

PROBLEMI

18-19

BARBARA BRECELJ: IGRA O POGREBU; ANDREJ CAPUDER: PESMI; BOŽIDAR DEBENJAK: MISLI O SITUACIJI INTELEKTUALCA, K VPRAŠANJU ALIENACIJE (2); JOŽE DERGANČ: KAKO DELAVCI POJMUJEJO VSEBINO SAMOUPRAVLJANJA; JANEZ DOKLER: IZKUŠNJA AKCIJE; EDMOND FERLY: ANTILSKA POEZIJA VČERAJ IN DANES; VLADIMIR KAVČIČ: SLUŽBENO NA OBISKU; VIKTOR KONJAR: NAVIDEZNA ALI DEJANSKA PROTISLOVJA; FRANC LAKOVIČ: PESMI; RUDI MIŠKOT: SONČNICA IN ZMAJ; BORIS PATERNU: MINATTIJEVA LIRIKA; JANEZ PIRNAT: MI SMO ZA — MI SMO PROTI; STANE SAKSIDA: PRVA POLOVICA LETA 1964; IZ ALŽIRSKE POEZIJE; IZ DOKUMENTACIJE INŠTITUTA ZA SOCIOLOGIJO IN FILOZOFIJO V LJUBLJANI — JANEZ PIRNAT: ŠTUDIJA ZA PLASTIKO V NOVI GORICI, DRUGI SLOG, NOŠA, NOŠA II. — AVGUST 1964

REVIIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

Vsebina

<i>Janez Dokler: Izkušnja akcije</i>	561
<i>Božidar Debenjak: Misli o situaciji intelektualca</i>	571
<i>Stane Saksida: Prva polovica leta 1964</i>	574
<i>Viktor Konjar: Navidezna ali dejanska protislovja</i>	589
<i>Janez Pirnat: Mi smo za — mi smo proti</i>	597
<i>Barbara Breclj: Igra o pogrebu</i>	599
<i>Franc Lakovič: Temna paleta, Biserna školjka</i>	604
<i>Andrej Capuder: Pesmi</i>	605
<i>Rudi Miškot: Sončnica in zmaj</i>	608
<i>Boris Paternu: Minattijeva lirika</i>	613
<i>Božidar Debenjak: K vprašanju alianacije (2)</i>	635
<i>Saša Vuga: Bernardek</i>	642
<i>Vladimir Kavčič: Službeno na obisku</i>	664
<i>Iz Alžirske poezije (prevedel Miroslav Košuta)</i>	686
<i>Jože Derganc: Kako delavci pojmujejo vsebino samoupravljanja</i>	696
<i>Edmond Ferly: Antilska poezija včeraj in danes</i>	702
<i>Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani</i>	712

LIKOVNA PRILOGA

Janez Pirnat: Študija za plastiko v Novi Gorici 1963, Drugi slog 1964, Noša (skica) 1964, Noša II (skica) 1964

problemi

revija za kulturo in družbena vprašanja, leto II., št. 18—19

Ureja uredniški odbor: Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Stane Saksida, Vita Varl in France Zupan. Lektor: Samo Savnik

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon: 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS, Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 30-033, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme. Cena posameznega izvida za naročnike 80 dinarjev, v kioskih in knjigarnah 150 dinarjev. Celoletna naročnina 960 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

Izkušnja akcije

Janez Dokler

Okoliščine, v katerih znova povzemamo razmišljanje o enem osrednjih vprašanj: o mestu in vlogi intelektualca v naši družbi, nam narekujejo, da najprej kar je mogoče jasno povemo, kakšna so izhodišča in osnovni motivi za razpravo o tem vprašanju. Težave pri določanju izhodišč se sicer začnejo že pri definiciji pojma »intelektualec«, a tem se moramo preprosto izogniti — vsaj na začetku — s sklicevanjem na splošno sprejeto pojmovanje, ki je bolj ali manj izčrpno vsebovano v enačenju med »intelektualcem« in »izobražencem«. Tu seveda ne gre za precenjevanje formalnih kvalifikacij, temveč samo za približen sklep, da pri visokošolskem študiju pridobljeno znanje izobražencu omogoča opravljanje dela z bolj ali manj jasno zavestjo o njegovi družbeni naravi, njegovem pomenu v celotnem dogajanju itd. Osnovna določila tako pojmovanega intelektualnega dela so visoka strokovnost, angažiranost v celotnem dogajanju in družbena odgovornost. Tehnokratska formulacija, da nam manjka »visoko kvalificiranih kadrov«, se spričo tako pojmovanega intelektualnega dela razširi v ugotovitev, da nam manjka v celotnem dogajanju angažiranega in osveščenega ter družbeno odgovornega strokovnega dela. Jasno je, da pri tem ne gre samo za ugotavljanje primanjkljaja v kvantiteti, temveč tudi — ali predvsem tudi — za ugotavljanje nezadostnosti kvalitete. In prav na tej točki je mogoče naše razmišljanje povezati z dosedanja razpravo o mestu in vlogi intelektualca v naši družbi. Za razliko od večine dosedanjih razprav se ne mislimo spuščati v historično analizo. Začenjamo pri empirično ugotovljenem dejstvu, ki ga kaže cela vrsta pri nas opravljenih socioloških raziskav aktivnosti prebivalstva. Te raziskave namreč kažejo, da je izobrazba najodločilnejši faktor, ki vpliva na aktivnost in da je stopnja aktivnosti premo sorazmerna s stopnjo izobrazbe. Vendar pa se ta zakonitost na neki točki prelomi: pri ljudeh z visokošolsko izobrazbo ne velja več. Razlogi za ta pojav vsekakor še niso dovolj raziskani in domnevamo lahko, da jih je več, vendar pa sociologi v zvezi z njim vedno pogosteje govorijo o določeni točki, kjer bolj ali manj odpovedo običajni motivacijski faktorji: nagrada, napredovanje in podobno. Pojav bi bilo mogoče kaj preprosto razložiti z omejenimi energijami, ki jih ima na razpolago posameznik, če ne bi natančno vedeli, da so razpoložljive energije vsakega posameznika močno odvisne od njegove motiviranosti, da motivacija — pač v skladu s svojo intenzivnostjo — mobilizira določeno količino osebnih energij.

Če torej tudi ne bi bilo nobene razprave o problemih intelektualcev, njihovem mestu in vlogu v naši družbi, bi se to vprašanje slejkoprej pojavilo kot čisto praktično vprašanje, kot vprašanje smotrnosti — podobno kot se za nacionalno

ekonomiko postavlja vprašanje širjenja investicij ob polovični izkoriščenosti že obstoječih kapacitet. Vprašanje je namreč, če je celota okoliščin, ki določa mesto intelektualca v naši družbi, res taka, da ga v zadostni meri spodbuja k delu, ki bo hkrati visoko strokovno, družbeno osveščeno in odgovorno.

Ta uvod — namenoma enostranski — nam je bil potreben preprosto zato, da premaknemo naše vprašanje s terena, kjer ga je mogoče vsak čas spremeniti v zgolj ideološko ali celo zgolj v cehovsko vprašanje. Šele od tod, od jasnega spoznanja, da — ko govorimo o mestu in vlogi intelektualca v naši družbi — ne gre zgolj za vprašanje statusa določenega družbenega sloja, temveč predvsem za vprašanje deficitarnosti visoko kvalificiranega, družbeno odgovornega in — glede na celoto družbenega dogajanja — orientiranega dela, šele od tod je mogoče videti vso zapletenost tega področja družbene problematike.

Seveda se je tudi ob tako enostranskem odpiranju vprašanja treba zavedati nedopustnosti ločevanja dela od — denimo — njegovih nosilcev. Tako ločevanje namreč lahko implicira »vpreženost«, popolno podrejanje osebnosti hipostazirani celoti in njenim imanentnim ciljem kot nečemu, kar je docela izven posameznika in nad njim, torej ravno delovno situacijo, ki se ukinja s procesom samoupravljanja. Tu pa se problem intelektualca, njegovega mesta in vloge, izenačuje s problemom mesta in vloge slehernega delovnega človeka v sistemu samoupravljanja.

Vsa osnovna določila intelektualnega dela, kakor ga tu pojmuje, v sistemu samoupravljanja mutatis mutandis veljajo za vsako delo in deficitarnost glede na ta določila pomeni problem za razvoj samoupravljanja v celoti, le da se v obstoječi delitvi dela in odgovornosti na področju intelektualnega dela ta problem kaže v ostrejši luči.

To je zlasti razvidno ob vprašanju angažiranosti in orientiranosti v celotnem družbenem dogajanju in ob vprašanju odgovornosti, ki pa je pravzaprav le druga stran prvega vprašanja. Gre namreč za bolj ali manj ustrezno predstavo o celoti okoliščin, v katerih delujemo, in za bolj ali manj jasno zavest o tem, da jih s svojim delovanjem spreminjamo.

Ce torej upravičeno govorimo o primanjkljaju glede teh določil intelektualnega (in vsakega drugega) dela, potem s tem kažemo — tako se zdi — vsaj na dvoje problemov razvoja samoupravljanja:

na pomanjkanje celostnih analiz družbenega dogajanja in usmerjenosti v take analize na eni strani, na drugi strani pa na vprašanje dejanske participacije v družbeni akciji. Samo preizkušnja v taki akciji namreč lahko v posmezniku vzbudi zvest o pomembnosti njegovega delovanja in tudi občutek odgovornosti.

Velik del te problematike se je v preteklih dveh letih nekako strnil okoli vprašanja samoupravljanja v kulturnih in znanstvenih institucijah.

Ker se zdi, da so razprave o formalno-pravnih problemih tega področja velikokrat bolj zakrivale kot pa odkrivale pravo vsebino, se od teh problemov omejujemo z ugotovitvijo, da se ni mogoče strinjati s stališčem, po katerem je vprašanje samoupravljanja — potem ko smo določili njegove temeljne principe — zgolj še vprašanje institucionaliziranja ustreznih mehanizmov, ki bodo bolj ali manj samogibno prenašali impulze v horizontalni oziroma v vertikalni smeri. Nasprotno: izhajamo iz teze, da je samoupravljanje proces, ki ima kot ideja svoje družbene nosilce in kot proces svojo zgodovino.

V ustavni razpravi je bilo deležno posebnega poudarka vprašanje družbenega upravljanja v kulturnih in znanstvenih ustanovah. Mnenja o tem vprašanju so bila deljena in tudi s sprejetjem ustave — ta ohranja določeno obliko družbenega upravljanja v kulturnih in znanstvenih ustanovah, katerih dejavnost je pomembna za družbo kot celoto — niso utihnili glasovi, ki to obliko tretirajo kot nekakšno tutorstvo predstavnikov družbe nad znanostjo in kulturo, kot birokratsko vodenje, kot jerobstvo politike in politikov, ki nestrokovno posegajo na ta področja in podobno. Nosilci teh interpretacij so žal vedno imeli na razpolago dovolj konkretnih primerov, ki so potrjevali njihovo stališče in zahtevo po doslednem izvajanju samoupravljanja, kakor so ga sami pojmovali. Objektivno pa so njihovo stališče najbolj podpirali tisti zagovorniki »družbenega upravljanja«, ki izhajajo iz mehanicistično pojmovane kategorije družbeno ekonomske formacije. Njihova shema je dokaj preprosta: dejavnosti delijo na proizvodne in neproizvodne; pri tem uvrščajo tkim. proizvodne dejavnosti v družbeno bazo, tkim. neproizvodne dejavnosti pa predstavljajo družbeno nadgradnjo; ker je prioriteta baze izven dvoma, saj le-ta ustvarja materialna sredstva, iz katerih se vzdržuje vrhinja stavba, imajo zastopniki proizvodnih dejavnosti oziroma posredniki njihovih interesov kot interesov celotne družbe vso pravico do upravljanja oziroma soupravljanja v neproizvodnih dejavnostih, konkretno v kulturnih in znanstvenih institucijah.

Za zdaj ni potrebe, da bi se zadrževali ob kritiki tega teoretsko nevzdržnega in objektivno škodljivega, grobo poenostavljajočega pojmovanja družbenega dogajanja. Treba ga je bilo imenovati le kot polarno nasprotje tisti konceptiji, ki je pod plaščem boja za dosledno izvajanje principa samoupravnosti v kulturi in znanosti v enaki meri zavirala in še zavira proces demokratizacije in samoupravljanja že s tem, ker z neadekvatno polarizacijo zakriva dejanske probleme. V resnici se namreč problem družbenega upravljanja (njegove upravičenosti vsaj kot prehodne oblike) očitno skriva znotraj teh področij, v dveh bistvenih karakteristikah kulture in znanosti »zdaj in tu«, v karakteristikah, ki v veliki meri določajo tudi mesto in položaj intelektualca v naši družbi.

Gre za dvojne osnovnih orientacij, s katerima se na področju kulture in znanosti najbolj pogosto srečujemo. Prvo bi lahko označili kot usmerjenost v *kulturno kritiko*, drugo kot usmerjenost v *znanstveni indikativizem*. Za tako orientirane kulturne in znanstvene delavce se — za oboje v enaki meri — postavlja vprašanje preseganja lastnih pozicij in prehod v družbeno akcijo kot osnovna dilema. V naši publicistiki je bila ta dilema najkrajše formulirana v krilatici: »Zapisati se hudiču ali niču«. V njej je zgoščeno izražena nemoč intelektualca, da bi presegel omenjeni poziciji, hkrati pa tudi globlja resnica, da je preseganje teh pozicij nujen pogoj za kakršno koli učinkovito družbeno delovanje.

Ker gre — kot rečeno — za pojave in stališča, ki takorekoč znotraj kulturnega in znanstvenega delovanja zavirajo razvoj samoupravljanja kot proces integracije kulture in znanosti v celotno dogajanje, se bomo ustavili pri vsaki od omenjenih dveh usmerjenosti posebej.

Kar se tiče pozicije tkim. kulturne kritike, njene vrednosti in praktičnih konsekvenc, imamo zanj sijajen primer marksistične analize v Engelsovem spisu »Položaj Anglije«, v katerem Engels zavzema kritično stališče do Carlylovega dela »Past and Present«. V Engelsovi analizi Carlylovega torijskofilantropskega stališča najdemo vse bistvene elemente tkim. kulturno kritične pozicije: mo-

ralno, oziroma moralizirajoče izhodišče, teorijo elite, izrecno zahtevo po »pravi aristokraciji«, ki jo odlikuje talent, meglene predstave o prihodnosti in — poleg ostalih — kot univerzalno zdravilo za družbo tudi »organizacijo dela«, o kateri Engels nemudoma pripomni, da tu nič ne pomaga, da je sploh ni mogoče izvesti brez določene identitete interesov.

Engels torej niti za trenutek ne dopušča dvoma o konservativnosti, celo reakcionarnosti Carlylove pozicije, vendar pa zelo visoko ceni njegovo konkretno družbeno kritiko; čeprav ta kritika ne vidi pravih vzrokov kritiziranih pojavov, čeprav ni sposobna videti celote in mesta posameznih pojavov v celotnem dogajanju in zato lahko ponuja le parcialne, največkrat v stvarnosti nesprejemljive in neuresničljive rešitve.

Ne moremo si kaj, da se ob primeru Carlyla ne bi spomnili še vrste podobnih primerov, na primer politične pozicije Balzaca ali pa avtorja »Mrtvih duš«, ki je s svojimi »Izbranimi mesti iz dopisovanja s prijatelji«
bridko razočaral svoje napredne sodobnike in izzval ogorčeno reakcijo Belinskega v slovitim »Pismu Gogolju«. Vsi ti in mnogi drugi primeri nas s podobnostjo konstitutivnih elementov opozarjajo, da gre za določeno zakonitost, ki je pri ocenjevanju tkim. kulturno kritične orientacije ne smemo zanemariti. Ilustrativen zanj je prav Gogoljev primer. Avtor »Mrtvih duš«
namreč nikakor ni mogel razumeti svojih kritikov in jim je na vse načine dokazoval, da je stališče, izraženo v »Izbranih mestih«, prav tisto stališče, s katerega je pisal »Mrtve duše«, da je — skratka — vseskozi ostal sam sebi zvest. Dejstvo, da mu po izkušnjah strukturalnoanalitičnega pristopa k literaturi lahko verjamemo, sicer ne negira zgodovinske upravičenosti kritike, s katero ga je obdeloval Belinski, pač pa nas vsaj opozarja, da nobene družbene kritike ne velja preprosto izenačiti z (razredno, politično itd.) pozicijo njenih družbenih nosilcev. Ugotavljanje konservativne ali celo reakcionarne pozicije, ki jo najdemo za določeno družbeno kritiko, nas torej nikakor ne obvezuje dolžnosti analiziranja in ugotavljanja njene resničnosti in stvarne vrednosti. Od teh lastnosti kritike, ne pa od pozicije in subjektivnih hotenj njenih nosilcev, je v končni konsekvenci odvisno njeno družbeno učinkovanje.

Vsem naštetim primerom kulturne kritike je namreč skupno to, da opozarjajo na protislovja, ki so se pokazala kot posledica bolj ali manj burnih družbenih sprememb. Natančnejša analiza bi pokazala, da je pozitivna vrednost kulturne kritike v omenjenih primerih v tem, da v diskontinuiteti družbenega dogajanja, v radikalnem prestrukturiranju neke globalne družbe, ohranja kontinuiteto določenih vrednot, katerih zanemarjanje ali celo uničenje bi — objektivno gledano — pomenilo regresijo. Bistveno torej ni vprašanje izhodišča in konsekvenc, ki iz njega izhajajo (restavracijske težnje in podobno), temveč vprašanje, kako je v resnici s temi vrednotami. Če so v resnici, v dejanskem dogajanju ogrožene, potem kulturna kritika nujno učinkuje in njeno učinkovanje ni omejeno na krog njenih družbenih nosilcev. Identičnost pozitivnega odnosa do določenih vrednot torej nikakor ni isto kot identičnost izhodišča, še manj pa soglasnost o poteh, ki naj privedejo do afirmacije oziroma ponovne afirmacije teh vrednot.

Spornost kulturnokritične pozicije je najbrž ravno v tem, da so bile v novi situaciji ogrožene vrednote prej last privilegirane manjšine in da jih nosilci tkim. kulturne kritike zagovarjajo kot obče vrednote, a po logiki svoje pozicije ne

morejo in tudi nočejo videti dejansko možne poti, da res postanejo obče. To — tako se zdi — so najsplošnejši elementi situacije, v kateri se poraja in ohranja teorija elite; tej je imanentna težnja po ohranjanju obstoječega stanja, težnja, o kateri bomo govorili pozneje kot o elementu kulturno kritične pozicije, ki v naših razmerah objektivno zavira proces samoupravljanja.

Po vsem, kar doslej vemo o splošnih karakteristikah tkim. kulturnokritične pozicije, je nujno treba odgovoriti na vprašanje, če je dopustna analogija med omenjenimi zgodovinskimi primeri kulturne kritike in kulturnokritično pozicijo v naši specifični situaciji, v pogojh graditve socialistične družbe.

Načelno in teoretično je seveda jasno, da preprosta analogija ni dopustna, kadar gre za koncept, ki se sam zaveda dialektičnega odnosa med kontinuiteto in diskontinuiteto v družbenem razvoju. To zavedanje je jasno izraženo v programskih deklaracijah, konkretno v programu Zveze komunistov in v novi ustavi, ki — kot program — nedvomno *à priori* diskvalificirajo vsako ožjo, parcialnejšo, torej tudi kulturnokritično platformo, s katere se je mogoče zavzemati za določene vrednote. Vendar pa — po našem mnenju — program kot splošno sprejeti idejni projekt prihodnosti sam po sebi ne more razvrednotiti nobene kritične sodbe o trenutnem stanju in obstoječi praksi, pa naj je izrečena iz kakršne koli pozicije in iz kakršnih koli pobud. Vsekakor lahko ugotovimo — ne da bi se spuščali v razlage — da je bila pri nas kritika s tkim. kulturnokritične pozicije dolga leta tolerirana in v svojem najbolj ekstremnem izrastku, v skupini, ki se je sama in izrecno proglasila za nosilca take kritike — tudi na določen način privilegirana. Njeno dejansko učinkovanje nam zato omogoča oceno, kakšne so stvarne možnosti kulturnokritične pozicije v opisanih pogojih, najprej kakšne so možnosti učinkovanja in, potem, kakšne so možnosti, da se s te pozicije reši vprašanje mesta in vloge intelektualca v socialistični družbi in hkrati s tem vprašanje samoupravljanja v kulturi in znanosti.

Pri poskusu ocene teh možnosti je — kot vse kaže — najbolj smotrno izhajati iz analize sedanjega položaja v slovenski kulturi, položaja, ki je nedvomno v precejšnji meri določen z razmeroma dolgotrajno prisotnostjo in učinkovanjem tkim. kritične generacije (kot najbolj izrazite predstavnice kulturne kritike), pa tudi z administrativno ukinitvijo njenega glasila.

Za pozornega opazovalca kulturnega dogajanja v zadnjih letih ni bil nobeno posebno presenečenje relativno širok odmev, ki je sledil likvidaciji Perspektiv, zlasti ne odmev in razburjenje med študenti in sploh med mlajšimi izobraženci. Tak opazovalec si tudi ni mogel delati nobenih utvar o širini in pomenu tega odmeva, utvar, ki se rade skrivajo za formulacijami kot »del«, »dezorientirani«, »zapeljani del« in podobnimi. Nenehno je namreč imel priložnost, srečevati se z naraščajočim vplivom idej tkim. kritične generacije tudi tam, kjer niso delovale neposredno, temveč iz druge roke, predvsem na gimnazijah in učiteljskih preko literarnih in podobnih krožkov in šolskih listov. Zanj torej ni obstajalo vprašanje, če so te ideje učinkovale, temveč predvsem: zakaj so učinkovale?

Zelo veliko je vzrokov, ki so k temu v večji ali manjši meri prispevali, in vsak med njimi bi pravzaprav zaslužil, da mu posvetimo posebno pozornost. Vendar pa jih tu ne mislimo niti naštevati, ker nam gre samo za poskus določitve

glavnih konstitutivnih elementov situacije, v kateri delovanje tkim. kritične kulture, oziroma kulturne kritike, tudi v naših pogojih kaže vse bistvene karakteristike in tudi odlike — denimo — klasične kulturne kritike. Seveda je treba takoj poudariti, da ti elementi ne konstituirajo celotne stvarnosti; izločamo in opisujemo jih z namenom, da bi — bolj ali manj shematično — prikazali sfero, v kateri so ideje tkim. kritične generacije najmočnejše učinkovale.

V prvo, gotovo zelo pomembno skupino konstitutivnih elementov omenjene situacije spada ves dolgi spisek slabosti, napak in pomanjkljivosti vseh vrst, s katerimi se vsak dan srečujemo in ki objektivno zaslužijo kritiko. Tak — bolj ali manj dolg — »spisek« je seveda mogoče napraviti v kateri koli družbi in v kateri koli situaciji, zato sam po sebi še ničesar ne določa. Konstitutivni element situacije, ugodne za učinkovanje kritike s parcialnih pozicij, torej tudi s pozicije kulturne kritike, postane šele v trenutku, ko v odnosu do objektivnih napak in slabosti zapravimo prednosti socialistične družbe, konkretno: ko zane-marimo celostno kritiko, se pravi kritiko, ki vidi posamezne pojave v celotnem dogajanju in jih je sposobna oceniti s stališča njihovih posledic v tisti bolj ali manj skupni projekciji, ki jo kratko imenujemo prihodnost.

Iz gornjega na prvi pogled sledi, da je najvažnejši, če ne celo edini konstitutivni element obravnavane situacije pomanjkanje celostne kritike, ki se — logično — nadomešča z neko drugo. To je tudi res, le da je ta resnica preveč preprosta, da bi bila uporabna za kaj več kot za golo kritiko kritike; te pa pravzaprav ne manjka. Navsezadnje vsi vemo, da mora biti kritika načelna, konkretna, pogumna itn., pa to ničesar ne spreminja. Jedro problema je vendarle v praksi, ki — vse prevečkrat ozko prakticistična, neorientirana, docela izgubljena v neposrednih akcijah in »kampanjah« — preprosto ignorira vsako kritiko, ki presega njeno raven in njene ambicije. Te vrste praksa se obnaša ignorantsko do vsakega intelektualnega napora, usmerjenega v osmislitev akcije, v končni konsekvenci tudi do marksizma kot idejne osnove socialistične graditve in celo do socialistične akcije same, če jo razumemo kot realizacijo filozofije.

Ilustrativen primer takega odnosa se je pojavil prav ob ukinitvi Perspektiv v Nedeljskem dnevniku (Nedelja 7. junija 1964 pod naslovom »Dvakrat dva je štiri — mi pa filozofiramo«. V njem med ostalim beremo: »Le kdo od njih (solčavskih kmetov) prebira Perspektive? — sem pomislil — le kdo od njih se ukvarja z nepotrebno filozofijo in komu od njih je sploh potrebna!« Seveda je mogoče imeti kritičen odnos do določene »filozofije«, vendar pa je ta odnos sam takoj filozofija, zavedno ali nezavedno. Če je imel avtor v mislih samo miselno koncepcijo publicistike Perspektiv, potem le-tej nedvomno lahko postavimo nasprotni neskončno bogatejšo misel akcije za preobrazbo družbe, ne pa koncept, kakršnega beremo v nadaljevanju: »Komu izmed nas je potrebna tista pisarija, ko nas čaka vrsta drobnih vsakdanjosti. Kako pomembnejši je pogovor o denarju, za nekaj sto metrov asfalta, ki naj bi povezal Nazarje z Gornjim Gradom«. Tu imamo prav zgleden opis prakse, ki sredstva mimogrede spremeni v cilje in je po tej logiki sposobna — če se slikovito izrazimo — razkosati veliki projekt graditve socializma in ga po koščkih spremeniti v farso klošmerlskega pisoarja. Jasno je, da ustvarja ta praksa tudi svojo »teorijo«, prtljkavo apologetiko velikih uspehov, ki vsako kritično pripombo obdaja tako na gosto, da slednjič zaradi samih dreves živ krst ni več sposoben videti gozda.

Natančno vzeto ravno te vrste praksa ustvarja tla za rast in učinkovanje kulturne kritike, zato ne bi bilo dobro pozabiti, da je kulturna kritika vsaj v odnosu do teh pojavov odigrala svojo pozitivno vlogo, da je vsaj do določene mere krila primanjkljaj v družbeni misli in da je že s tem dejstvom njena prisotnost upravičena.

O tem, da je tak primanjkljaj obstajal in da še obstaja ter o vzrokih zanj, se prav v zadnjem času dovolj razpravlja. Razprave in tudi praktični ukrepi gredo v smeri premagovanja koncepcij, ki so zapostavljale teorijo in zlasti družbene vede. Kljub temu pa ne kaže pozabiti pomenljivega dejstva, da na platformo kulturne kritike pristajajo zlasti študentje in srednješolci, torej bodoči intelektualci, ki naj bi zadovoljili družbene potrebe po »visoko kvalificiranih kadrih«, oziroma potrebo po visoko strokovnem, družbeno osveščenem in odgovornem delu. Zdi se, da je prav njihov poseben položaj sam naslednji konstitutivni element situacije, v kateri kulturna kritika učinkuje in je njena pozicija zlasti sprejemljiva.

Kot enega izmed indikatorjev tega posebnega položaja si bomo skušali ogledati literarno smer, s katero najmlajša generacija — kot pravijo — vstopa v slovensko literaturo. Z nekega drugega vidika smo se s tem predmetom že ukvarjali* in pokazali, kako se v tej literaturi kaže nemoč »sveta staršev«, da bi ohranili kontinuiteto s tradicionalnimi normami, in nakazali smer, v kateri se je treba spraševati po sistemu vrednot »sveta staršev« in njegovega dejanskega učinkovanja. Od takrat smo imeli priložnost zasledovati literarno prilogo Mladine »Mlada pota«; v vsem letniku skoraj ni zaslediti sestavka, ki ga ne bi bilo mogoče uvrstiti v to smer. Za junake te proze — kakršnakoli že je njena literarna vrednost — svet izven njih komajda obstaja, kaj šele, da bi v njem, v socialni sferi, vsaj iskali objektivnih vrednot in spodbud. Sistem vrednot je v njihovem svetu nadomeščen z lestvico psiholoških motivacij in glede na »euforična leta« je razumljivo, da je na vrhu lestvice seks. Toda poleg tega, da je stvarnost, kakor jo vidijo ti junaki, brez smisla in brez vrednot, je predvsem tudi usodno nespremenljiva.

Odveč je po vsem tem poudarjati, da je učinkovanje teh idej in tkim. kulturne kritike sploh v obratnem sorazmerju z učinkovitostjo in radikalnostjo celostne kritike, oziroma širše: z učinkovitostjo visoko strokovnega, v celoti orientiranega in družbeno odgovornega dela na vseh področjih, predvsem tudi v kulturi in znanosti. Očitno je torej, da nam pomanjkanje »visoko kvalificiranih kadrov« na določenih področjih povzroča začarani krog, v katerem kritična kultura reproducira samo sebe.

Posplošitve na osnovi takšnega indikatorja seveda niso mogoče, vendar pa je očitno vsaj to, da je junak, kakršen nastopa v tej literaturi, idealno sprejemljiv za ideje t. im. kritične generacije; osvobajajo ga manjvrednostnih občutkov in praznine; vsebinsko izpraznjeni, na golo moralno pozo skrčeni aktivizem pa mu celo omogoča, da se z vzvišenim občutkom drži visoko nad zavestno prakso, ne da bi mu bilo treba v konkretnem delovanju preskusiti trdnost in stvarnost vrednot svojih pogledov in stališč. Njihova edina naloga je uničujoča kritika in kvečjemu še osveščanje neosveščenih, v praktikizem in podobne pregrehe zapletenih »drugih«.

* Cf. Anatomija »saganovščine« in pota mladih, Problemi 11, str. 996—998.

Toda vrnimo se k vprašanju, v čem je posebnost položaja generacije študentov in srednješolcev, ki so sprejemljivi za ideje kulturne kritike. Da je učinkovanje teh idej v obratnem sorazmerju z učinkovitostjo in radikalnostjo celostne kritike, vključno z interpretacijo in kritiko obdobja NOB in revolucije, o tem skoraj ni mogoče dvomiti. Več kot zanimivo je, na primer, da se je kulturna kritika oziroma kritična kultura uspešno polastila ravno herojskega obdobja revolucije in ga interpretirala kot realizacijo idealnih pobud in moralnih načel, kot realizacijo »tovarišije« ipd., ob katerih vedno lahko razvrednoti mnogo manj romantični napor graditve materialnih osnov za nove družbene odnose v pogojih mnogo manjše identičnosti interesov. In vendar take interpretacije niso doživele učinkovite kritike. Očitno je torej, da nam pomanjkanje »visoko kvalificiranih kadrov« na določenih področjih povzroča začarani krog, v katerem kritična kultura reproducira samo sebe, že samo zato, ker se nihče ne čuti poklican, da bi njene abstraktne ideale prikazal kot izraz določene stvarnosti, »jih izvedel iz dejstev in preveril z dejstvi«. (Lenin).

Toda to je samo eden, čeprav nikakor ne nepomemben element situacije. Na drugega, na neko pomembno »generacijsko« razliko z izrednim poslušom opozarja Boris Peternu v svoji analizi Minattijeve lirike: »Minattijeva pozitivna idealiteta je zdaj do kraja zastopila realne »družbene odnose« in se preselila v subjektivne prostore pesnikovega doživljanja sveta. Toda tu je ostala trdna in nepopustljivo zvesta tistemu, čemur bi lahko rekli človeška bližina, toplino in nežnost. Torej nečemu, kar utegne biti sodobnemu »modernizmu« skrajno tuje in celo sentimentalno. Kot se Minatti s svojimi radikalno depresivnimi disonancami približuje novemu lirskemu toku, tako se s svojo posebno humanistično perspektivo, preizkušeno in utrjeno še v vojnih letih, oddaljuje od njega, še več, s svojo antialienacijsko idejno noto »nekoga moraš imeti rad« se mu celo odločno upira...« In še: »Poetična vizija neokrnjene lepote ostaja torej tudi po resnih pretresih Minattijeve oblike vztrajna v iskanju življenjske topline, v ohranjenju notranje človečnosti. Iz zaključka citirane pesmi pa je neutajljivo še nekaj. Notranja sila, ki Minattijevo podobo življenja kljub vsem disonancam drži v nekem ravnotežju in je ne pusti v razkroj, izhaja iz vojnih let, iz let realnega upora ter pozitivne osebne preizkušnje. Zato tudi njegova poetična vizija v resnici ni abstraktna, temveč pristno čustvena in zelo dostopna, v nekem smislu celo socialno učinkovita.«

Bistveni in za naše razmišljanje pomembni element te analize je ugotovitev, da realna akcija, pozitivna osebna preizkušnja, ohranjanje vero v smiselnost delovanja tudi če delovanje zahteva odpoved. Kaj se je torej zgodilo, da ob prej omenjeni prozi v Mladih potih beremo zgoščeno zagotovilo: »Ena od značilnosti naše mladine je dojemanje celotnega družbenega dogajanja kot sveta popolne nujnosti.«?

Najbrž bi bil tudi tu prenašel sklep, da gre samo za nesposobnost teorije, da bi namesto etičnih principov, iz katerih izhaja kulturna kritika, in iz kritike le-teh, razvila celotno moralo socialistične družbe, ki se po klasikih, »obrača proti dosedanemu načinu delovanja, odstranja delo...« (kot odtujeno delo itd.). Taka morala se ustvarja v konkretnem delovanju. In če govorimo o ukinjanju pozicije kulturne kritike kot o pogoju samoupravljanja, se je nujno treba vprašati — in poiskati odgovor na vprašanje — zakaj je intelektualnemu na-

raščaju, ki nekritično sprejema ideje kritične kulture, ostalo daleč in tuje tako pomembno izročilo NOB in revolucije — izkušnja akcije.

Na tako vprašanje seveda ni mogoče odgovoriti brez temeljitih analiz, zlasti tudi analiz dela mladinskih in študentovskih organizacij, kakor ni mogoče brez takih analiz posploševati obravnavanega pojava v literaturi. Zdi pa se, da je naslednji konstitutivni element kritizirane situacije tisto, kar smo na začetku — ob kulturno-kritični orientaciji — imenovali »znanstveni indikativizem«. V osnovi te orientacije je znana krilatica, da izreki v indikativu, nimajo nujnih konsekvenc v imperativu, da je — skratka — znanost neodvisna od normativnega mišljenja, družbenih idealov itd. Problem sam je seveda preveč obsežen in zahteven, da bi se vanj spuščali; glede na osnovni postulat pa je to orientacijo treba upoštevati vsaj z dveh vidikov: z vidika učinkovanja na povojne generacije srednješolcev in študentov in glede na problem samoupravljanja oziroma družbenega samoupravljanja v kulturi in znanosti.

Eden izmed razlogov, da je ta pozitivistična formula dobila tako velik pomen, je gotovo upravičena zahteva po spoštovanju relativne avtonomnosti znanstvenega dela in njegovih imanentnih zakonitosti, ki jih nikakor ni mogoče vedno izvesti iz t. im. najsplošnejših principov. Položaj, ki ga imam tu v mislih, zelo dobro ilustrira opomba, s kakršno je Slovenski knjižni zavod leta 1949 opremil eno svojih najrazkošnejših izdaj, delo nedvomne avtoritete na svojem področju. »Knjigo izdajamo nespremenjeno, kakor je bila napisana pred našo narodnoosvobodilno borbo, čeprav se ne strinjamo z raznimi avtorjevimi analizami in ocenami razvojnih stopenj zapadnoevropskega slikarstva. Njena, nedvomna vrednost pa je v množini dejanskega gradiva in v ilustracijah; zato bo ljubitelju umetnosti in posebno strokovnjaku lahko dobro služila«.

Prava vsebina tega kratkega teksta je naslednja:

»Ne strinjamo se z avtorjevim filozofskim nazorom in iz njega razvitim znanstvenim konceptom, ker je oboje po naši narodnoosvobodilni borbi nesprejemljivo. Množina dejanskega gradiva in ilustracije nas opravičujejo, da smo knjigo kljub temu izdali«. Napak v tem sramežljivem opravičilu kar mrgoli. Najprej: narodnoosvobodilna borba oziroma socialistična revolucija odpira možnost za novo znanost, sama po sebi pa še ne zanika nobenega znanstvenega koncepta. To, da se kdo anonimno strinja ali ne strinja z analizami in ocenami razvojnih stopenj, je docela nevažno in za bralca neskončno nezanimivo; ob analize in ocene je mogoče postaviti drugačane, resničnejše analize in utemeljenejšee ocene. O nedvomni vrednosti »množine dejanskega gradiva« je mogoče resno dvomiti; lahko je, na primer, zelo »dejansko«, pa zelo nerabno. Vsekakor že trditev o nedvomni vrednosti množine dejanskega gradiva vsebuje določen koncept, o katerem bi bilo mogoče razpravljati, čeprav ne mislim, da v tem primeru ne drži.

Vprašanje zase je, koliko je prepričanje, da smo lahko zadovoljni z »množino dejanskega gradiva«, krivo, da na celi vrsti področij, zlasti na področju humanističnih ved, premoremo tako malo novih, boljših analiz in utemeljenejših ocen. Je pa dejstvo, da so se avtorji starih analiz ob takih in podobnih opombah kar se da izogibali izrecnemu razvijanju svojih teoretskih izhodišč in tudi sami močno poudarjali vrednost »objektivnih dejstev« in »množine dejanskega gradiva«. To je samo po sebi onemogočalo vsako razpravo o teoretskih izhodiščih

in torej objektivno zaviralo delo na področju sporne teorije. Druga, še slabša posledica takega odnosa, je postala praksa lepljenja »idejnih izhodišč« v uvode in uvodna poglavja, ne da bi to imelo kakršne koli posledice v izhodiščni teoriji in v metodologiji, ki iz nje izhaja. V obeh primerih pa je bila posledica občutek bralca (ali poslušalca, kadar gre za predavanje na univerzi ali na srednji šoli), da je »prava znanost« vzvišena nad vprašanji svetovnega nazora, filozofije, ideologije itd., ali pa celo občutek — v drugem primeru — da avtor in vzgojitelj licemersko plačuje »ideološki davek« za kariero. Da tudi ta pozicija »samo sebe reproducira«, je odveč ponavljati. Podobno je na dlani najsplošnejša karakteristika osebnosti, ki se formira pod takšnim vplivom: vsaj nezainteresiranost za družbeno dogajanje, zlasti če se ji kaže ali samo kot gola, neosmišljena praksa ali pa preoblečeno v ideološko polemiko in ideološki študij na najsplošnejši ravni (kar je ob t. im. pomanjkanju vsebine dela v organizacijah pogosto primer).

S stališča vprašanja samoupravljanja, če gledamo nanj kot na proces, je ta orientacija v osnovi usmerjena proti njemu. Na eni strani že v izhodišču kliče po posredniku, po nekom, ki bo manipuliral z rezultati, na drugi strani pa s svojim konceptom absolutne avtonomnosti znanosti in celo posebne stroke a priori odklanja potrebo po celovitem konceptu in po zavestni vključenosti v celotno dogajanje, kar pa je seveda osnovni pogoj za formiranje zavestne soodgovornosti za to dogajanje, brez katerega samoupravljanje ni mogoče.

Naš poskus razmišljanja o vprašanju upravljanja in samoupravljanju bi pravzaprav lahko sklenili z ugotovitvijo, da dejanskega razvoja samoupravljanja ne pospešuje niti vztrajanje na izvajanju samoupravne forme kot realizacije principa niti vztrajanje na stališču družbenega samoupravljanja z argumentacijo, s kakršno imamo velikokrat opravka. Namen tega razmišljanja je bil, zelo shematično, z nedvomno grobim izdvajanjem značilnih elementov, pokazati vsaj nekaj elementov, ki po našem mnenju v določenem časovnem prerezu onemogočajo, v perspektivi pa vsaj zavirajo proces uveljavljanja samoupravljanja v kulturi in znanosti. Pri tem smo posebno pozornost posvetili dvema orientacijama znotraj teh področij družbenega delovanja in kritičnemu odnosu do njih, zato se utegne kritika zdeti enostranska. Ta očitek rade volje sprejemamo, kolikor gre za očitek neizčrpnosti in netemeljitosti. Sicer pa smo mnenja, da kritičen odnos do tistih elementov dejanske situacije, ki smo jih izdvojili, implicira tudi kritiko drugih okoliščin, ki so tem vzrok in — po tolikih letih — hkrati tudi že posledica.

Misli o situaciji intelektualca

Božidar Debenjak

Od kod izvira superiornost intelektualca nad »maso«? Na to vprašanje je mogoče odgovoriti historično, sociološko, kulturno-filozofsko itn. Mogoče je govoriti o najrazličnejših vplivih raznih teorij, o reziduu preteklosti od antične delitve dela na fizično in umsko ipd. Toda vse to nam ne daje celotnega odgovora na vprašanje, zakaj se v inteligenci zdaj-in-tu pojavljajo koncepcije elite, kakšen družbeni smisel imajo zdaj-in-tu. Odgovor na to celotno vprašanje nam da lahko samo kompleksna analiza celotne družbene situacije, analiza vseh konstituant, ki določajo položaj inteligence in zlasti humanistične inteligence v naši družbi v obdobju izgradnje, v fazi socialističnega etatizma in danes; analiza prispevka obravnavane inteligence k omenjenim obdobjem, subjektivnih silnic v tem družbenem sloju in dojemljivosti intelektualcev za teoretske vplive od zunaj. (Toda teoretski vpliv je lahko vpliv samo tedaj, če nahaja sprejemljiva človeška tla; dojemljivost za filozofske in družbene teorije izvira lahko pri enem individuu samo iz psiholoških pobud; toda če teorije nahajajo sprejemljiva tla v širših delih družbenih slojev, potem si zapiramo oči, če iščemo samo psiholoških vzrokov za to.) Analiza o situaciji Perspektiv in okoli njih, analiza odnosa inteligence do Perspektiv in do ukinitve te revije itd. bi bila samo moment take široke analize, ki bi bila tudi zrcalo kulturne politike skozi vrsto let.

Pričujoče misli o situaciji ne pretendirajo na tako kompleksno analizo. Biti hočejo samo nevezano razmišljanje o nekaterih konstituantah te situacije.

Koncepcija o tkim. humanistični inteligenci kot eliti, ki si prisvaja vrhovno arbitražo, nikdar ni bila omejena samo na Perspektive in njihov krog, ampak je — izrečena ali neizrečena — predstavljala teoretski in kritični koncept mnogih. Humanistična inteligenca naj bi po mnenju vrste intelektualcev predstavljala jedro inteligence; naloge te in zgolj te inteligence naj bi bila, da »čuva nacionalno kulturo«. V ozadju te teorije je nauk o ločitvi med »kulturo« in »civilizacijo«. V tej — široko razprostranjeni — shemi je vsa inteligenca elita nasproti neprosvetljeni masi; znotraj inteligence je tkim. humanistična inteligenca elita nasproti tehnični; in celo znotraj humanistične inteligence obstoji elitna grupacija, ki ima najbolj avtentičen stik s stvarnostjo in zato vrhovno arbitražo. Ob zagovarjanju tega koncepta so razne grupacije kulturnikov razvile večjo ali manjšo stopnjo ekskluzivnosti; ob specifični varianti teorije elite so izkazale najvišjo stopnjo ekskluzivnosti prav Perspektive. Toda vrsta kulturniških konceptov, ki prav tako temelje na teoriji elite, že po logiki teorije elite prihaja do ekskluzivizma, ki je samo zaradi heterogenosti grupacij manj izrazit.

Druga taka tendenca, ki se pojavlja med humanistično inteligenco, je težnja po ločitvi med »kulturo« in »politiko«. Tudi ta tendenca je našla svoj najbolj zaostreni izraz v koncepciji Perspektiv, ki so nastopile s specifično zahtevo po »depolitizaciji«. Tu sta sferi »kulture« in »politike«; prva je po tej koncepciji enaka svobodnemu ustvarjanju, druga pa manipuliranju z ljudmi. Skladno s tem konceptom so Perspektive v prvi fazi zahtevale »nevmešavanje politike v kulturo«, avtonomijo kulturne sfere; ta zahteva je dosegla vrh v ustavni razpravi, ko so zahtevale »popolno samoupravo« v vseh sektorjih družbenega življenja; polemika je bila naperjena zlasti proti tkim. »organom družbenega upravljanja«, še posebno v kulturnih ustanovah. S to svojo zahtevo Perspektive niso ostale osamljene; zahteva po tovrstni »popolni samoupravi« se je porajala v širših krogih intelektualcev, ki so v »organih družbenega upravljanja« videli instrument »politike« nasproti »kulturi«. Taka težnja po »depolitizaciji« je nahajala odmev tudi v tistem delu zavesti intelektualcev, kjer je skrita filistrska sentenca, da je »politika svinjarija«. Ta vsebina pojma »depolitizacija« seveda nima zveze s pojmom depolitizacije v marksističnem družboslovnem konceptu, kjer depolitizacija pomeni odmiranje posebne politične sfere, sfere »državljana«, in vračanje te sfere sferi »človeka« (prim. Marx: Prispevek k židovskemu vprašanju). Depolitizacija v tem smislu Marxovega koncepta je identična s politizacijo: »Vsaka emancipacija je *zvajanje* človekovega sveta, človekovih odnosov, na *samega človeka*. Politična emancipacija« — tj. v meščanski družbi — »je po eni strani redukcija človeka na člana meščanske družbe, na *egoistični, neodvisni* individuum, po drugi strani na *državljana*, na moralno osebo. Šele ko dejanski, individualni človek vrne vase abstraktnega državljana in kot individualni človek postane *generično bitje* v svojem individualnem delu, v svojih individualnih odnosih, šele ko človek spozna in organizira svoje lastne sile kot *družbene* sile in zato ne bo več družbene moči oddaljeval od sebe v obliki *politične* moči, šele tedaj bo človekova emancipacija dovršena.« Depolitizacija je možna le kot politizacija; odмира politika kot posebna sfera in »posebni stan politika«, ker ta funkcija prehaja na *družbeno samoupravljanje*. Eno od temeljnih spoznanj pri tem je, da je vsaka akcija na katerem koli področju hkrati politična akcija. Ni politika samo zunanja politika, gospodarska politika, finančna politika, ampak je politika *vsaka dejavnost*. Pomemben pa je družbeni predznak kadrovske, štipendijske politike, politike stroke, repertoarne politike itd. itn. Vse to so sektorji *družbene* dejavnosti.

Presenetljivo pa je, če naletimo na ločitev med sferama »politike« in »kulture« v koncepciji, ki pretendira na objektivno presojo položaja, npr. v novinarskem postkriptumu Tita Vidmarja v Delu. Člankar tam jasno ločuje med sferama »politike« in »kulture«, pri čemer se sam postavlja kot razsodnik med obe in priporoča eni »treznost« in drugi »zmernost«. S kakšne pozicije si lahko člankar lašti arbitraže med »politiko« in »kulturo«? Edino tako, da se je kot »misleči duh« dvignil nad omejenost obeh in kot predstavnik intelektualne elite svojega stanu definira, kaj naj delajo kulturni ustvarjalci znotraj sfere »kulture« in kaj politiki izven te sfere. V tej točki je koncepcija presenetljivo podobna koncepciji Perspektiv o avtonomiji kulture. Toda člankar se očitno ne zaveda, da »kulturni ustvarjalci« delajo politiko tudi tedaj, kadar so znotraj sfere »kulturnega ustvarjanja« in da delajo to politiko po meri svojega koncepta.

V kolikšni meri je mogoče »nepolitično« delati politiko, o tem bi se člankar lahko prepiral v kulturnih in drugih institucijah. Toda zato bi moral zapustiti piedestal arbitraže, s katerega je tako superiorno razsojal o drugih. Odpor proti tkim. »organom družbenega upravljanja« je delno temeljil tudi na upravičeni kritiki konkretnega dela teh organov. Ti so bili pogosto nepripravljeni in v veliki meri neusposobljeni za delo, često so se pasivizirali. Toda namen, zaradi katerega so nastali, je bil, da se poudari »posebni družbeni pomen« dejavnosti, kjer so taki organi bili.

Dolgo časa je bil »posebni družbeni pomen« teh dejavnosti priznan bolj formalno, kot moralno in materialno. Skozi izgradnjo so imele prioriteto tiste dejavnosti, ki so najhitreje in radikalno spreminjale družbeno strukturo, nerazvite agrarne dežele ter s tem ustvarjale pogoje za višjo stopnjo socialističnih odnosov. Ob tem je vrsta dejavnosti stagnirala, med njimi šolstvo in prosveta sploh. Po veliki ekspanziji v prvih povojnih letih se je začela stagnacija. Ta družbena dejavnost je izrazito zaostajala za ekonomskim razvojem. Prioriteta je bila razumljiva in najbrž v veliki meri nujna. Toda ker to področje družbene dejavnosti ni uživalo zadostne mere družbenega (moralnega in materialnega) priznanja, se je tu kot kompenzacijski proces zakrepila superiornost nasproti sferi »kratkovidne politike«, ta superiornost pa je predstavljala hkrati plodna tla za elitne koncepcije kulture. Te koncepcije so bile obenem tudi odmev na nezaupanje do strokovnjakov, ki se je uveljavljalo v vrsti gospodarskih organizacij — čutili so ga zlasti ekonomisti, manj inženirji. Vse to je porajalo določeno intelektualno krizo, ki je ne gre zanemarjati. To je navsezadnje tudi porodilo interes bodočih intelektualcev — študentov — prav za vprašanje o družbeni vlogi inteligence. Intelektualni reziduum te krize je bila velika dojemljivost študentov za koncepcije elite in velika popularnost vseh, ki so v tej situaciji nastopali s koncepcijami elite.

Zgodovinsko dejstvo je seveda, da so te razprave o vlogi inteligence nastopile tedaj, ko je bil proces reševanja teh družbenih vprašanj v teku. To področje družbene dejavnosti je bilo postavljeno v prvi plan z ugotovitvijo, da investicije v šolstvo in prosveto nikakor niso investicije v (družbeni) standard, ampak so nekje blizu investicijam v ekonomiko. Proračunski rebalansi so v veliki meri že popravili položaj, čeprav nikakor še ne dovolj. Štipendijska politika je krenila iz absolutnega in relativnega upadanja štipendij v sanacijo in angažirale so se družbene sile, ki obetajo, da bodo v nadaljnjem preprečile štipendiranje po sistemu zvez. Toda vse to so akcije, ki v razmeroma kratkem času še niso mogle izkazati svojega dometa in zlasti izbrisati psihološkega rezidua dosedanje pomanjkljive družbene skrbi za to področje dejavnosti.

Vse to je vprašanje politike, konkretno: kulturne politike. Prav na tem področju je začela svojo pot skupina Perspektiv, ki je bila v nekem smislu dete slabosti kulturne politike. Na tem področju je najprej zastavila svojo koncepcijo, ki je na drugih področjih imela še jasnejše politične konsekvence. Ločitev med sferama politike in kulture je lahko samo iluzija, ki utegne biti družbeno nevarna.

Ne smemo se prepustiti utvari, da je mogoče v »kulturi« kaj reševati s tako imenovanimi »političnimi« sredstvi. To so lahko samo ukrepi zoper ekscese. Kulturna vprašanja lahko rešuje le kulturna politika v pogojih samoupravljanja.

Stane Saksida

Prva polovica leta 1964

in zadnji meseci leta 1963 so bili v slovenskem kulturnem in delu političnega dogajanja precej dinamični. Zapletati se je začelo z nekaterimi problematično kritičnimi članki v reviji *Perspektive*. Sledili so jim nastopi predstavnikov te revije in včasih članov drugih uredništev pred študentsko publiko na ekonomski fakulteti in še prej na filozofski. Študentje, ki so tem razpravljanjem prisostvovali so se večinoma opredeljevali za stališča, ki so jih že leta zagovarjale *Perspektive*. V istem času so člani uredništva te revije pod različnimi naslovi organizirali literarne večere. 1964 je društvo Anton Tomaž Linhart organiziralo tridnevni simpozij o položaju v slovenski kulturi. V vseh teh člankih in nastopih so se člani uredništva in skupine okrog njih opirali na nekatera osnovna stališča in jih zagovarjali. O stališčih bo obširneje govora kasneje. Tu nekaj točk — a samo za ilustracijo.

1. Na slovenskem je kultura na nepravilni poti ali v slepi ulici, razen kritične skupine, zbrane okrog *Perspektiv*.
2. Kmetijstvo propada od osvoboditve sèm zaradi političnega reševanja ekonomskih problemov v kmetijstvu.
3. Delavci so nezainteresirani za sodelovanje pri samoupravljanju.

Vsej tej dejavnosti je sledila ukinitve revije *Perspektive*, ki ji je založniška hiša DZS odklonila nadaljnje izdajanje. Ukinjena je bila tudi subvencija, s pomočjo katere je revija štiri leta izhajala. Reakcija manjšega dela študentov in uredništva *Perspektiv* na ta ukrep je bila zelo ostra. Na eni strani so člani uredništva in nekateri njihovi simpatizerji organizirali protestne zборе proti ukinitvi revije. Študentje so na protestnih zborih zelo zainteresirano spremljali pojasnjevanja in stališče članov uredništva in ljudi, ki so se z njimi strinjali; večina se je z uredništvom solidarizirala in protestirala proti ukinitvi. Eden od teh zborov je prerasel v prave demonstracije in na njem je večji del prisotnih študentov pritrjeval stališčem, češ da se uporabljajo fašistične metode preganjanja in podobno.

Po ukinitvi je del uredništva *Perspektiv* — 8 književnikov in publicistov izdal izjavo. V njej protestira proti ukinitvi revije, izjavlja, da je to birokratski ukrep, zahteva, da podobne metode prenehajo in grozi, da v Sloveniji ne bo več deloval, dokler se stanje ne popravi. Tej izjavi so sledile izjave večine članov uredništva *Problemov*, izjava sodelavcev *Sodobnosti*, Društva slovenskih književnikov in članov bivšega uredništva *Tribune*. Osnovna karakteristika vseh izjav je, da se bolj ali manj izrazito ograjujejo od vsebin teorij in stališč, ki jih je zagovarjala revija *Perspektive* in da obsojajo postopek, po katerem je bila revija ukinjena.

Ravno v tem času je bila izvedena predstava Marjana Rožanca, dramski feljton »Topla greda«. Predstavo so po 20 minutah prekinili delavci Agrokombinata Grosuplje in ni bila izvedena do konca. V časopisju je temu sledila žolčna polemika o pravilnosti in smiselnosti takega postopka. O vsebini drame skoraj ni moglo biti govora, ker je ni nihče poznal. V glavnem so primernost takega postopka odobraval tisti, ki so ukinitve izvedli, oziroma organizirali, proti njemu pa so nastopali ne samo organizatorji in izvajalci predstave, ampak tudi del občinstva in precej kulturnih delavcev. Drama »Topla greda« je bila s sklepom javnega tožilstva prepovedana. Končno je bil konec junija objavljen tudi uvodnik revije »Teorija in praksa«, ki obsoja delovanje revije »Perspektive« in ugotavlja, da je bilo potrebno reagirati na politično aktivnost članov uredništva z ukinitvijo revije. Uvodnik kritizira tudi izjavo sodelavcev Sodobnosti in nekatera stališča »dela uredništva Problemov«. Samo uredništvo Problemov je na to reagiralo s pojasnilom, da stališč, ki mu jih pripisujejo, ni nikoli objavilo.

Torej v resnici dinamično razdobje. Je to samo slučajen pojav? Mislim, da je sedanja situacija samo kulminacija nekega dolgotrajnejšega procesa. Stališča, ki jih zastopajo uredništvo in del sodelavcev Perspektiv, dejstvo, da se z njimi del študentov strinja in reagiranje kulturnih delavcev — vse to ni od včeraj. V glavnem so rezultat povojnega dogajanja. Avtorji in člani uredništva Perspektiv so bili ob zaključku vojne stari največ 15 do 16 let. Študentje, ki so se udeleževali diskusij in tisti, ki so ploskali izjavam o fašističnih metodah v Jugoslaviji, so bili rojeni v vojnem času in so se praktično vsi šolali od osnovne šole do univerze v šolah socialistične države, vsaj 12 let. Drugi kulturni delavci, razen članov in sodelavcev Problemov in Tribune, so bili ob koncu vojne sicer starejši, vendar pa 18 let nove države in 5 let medvojnega dogajanja ni moglo ostati brez posledic za njihovo oblikovanje. Se pravi, če vsega tega dogajanja nimamo za naključen dogodek, moramo njegove korenine iskati v analizi situacije po drugi svetovni vojni, v analizi protislovij socialističnega razvoja.

Kajti postavljajo se nam vprašanja, ob katerih bi v resnici podvomili, da gre za enkrat in slučajen dogodek. Na primer:

1. Kako je bilo možno, da so Perspektive delovale 4 leta, da je bilo njihovo uredništvo sestavljeno iz članov uredništva dveh prej ukinjenih revij in da v tem času skoraj ni bilo diskusije z njimi, niti strokovne, še manj politične. Vseskozi so zagovarjali ista osnovna stališča, potem pa so v nekaj mesecih postala političen problem. 4 leta je revija dobivala finančno podporo družbe. V tem času je bilo v reviji napisanih skoraj 5000 strani, verjetno pa je bilo odgovorov napisanih manj kot 200 strani.

2. Je možno, da je reagiranje dela študentov, velikega števila kulturnih delavcev rezultat trenutnega razburjenja? Ali gre za globljo pogojenost? Za kakšno?

3. Če so vzroki teh pojavov obstajali — zakaj jih ni nihče globlje analiziral in se začel na osnovi analize z njimi boriti?

4. Kdo je bil dolžan to storiti in zakaj tega ni storil?

5. Zakaj samoupravní organi, občani izvoljeni v skupščino, ob teh pojavih niso reagirali? Kaj je npr. storil kulturno prosvetni zbor republiške skupščine? In še bi bilo možno vpraševati.

Zelo težko je v kratkem času izdelati temeljito analizo vzrokov tega dogajanja. Imamo še premalo elementov za to. Možno je samo osvetliti nekatera lastna izhodišča in z gradivom, ki je na razpolago, izdelati grobo skico.

V koliko je pravilna ali ne — o tem naj odloči nadaljnje razpravljanje. Tudi ne nameravam začenjati s stereotipnim naštevanjem pozitivnih rezultatov po-vojnega obdobja, da bi s tem pokazal usmerjenost kritike. Smer kritike mora biti obsežena v njenih izhodiščih, metodi, vsebini in cilju. Če ni, je treba kritizirati kritika, če je, je treba pač razpravljati in kritizirati o smeri te kritike. Če pa je kritika usmerjena in bralec ne more sam videti smeri v nakazanem tekstu, potem se mora pač oborožiti z instrumentarijem, ki mu analizo omogoča.

Osnovno dogajanje bi bilo treba iskati v neenotnem razvoju posameznih delov družbe. Kako poimenujemo ta neenotni razvoj ni toliko bistveno, pomembno je, kakšna je vsebina pojmov in kakšna je stvarnost, ki ji ustreza.

Neenakomerni razvoj različnih delov družbe je za državo s tako burno rastjo gospodarstva, s takimi regionalnimi razlikami in izredno naglim prehajanjem iz zaostale v moderno državo, nujnost. Vsak dan se srečujemo s konflikti med zaostalimi in razvitimi področji — danes dobivajo ti konflikti obliko zagovarjanja investicijske politike na eni in politike zviševanja standarda na drugi strani — s konflikti med nujnostjo, da razvijamo samoupravljanje in počasnejšim napredovanjem ekonomskih možnosti samoupravljanja. Možno bi bilo naštetih desetine takih konfliktov. Za naše potrebe bo dovolj, če opozorimo na konflikt med ekonomskim razvojem in razvojem form družbene zavesti. Gre za dejstvo, da se moralne in estetske norme, znanost, vrednote, ali kot bi rekli publicisti iz Perspektiv — kulturne kategorije — ne morejo razvijati tako hitro, kot se razvija gospodarstvo in socialne spremembe, ki razvoju gospodarstva sledijo. Gre za konflikte med staro vsebino in formo znanosti, morale, umetnosti, prava in stvarnostjo, ki novo vsebino poraja, a je še ne more včasih niti izraziti, še manj pa sistematsko formulirati in združiti. Gre tudi za konflikte med institucijami, ki razvijajo te forme družbene zavesti in ostalimi družbenimi institucijami, dalje za konflikte med tistimi, ki so se v delitvi dela specializirali za to, da se ukvarjajo z znanstvenim, umetniškim, pravnim, političnim udejstvovanjem in med tistimi, ki zavzemajo druga mesta v delitvi dela.

In če nadaljujemo s ponavljanjem šolskih resnic: upoštevati je treba tudi, da je razvoj pojmov, vrednot, kategorij, družbene zavesti, kadar se razvija iz nove situacije in njene anticipacije *pred* ekonomskim in družbenim razvojem. Kadarkoli iz analize preteklega in domnev o bodočnosti napovemo neko smer razvoja, smo nujno pred tem razvojem. Katerakoli znanost, ki projektivno analizira stvarnost, usmerja tudi delovne ljudi v realizacijo teh prognoz. Kadarkoli postavljamo norme človekovega delovanja, pa naj si bodo to moralne ali estetske norme, norme ravnanja posameznika ali skupin, ki usmerjajo posameznika v negacijo obstoječega, vedno skušamo doseči delovanje v bodočnosti.

Smer razvoja je neskončno združevanje teh elementov: razvoja ekonomske in družbene stvarnosti, zaostajanja dela form družbene zavesti in vnaprej usmerjene prakse drugega dela. V tej usmerjenosti so konflikti med posamezniki, njihovimi teorijami in različnimi družbenimi skupinami nujni. Idejna forma teh konfliktov — to so borbe med hipotezami in teorijami, ki zagovarjajo preteklost, sedanjost ali napovedujejo bodočnost. In seveda se ta idejna borba

vedno bije med nosilci različnih stališč ter temelji na objektivnem pomenu in družbeni vlogi njihove usmerjenosti in aktivnosti.

Vse to so za današnji položaj stare šolske resnice. Niso pa zastarele. Vseeno jih ne bi omenjal, če bi se jih v analizah bolj posluževali.

Za razpravljanje o našem problemu bi bilo potrebno analizirati socialni izvor in družbeno vlogo skupin, ki so v tem dinamičnem času prišle v konflikt. Potrebno bi bilo ugotoviti, iz kakšnih neenakomerno se razvijajočih delov družbe izhajajo in kaj pomenijo. Vendar bi bila kompletna analiza celote preobsežna in tudi ne bi bilo možno v tako kratkem času zbrati dovolj elementov zanjo. Zato se nameravam omejiti na poskus analize situacije na univerzi, odnosno delu univerze, na družboslovnih fakultetah in inštitutih. To pa zato, ker gre za ljudi, ki so se bodisi na univerzi šolali, so v njej še sedaj aktivni ali so študentje univerze. Če bo kdo primerjal to stanje s stanjem na drugih področjih, bo pač lahko sam ugotovil, koliko se stanja in procesi prekrivajo.

Zaostajanje univerze za celotnim družbenim razvojem ni samo slovenski niti jugoslovanski, marveč svetovni problem. Zaostajajo za razvojem znanosti, kar prenapolnjuje programe, podaljšuje študij, zahteva in uresničuje reforme. Zelo težko je posredovati najnovejše izsledke, ki temeljijo na kompliciranih teoretskih in empiričnih dognanjih, razmišljanjih, teorijah in metodah, v jezik ljudi, ki šele začenjajo spoznavati obsežno območje neke posamezne znanosti ali znanstvene discipline. Še posebno težko pa je prevesti ta spoznanja v pedagoški jezik in jih prirediti potrebam in načinu poučevanja. Zato vede ta konflikt v najrazličnejše smeri, v skrajno specializiranost, podaljševanje študija, v koncentracijo znanosti in pouka na probleme, namesto na predmete itd.

Ponekod, pri nas pa še posebej opazno, univerza ne zaostaja samo za razvojem znanosti, ampak tudi za družbenim razvojem. Univerza odraža v svojih organizacijskih formah, v vrednostnem sistemu, ki ga te forme vključujejo in v vsebini posredovanj znanj dobo, v kateri je nastala. Vse do reforme se nismo lotevali sistematskega in zavestnega preobrazovanja celotne univerze v skladu s spremembami po vojni pri nas. In koliko smo z reformo dosedaj uspeli — tudi to je še vprašanje.

Vse do leta 1948, ponekod celo še dalj, je v praksi politične in gospodarske dejavnosti prevladovalo stališče takozvanega »srednjega kadra«, češ da je univerza domena meščanstva, tvornica nazadnjaških idej in tem podobna stališča. Dogajalo se je celo, da so nekateri nosilci takih mišljenj odvrčali mlajše ljudi, ki so se ukvarjali z neko družbeno aktivnostjo, od študija na univerzi. To stališče je bilo sicer hitro premagano, toda ostal je temeljni odnos. Univerzo smo imeli za tvorbo meščanske družbe in do ljudi, ki so zaključili študij ali so študirali, smo imeli nezaupljiv odnos. Ni toliko pomembno, ali so se ta stališča pojavljala v tiskani obliki ali v dovolj jasno izraženih stališčih. Pomembneje je, da so, čeprav nerazvita, usmerjala marsikatero pomembno praktično dejavnost in praktični ukrep. Ob tem odnosu do univerze in ljudi na univerzi pa smo ohranjali nekakšno dvojno stališče; po eni strani so Zveza komunistov in organizacije Zveze mladine in študentov neprestano ugotavljale potrebo po spremembi stanja na univerzi, po ideološki borbi, po spremembi socialne strukture, na drugi pa je ostajal odnos do meščanske vsebine in usmerjenosti univerze,

ki bi ga lahko še najbolj označili kot neke vrste »pasivno koeksistenco«. Izražal se je v vrsti stališč in praktični aktivnosti.

Tako je vse do reforme in do uvedbe principa reelekcije ostala celotna organizacija univerze praktično taka, kot je bila pred vojno. Na videz bi to ne pomenilo ničesar, toda organizacijski sistem implicira povsod in seveda tudi na univerzi družbeno usmerjenost organizirane skupine ali institucije.

Kaj pomeni organizacijski sistem hierarhičnih stopenj, odvisen od formalnih kvalifikacij? Kaj pomeni dosmrtno ostajanje na univerzi, če si bil enkrat samkrat izvoljen na eno od teh stopenj? Obe načeli sta namreč veljali v času pred uvedbo sistema reelekcije, se pravi volitev na mesta pedagoških in znanstvenih delavcev vsakih pet let. (Kar pa ne velja za izredne in redne profesorje!) To pomeni poudarjanje formalne strani v organizaciji univerze in to tiste, ki ne ustreza več potrebam sodobnega razvoja. To ni sistem, ki bi omogočal najučinkovitejše osvajanje in analizo novega znanja, samostojno raziskovanje in posredovanje znanja ter učinkovito kontrolo nad dejanskim napredovanjem vsakega posameznika v njegovi stroki.

Normativni sistem, ki je vsebovan v taki organizaciji, temelji na orientaciji posameznika v individualno kariero in formalno kvalificiranost, ne glede na to, kako izpolnjuje to, čemur je univerza pravzaprav namenjena: raziskovanju novega ali ustrezno najboljše možno pedagoško delo. Da je temu tako, dokazuje vrsta pojavov. Diplomске in seminarske naloge študentov so večinoma šolsko ponavljanje snovi ob drobnih, ozkih problemih. Redko katera je usmerjena v dosedaj manj znano področje. Asistenti se že na začetku svojega razvoja skrajno specializirajo, ker jim to omogoča najhitrejšo pot do doktorata in potem naprej do docenture. To dokazujejo teme doktorskih disertacij; ne vem, če obstoja na univerzi kaka fakulteta, kjer bi analiza predmetov vseh doktorskih disertacij pokazala težnjo po sistematski obdelavi nekih širših področij. Odgovor na te ugotovitve je možno predvideti že vnaprej: specializacija je v današnji situaciji nujna, pri doktorskih disertacijah pa gre za individualno usmeritev posameznika in za individualni interes.

Te vrste ugovori — slišal sem jih nešteto krat — so pravzaprav dodatni dokaz prejšnjih trditev. Specializacija je seveda nujna in popoln nesmisel bi bil zagovarjati formiranje renesančno univerzalnega človeka. Res pa je tudi, da je specializacija za neko področje možna šele po sorazmerno obsežnem poznavanju neke znanstvene discipline in spoznanj, da je možno posamezniku tudi najbolj delati na tem področju. Zato se je nemogoče specializirati že na začetku delovanja v znanosti, takoj po končanih študijih. Poleg tega pa ti ugovori absolutizirajo eno samo stran celotnega procesa razvoja znanosti in osvajanja znanj. Specializacija je posledica diferenciacije znanosti in ta mora potekati vedno vzporedno z njeno ponovno integracijo. Z drugimi besedami: če prodiramo v vedno bolj specializirana področja, moramo spoznanja s teh področij združevati na vedno višjem nivoju. V organizaciji znanstvenega dela pomeni to, da je treba znanja specializiranih strokovnjakov združevati v raziskovalnih teamih, ki proučujejo kompleksna področja ali probleme. Priznavanje izključno individualnih doktorskih disertacij pa objektivno pomeni zanikanje nujnosti združevanja znanj in priznavanje zgolj individualnih dosežkov. Ta karakteristika ostaja na univerzi še danes in pomeni uveljavljanje principa, ki je v popolni

neskladnosti tako z razvojem znanosti kot s potrebo, da se znanje uporablja za reševanje praktičnih problemov.

Če je ostal organizacijski sistem in z njim zvezana usmerjenost znanstvenih in pedagoških delavcev na univerzi, so s tem seveda nujno ostali vsi nosilci, zagovorniki in tvorci starih hipotez, teorij in stališč. Zato je bilo popolnoma nemogoče v kratkem času spremeniti vsebino predavanj na univerzi. Pa tudi dolgoročna akcija v tej smeri je imela slabe perspektive. V starem, pa tudi še v današnjem organizacijskem sistemu, se namreč asistent s svojo osnovno nalogo vred (v tem sistemu je namreč osnovna naloga izdelati disertacijo) podreja profesorju svoje stroke. Ob usmeritvi v osebno kariero je popolnoma jasno, da bo vzel za temo disertacije snov, ki ustreza profesorjevi usmerjenosti in da si vse do takrat, ko disertacijo napravi, ne bo želel konfliktov z njim. Torej bo pristajal na izhodišča, teoretsko orientacijo in metodo profesorja. In s tem na celotni kategorialni sistem dodanašnje, dosedanje orientacije v tej znanstveni disciplini. Zelo, zelo redki so profesorji, ki bodisi dopuščajo drugačno usmerjenost ali pa so sami usmerjeni naprej, ne na že obstoječa spoznanja.

Zato seveda pozivi na »ideološko borbo« niso mogli imeti uspeha. Ideološke borbe ni možno zgraditi na parolah, možno je samo zgraditi sistem, ki bo nujno uzakonil osvajanje novih znanj in prenašanje teh znanj na študente. Strokovno, kadrovsko, materialno podprt sistem, zasnovan na vsebinskem programu. Ker takega sistema ni bilo, so se tudi »ideološke borbe« odvijale v formi primitivnih diskusij med študenti, ki so zelo malo znali, in starejšimi profesorji, ki so solidno obvladali svojo stroko in imeli za seboj dolgoletno rutino seminarjev in diskusij.

Mimo tega pa tudi statični aparat štirih črt dialektike in treh materializma ni bil primeren analitični instrument, ki bi omogočal sistematsko analizo dosedanjih teorij. Zato znanstveni in pedagoški delavci — komunisti — tudi niso mogli v tem času veliko opraviti ravno zaradi vezanosti na tradicije zdogmatizirane dialektike. Njihova prizadevanja so v veliki večini ostala na nivoju lepljenja novih etiket na staro vsebino.

Vse to je povzročilo, da v tem času ni bilo sistematskega razračunavanja s starimi pozicijami in formiranja novih teorij.

Ker ni bilo permanentnega odnosa do starega na univerzi, od neprestanega diferenciranja nasproti vsebini vse do proučevanja funkcije in kritike form, je razumljivo, da sta se študentska organizacija in Zveza komunistov postopno pretvarjali v organizme, ki se ukvarjajo s formalnimi akcijami. Edino delovne akcije so še razgibavale Zvezo študentov. Pa tudi tu je šlo v glavnem samo za diferenciacijo nekaterih precej elementarnih stališč.

Zveza komunistov pa se je iz borbe za vsebinsko preoblikovanje univerze preusmerila v skrb za kadre. Pri dovolj nesposobnih sekretariatih so nastali celo neke vrste kadrovske biroji, ki so izdajali dovolnilnice za izvolitve in namestitve na univerzi.

Morda so bili v tem razdobju problemi manj pereči na tehniki in medicini, ker tam študija vsebinsko ni možno zastaviti diametralno nasprotno, možno je iti samo v korak z razvojem ali pa zaostajati. Toda tudi tu je ostala organizacijska struktura in vse to, kar je ta struktura vsebovala, praktično ista. Kako malo skrbi so te fakultete posvečale oblikovanju mladega človeka, kažejo rezul-

tati, ki jih vidimo zlasti v zadnjih desetih letih. Vidimo, da organizacije Zveze študentov in Zveze komunistov niso uspele množično izoblikovati ljudi, ki bi se borili za spremembo odnosov v podjetjih; vidimo, da so ljudje že po prvih konfliktih odhajali iz tovarn. V praksi nam zatrjujejo, da postavljajo mlajši strokovnjaki nerealne zahteve po položajih ter nesorazmerno visoke finančne zahtevke in zahtevke bo beneficijah.

Med drugim je tudi to dokaj pomemben vzrok, zakaj v podjetjih ni visoko kvalificiranega kadra. S tem nočem reči, da bi bilo potrebno vzgajati neživljenjske idealiste, ki se ne bi brigali za svoje osebne interese. Pomeni nekaj drugega: v praktični akciji organizacije niso uspele posredovati znanja in smeri delovanja, ki bi jasno dokazovala, da je možno individualne interese tudi vsakodnevno zadovoljevati samo z družbeno akcijo. Skupno s katedrami niso uspele ustvariti takega sistema socialnih izkušenj, ki bi mladega človeka oblikoval in pripravil na učinkovito smiselno udejstvovanje v proizvodnji. Ponašanje, ki ga pri precejšnjem delu mlajših tehničnih strokovnjakov najpogosteje opazamo, bi lahko karakterizirali kot ravnanje po principu: vsak naj čimprej poskrbi samo zase. Že na univerzi opazamo pojave te vrste. Zaslужkarstvo za vsako ceno, inozemske prakse pod kakršnimikoli pogoji — vse to spada v to kategorijo obnašanja.

Vsako od teh lastnosti posebej lahko seveda opravičimo. Toda vse skupaj ustvarjajo profil večjega dela generacije, usmerjene v individualno pridobivanje osebnih koristi, namesto v družbeno dejavnost za zadovoljevanje individualnih interesov. In to postaja zaskrbljujoče.

Verjetno bi mogli podobne karakteristike ugotavljati pri študentih medicine. Nedvomno je eden pomembnih indikatorjev individualizma in karieristične usmerjenosti študentov na tej fakulteti nedavna diskusija o nazivu zdravnika.

Jasno je, da vse to ne karakterizira vsakega posameznika in gotovo to ni edina karakteristika celote. Je pa indikator našega pasivnega odnosa do meščanskega vrednostnega in organizacijskega sistema, je dokaz, da smo se nasproti tem pojavom pasivizirali in da smo v njih videli samo nenevarno oviro — če smo jo sploh videli.

Mnogo težje se kaže ta situacija na družboslovnih fakultetah, zlasti na filozofski, kjer nastajajo vsebinski problemi, vprašanja o temeljih in usmerjenosti posameznih znanosti in znanstvenih disciplin. Omejimo se samo na nekaj vprašanj o filozofski fakulteti. Morda bodo druga vprašanja načeli tisti, ki stvari bolje poznajo. Ne mislim, da bi z njim načel bistvene probleme, verjetno bodo poznavalci našli druge. Gotovo pa je, da ta vprašanja kažejo neko stanje. Lahko se npr. vprašamo:

— koliko smo uspeli uveljaviti in izoblikovati marksistično analizo stvarnosti in znanosti v posameznih znanstvenih disciplinah. Za ilustracijo: kako smo npr. analizirati različne šole psihoanalize, v katerih je v zadnjih 30 letih toliko govora; kakšen odnos smo zavzeli do njih; kako in koliko smo analizirali pozitivizem in neopozitivizem v kulturni, politični, gospodarski zgodovini;

— ali imamo zgrajen sistem informiranja o najnovejših dosežkih znanosti v svetu in neprestanega spremljanja teh dosežkov ter njihove sistematske analize;

— katere nove dosežke, nove znanstvene discipline, ki so se danes v svetu že uveljavile, razvijamo tudi pri nas. Vzemimo: kaj je z matematično lingvistiko,

sociologijo zgodovine, s sistematskimi kvantitativnimi proučevanji zgodovine, z eksperimentalno pedagogiko itd.

— kako in koliko so posamezne znanstvene discipline doprinesle k ocenjevanju, analizi, raziskovanju naše družbene situacije in kakšno usmerjenost so predlagale — npr. v umetnosti in literarni zgodovini. Koliko imamo marksističnih analiz pojavov v likovni umetnosti in kako so vplivale na našo kulturno politiko;

— koliko smo imeli dosedaj analiz, ki bi vsebinsko kritične probleme izdvojile, osvetlile in ugotovile resnično vlogo filozofske fakultete v našem družbenem razvoju;

— koliko predlogov je bilo izdelanih na osnovi *vsebinskih* analiz stanja na filozofski fakulteti, kakšni programi so združevali takšne predloge in kakšni organizacijski, materialni in kadrovski ukrepi so bili predvideni, da bi se programi uresničili.

Mislim, da je bilo od vsega tega storjenega zelo malo. In zato danes nikar ne iščimo vzrokov nekega stanja zgolj v varietetskimi nastopih nekaterih posameznikov na fakultetah.

Vseh vzrokov tudi ne bomo našli v odnosu do organizacijske strukture in do vsebine fakultete. Stanje, kot ga vidimo, kaže tudi premajhno skrb za kadre in za materialno osnovo univerze.

Dejstvo je, da se vsi mladi ljudje, ki se danes šolajo, še vedno sistematsko selekcionirajo. Ni slučajno, kdo pride iz osemletke v srednje strokovne šole in gimnazije, seveda je še manj slučajno, kdo pride iz srednjih šol na univerzo. Res je, da je ta situacija pogojena z dolgotrajnim razvojem in da je v 18 letih ni možno v celoti spremeniti. Res je tudi, da so se ukrepi v tej smeri izvajali. Toda z načrtno, usmerjeno politiko bi bilo možno doseči mnogo več.

Socialna struktura študentov univerze kaže neprestano naraščanje odstotka študentov iz uradniških družin; vzroke takega razvoja bi bilo sicer treba podrobneje raziskati. Toda ostaja dejstvo, da mora to nujno ustvarjati na univerzi svojevrstno atmosfero, prevladovanje pojmovanj in vrednot tega sloja nad drugimi. Ugovor, češ da smo vsi Jugoslovani »delovno ljudstvo« in da torej take ugotovitve niso v skladu z objektivno situacijo v jugoslovanski družbi, so, milo povedano, smešni. Če smo z zakonom v načelu izenačili nekatere ekonomske in družbene pogoje različnih družbenih slojev, nastalih zaradi delitve dela, je realizacija teh načel stvar bodočnosti. Nesmiselno bi bilo predpostavljati, da se je zato avtomatsko izgladila razlika med temi sloji — konkretnen položaj v delitvi, različnost izvora socialnega sistema družbenega statusa, družbenih vlog, količine dohodkov, prej akumuliranih materialnih pridobitev (stanovanj, predmetov trajne potrošnje, zemlje itd.). Take domneve ne temeljijo niti na zdravi pameti, kaj šele na marksistični analizi stvarnosti. Zato seveda še vedno velja, da prevladovanje študentov iz nekaterih slojev ustvarja na univerzi specifično situacijo, ki se kaže v marsikaterih konkretnih manifestacijah, med drugim tudi v tistih iz zadnjega časa.

Na družboslovnih fakultetah, zlasti na filozofiji, pa opazamo še dodatno selekcijo. Poklic prosvetnega delavca, profesorja ali učitelja ima nižji družbeni status kot tehnični in medicinski poklici. Delitev je groba, a ustreza običajni

razporeditvi, na katero se naslanjajo dijaki, ko se odločajo za poklic. Predvsem zaradi nižjega družbenega statusa in nizkih dohodkov se velika večina najboljših dijakov odloča za tehniko, za biotehnično fakulteto, za medicino. Upam si trditi, da v zadnjih letih od 10 najboljših dijakov v vsakem zaključnem srednješolskem razredu odhaja na tehnične, biotehnične, medicinsko fakulteto vsaj 7 do 8, da se tisti, ki odhajajo na družboslovne fakultete, rekrutirajo iz preostalih in da filozofska fakulteta pretežno rekrutira izmed skupine tiste desetine dijakov, ki so zadnji razred najslabše izdelali. Že dolgo je znano, da opažamo podobno selekcijo za učiteljske v osemletkah.

Seveda vzrok temu nista samo družbeni status in dohodki prosvetnih delavcev, ampak tudi celotno formiranje interesov mladih ljudi, konkretnost tehnike in medicine in zato močnejša psihična privlačnost teh ciljev. Gotovo pa je, da bi bilo možno s spremembo družbenega statusa, kar seveda predpostavlja spremembo dohodkov, doseči preorientacijo vsaj dela dijakov, ki zapuščajo srednje šole. Dokler pa bodo prejemki prosvetnih delavcev celo pod prejemki administrativnega osebja z mnogo nižjo izobrazbo, ne samo pod prejemki tehničnih in medicinskih poklicev, je vsaka zahteva po spremembi statusa iluzija.

Mimo tako formirane večine opažamo na družboslovnih fakultetah še mnogo tanjši sloj študentov, ki so bili kot dijaki visoko nad povprečjem — čeprav ne vedno po ocenah. Del teh študentov prihaja iz starejših meščanskih intelektualskih družin, del pa se jih za družboslovne znanosti odloča iz lastne potrebe in interesa. Ta plast je dinamična, bolj razgledana, kritična in zaradi svojih lastnosti postajajo ti študentje navadno neformalni voditelji v svojem okolju. To pa seveda pomeni: večina študentov je pripravljena slediti temu delu najbolj dinamičnih. Kamor se ti usmerijo, se bodo verjetno tudi drugi. Zveza komunistov in študentska organizacija sta uspeli pridobiti samo manjši del te plasti. Zakaj, smo že rekli — nista se usmerili v reševanje osnovnih perečih problemov, nista ustvarjalno kritizirali in razbijali stare vsebine, organizacije in vrednostnega sistema meščansko usmerjene Univerze. Zato se seveda nista mogli opreti na kritično usmerjenost študentov, ker nista znali svoje kritike vezati na temeljne probleme in jo tako ustvarjalno usmerjati. Na ustvarjalni kritičnosti pa bi bilo treba mobilizirati študente in progresivno usmerjeno učno in raziskovalno osebje, ne pa na disciplinskih ukrepih, razpravljanju o tem »da je treba delati«, namesto o tem, kaj je treba storiti. Ker ni bil storjen ta prvi korak — mobilizacija ob kritičnosti — ni mogel biti uresničen drugi, namreč izkoriščanje obstoječih in oblikovanje novih samoupravnih teles, s katerimi bi realizirali ustvarjalni del kritike.

Ena bistvenih smeri ustvarjalne kritike se je kljub temu uveljavila v študijski reformi. Manjši del svoje naloge je reforma dosedaj že opravila: z izvajanjem reforme se je razvilo razpravljanje o sprejemljivosti učnih programov, študij se je intenziviral in pospešil, univerza je zaposlila več kadrov, začelo se je intenzivnejše sodelovanje med pedagoškim osebjem in študenti, odločneje se rešujejo vprašanja materialne osnove študija. Verjetno je reforma spodbudila in realizirala še kake druge probleme, odnosno njihove rešitve. Premalo razpravljamo in nadaljujemo to delo. Med drugim zato, ker je reforma pokazala svoje slabe strani, ki so v povezavi s celoto vseh negativnih odnosov do univerze in gibanj v njej sami, dali negativne rezultate. In negativni rezultati reforme so še okrepili učinke ostalih negativnih pojavov na univerzi.

Reforma je temeljila na nezadostno proučeni situaciji na univerzi in izven nje. Izvedena je bila na osnovi nepreverjenih domnev o potrebi po kadru z višjo ne pa z visoko izobrazbo. V osnovi velja trditev, da potrebuje ekonomika in družba na približno taki razvojni stopnji, kot je naša, več strokovnjakov med srednjo in visoko kvalifikacijo. Toda, *za katero področje to velja, koliko* takih ljudi potrebuje, *kakšen* naj bo njihov profil — vse to ob začetku reforme še ni bilo proučeno in na večini področij tudi danes ni. Na temelju povsem občega načela pa seveda ni možno šablonsko spreminjati situacije na vsakem konkretnem področju. In tako imamo danes na nekaterih fakultetah oddelke in katedre z učnimi programi, ki spominjajo na torzo od pasu navzdol in še ta je narobe obrnjen. Res pa je, da se je ta sistem obnesel pri uvajanju prvostopenjskega študija v tovarnah in na tistih višjih šolah, ki šolajo že formirane kadre iz prakse. Ravno na to bi se bilo potrebno nasloniti, ko bomo proučevali njen učinek.

Nadaljnja napaka reforme je bila, da ni nihče proučeval in upošteval usmerjenosti, potreb, želja študentov samih. Rezultat tega je, da na humanističnih fakultetah odhaja v prakso s prve stopnje samo manjši del študentov. Od tistih študentov pa, ki so se po prvi stopnji le zaposlili, je velika večina slabih, najslabših študentov. Večina jih sploh ni dokončala študija. Po podatkih za leto 1963 pa je bilo okoli 1400 učnih mest, kjer bi bilo možno zaposliti študente prve stopnje kot predmetne učitelje. Tu ne moremo podrobneje analizirati tega pojava, je pa jasno, na kaj kaže: na popolno operativno nepripravljenost za izvedbo enega osnovnih načel reforme.

Kar velja za dvostopenjski študij, velja tudi za njegovo posledico, inverzijo. Skušali so jo šablonsko izvajati povsod, ne glede na to, da je v nekaterih strokah in znanstvenih disciplinah absurda.

Inverzija bi lahko odigrala vlogo vsaj začetnika razprav in kasnejših analiz vsebine predavanj. Začenjati s praktičnimi predmeti, z reševanjem konkretnih problemov stroke bi zahtevalo novo metodiko predavanj, nov redosled snovi in to bi sprožilo vprašanja o logični strukturi, povezanosti pojmovnih kategorij neke znanosti ali znanstvene discipline, s tem pa postopno analizo objektivne osnove nasprotij med preživelimi, negiranimi in novimi vsebinami. Izstopila bi vprašanja o možnosti, veljavnosti, utemeljenosti, smiselnosti posploševanj konkretnih izsledkov za praktično uporabo v obče sisteme in teorije.

Teh razpravljanj v izvedbi inverzije ni bilo. Inverzija se je namreč omejila na premeščanje predmetov, predavanj, ciklusov iz enega semestra ali letnika v drugega, na njihovo omejitve ali večanje števila in na druge popolnoma formalne probleme. Tako je tudi tu — vsaj za sedaj — učiteljsko-profesorska mentaliteta slovenskega šolnika zmagala nad težnjami in nujno potrebo po reformi obstoječega.

Tako je reforma, ki naj bi zrevolucionirala univerzo, uspela samo tam, kjer so bile zanjo osnove že zdavnaj zrele, kjer je samo sankcionirala obstoječo situacijo. Na tistih področjih pa, kjer so se v imenu reforme uvedeni ukrepi pokazali absurdni, je še okrepila pozicije dela pedagoškega osebja, ki vztraja na nespremenljivosti nekdanje situacije in vzbudila podkrepljene proteste študentov. Ni ji uspelo bistveno načeti globljih osnovnih vzrokov sedanje negativne situacije na univerzi. In namesto, da bi reforma postala permanentna

aktivnost v situaciji, ko znanstveni izledki vsak dan preraščajo okvire pedagoškega posredovanja, jo kritiziramo v množicah izjav, govorov, sestankov, na vsakem koraku. Logika te kritike je zabavna: vsi, ki niso mogli bodisi dojeti ali pa realizirati spoznanja, da je prav univerza potrebna preosnov v svojih temeljih, ki so bodisi sami formalizirali vsebinske spremembe ali pa so si te spremembe pustili vsiliti, ker niso nikoli dojali, zakaj pravzaprav gre — vsi so kritizirali in kritizirajo svojo lastno negativno fikcijo reforme. Najprej predpišejo reformi lastnosti, ki jih sploh ne vsebuje, jih včasih celo izvedejo in potem kritizirajo, kar so sami vsilili ali posledice tega, kar so realizirali. In malokdo je zmozel iz negacijske faze, ki je pač v nobenem razvoju ni možno preskočiti, izveleči zaključke, ki usmerjajo naprej. Skoraj vse kritike terjajo rešitev v zlati gnilobi stare stagnirajoče situacije.

Druga stran problemov univerze in raziskovalnih ustanov se izraža v financiranju. Nimamo dovolj podatkov, da bi lahko upravičeno govorili in ocenjevali višino sredstev, potrošenih na univerzi, za raziskovalno delo in druge aktivnosti. Kakršnekoli sodbe, ki ne upoštevajo strukture, cilja in namena razdeljevanja in trošenja sredstev, ker vsega tega ne proučujejo v primerjavi med bolj, manj in enako razvitimi deželami, v različnih družbenih sistemih, so brez smisla, ker so brez primerjalnih kriterijev. Vprašanje pa, ki ga je možno obravnavati, ker obstojajo kriteriji, s katerimi lahko ugotavljamo način in stopnjo reševanja, je: ali so se finančna sredstva uporabljala v skladu s cilji družbenega razvoja.

Če ostanemo, kot smo večinoma dosedaj, pri družbenih znanostih, velja za obdobje proračunskega sistema, da je bilo v odnosu do osebnih izdatkov raziskovalcev za raziskovanja, potrošenih zelo malo finančnih sredstev. In če bi smatrali dolgoročno izpopolnjevanja posameznikov za osnovo razvijanja teoretičnih raziskav, bi morali prav tako ugotoviti, da razen mesečnih dodatkov za doktorat za redno zaposlene kandidate, praktično ni bilo sredstev za druga dolgoročno izpopolnjevanja.

To pomeni: nismo sistematsko gradili materialne osnove za znanstveno raziskovalno delo. Prepuščali smo ga izključno osebnim pobudi posameznika. Ohranjali smo torej isto stališče kot v odnosu do vsebine dosedanje znanosti, dosedanjih študijskih programov. Stališče tudi ne more biti drugačno; bi bilo možno trošiti sredstva v smeri sistematsko grajenega načrta, če pa tega načrta ni?

Rezultat individualne iniciative: v času od leta 1945 do začetka sistema samostojnega financiranja praktično ni bilo obsežnejših samostojnih raziskav na področju družbenih ved. Kako pomembnejše teoretsko delo tudi ni bilo napisano. Pač pa je bilo napisano veliko manjših razprav in večjih ali manjših člankov. Se pravi, da so se znanstveniki izživljali v reševanju kopice parcialnih problemov, v reagiranju na vsakdanje dogodke, revijske polemike in v podobnih prej vsakodnevnih kot dolgoročno planiranih opravilih.

Zagotavljanje osebnih dohodkov na osnovi položaja, ki ga nekdo zavzema in ki ga načelno do smrti ni možno spremeniti drugače kot navzgor, je samo finančno-materialna oblika obstoječe hierarhične lestvice z vsem sistemom njenih vrednot. V sistemu administrativnega socializma pa se v znanstveno raziskovalnih in pedagoških institucijah spreminja v uresničevanje birokratskih

odnosov. Učinek je znan: posamezniki se borijo za akademske stopnje in nazive, namesto, da bi iskali, kam vodi pot razvoja v njihovi stroki. Nabirajo si bibliografijo, tudi tisti, ki bi drugače bili sposobni izdelati svoje lastne obsežnejše teorije.

Istočasno pa sistem proračunskega financiranja oddvaja znanstvene delavce in druge družbene skupine. Ker niso niti z dohodki niti z delom vezani na delovanje neposrednih proizvajalcev in na interese drugih delov družbe, si znanstveniki ustvarjajo varljiv videz odvisnosti od nadrejenih državnih organov in njihovih proračunov. Postajajo visoko plačani državni uradniki z velikimi delovnimi privilegiji in tako si včasih dopuščajo tudi majhen skoček v anarhijo. Samo, ne prevelik, prosim.

Sistem samostojnega financiranja je to situacijo vsaj v raziskovalnih institucijah spremenil, medtem ko na fakultetah večinoma ni povzročil velikih sprememb. Načela sistema so sicer tu kot tam ista, razlike pa so v vrsti nalog, torej tudi v možnosti postavljanja kriterijev in povezave z zunanjimi naročniki.

Osnovno načelo tega financiranja je plačilo po ugotovljenem in ocenjenem delu. Posamezni raziskovalni in pedagoški delavec načelno ni plačan po tem, kakšen položaj ima, ampak po treh vidikih:

- koliko dela je opravil;
- kakšne kvalitete je bilo to delo;
- kako je bila ocenjena vrednost tega dela s strani naročnika, pri čemer je naročnik vsak, kdor postavlja zahteve po izvršitvi nekega dela, bodisi raziskovalnega ali pedagoškega.

Na teh principih je v resnici možno postaviti nov organizacijski sistem na univerzi in postopno razkrojiti dosedanje vrednostne kriterije. Pod enim pogojem: da ga dosledno izvajamo, da priredimo celotno organizacijo, predvsem pa načrtovanje dela tem osnovnim principom. Ker se to do sedaj še ni zgodilo, je privedlo izvajanje tega načina financiranja do vrste novih problemov.

Kjub temu so bili že do sedaj doseženi pozitivni učinki. Najprej izredni razmah raziskovalnega dela v skoraj vseh znanstvenih disciplinah. Potem postopno rušenje statičnega hierarhičnega sistema nagrajevanja po akademskih nazivih in nadomeščanje tega sistema z dinamično in horizontalno povezavo raziskovalnih delavcev ter z nagrajevanjem na tej osnovi. Hkrati opažamo tudi preusmeritev raziskovalcev od truda za pridobivanje nazivov, v reševanje nalog, ki jih zastavlja stvarnost in razvoj znanosti. Res, da je v kratkem času uveljavljanja novega sistema ta preusmeritev prakticistična. Nujno pa bo vsaj teoretsko usmerjene raziskovalne institucije privedla do teoretsko zasnovanih nalog. Dalje: ravno tak sistem navadno hitro vzpostavlja zvezo med praktičnimi potrebami in raziskovalnimi institucijami.

Povezava ne pomeni samo stimuliranja raziskovalnih institucij s praktičnimi problemi. Vzpostavlja tudi neposredno zvezo med znanstvenimi delavci z njihovimi interesi in neposrednimi proizvajalci ali delavci iz družbenih služb. Tak način neposrednega povezovanja interesov različnih družbenih skupin preko delovnega sodelovanja mora v daljšem razdobju že sam po sebi preusmeriti interese in smer dejavnosti znanstvenih delavcev kot tudi tistih, ki z njimi sodelujejo. Na tako sodelovanje se mora opreti revolucija znanstvenega

in pedagoškega dela, ne pa namišljeno veličino, ekskluzivnost zaprtih skupin in kulturonosniški odnos elite do mase.

Zato je edino možno v nadaljnjem delu naprej razvijati te pozitivne strani financiranja in nagrajevati po opravljenem in ocenjenem delu.

Istočasno pa se pojavljajo pri porabi novega sistema financiranja negativni učinki, ki slabijo njegovo pozitivno vrednost. Na negativne učinke se seveda opira kritika in poskusi razbijanja tega sistema. Treba je negativne učinke ugotoviti, ugotoviti njihove vzroke in tako ustvariti podlago za aktivno odpravljanje napak. To je edini možni način kritiziranja neupravičene kritike. Eden temeljnih vzrokov vrste negativnih učinkov je — kakor je to banalno dejstvo — preprosto zastajanje sprejemanja odločitev o razdeljevanju sredstev. Organi oblasti in skladi za financiranje zahtevajo od univerzitetnih in drugih raziskovalnih institucij preusmeritev na nov sistem financiranja, kar je popolnoma pravilno. Na drugi strani pa gradijo izvršilni aparat tega istega financiranja skrajno togo in neekspeditivno. Sistem sproščenega, neproračunskega financiranja bi zahteval hitro, ekspeditivno poslovanje, prilagojeno fazam in dinamiki dela raziskovalnih institucij. Stvarnost je nasprotna. Sprejemanje sklepov o financiranju v organih, ki predstavljajo družbenega naročnika, — v skladih — je izjemno dolgotrajno. Od predloga naloge do sklepa o financiranju preteče do šest ali celo deset mesecev. Samo delno je to posledica zavlačevanj posameznikov. Sam sistem sprejemanja narekuje tako pot. Če se npr. predloži raziskovalna naloga Skladu Borisa Kidriča, to je centralni republiški ustanovi za financiranje znanstvenega dela, morajo sprejem predloga za financiranje raziskovalne naloge potrditi samo v okviru sklada trije forumi. V primeru, da se raziskovalna institucija obrne na druge naročnike za sofinanciranje, preide tu predlog najmanj preko dveh, največkrat pa preko treh forumov. Ker morajo tudi v raziskovalni ustanovi sami o nalogi odločati vsaj dva do tri samoupravna in strokovna telesa, sledi, da prehajajo raziskovalne naloge preko najmanj šest, navečkrat pa preko več kot deset takih samoupravnih in upravnih teles. Ker se naloge sprejemajo skupinsko, ima vsaka od njih povprečno vsaj po dva sestanka (nizko cenjeno!) v času, ko se sprejema predlog naloge. Sestanki morajo slediti drug drugemu, ker je sprejem naloge na nižji stopnji pogoj za sprejem na višji. Če si ti sestanki zelo hitro sledijo, so tedenski, torej bo preteklo namanj tri do pet mesecev predno bo naloga sprejeta. Pri tem smo ostali na nivoju objektivne določitve poti predloženega predloga. Dodajmo še težave iz subjektivnih vzrokov. In na vsakem od najmanj šest pa do deset, petnajst »filtrov« je predlog možno zavrniti. Naravnost čudežno je, da živci raziskovalca ali raziskovalnega tima po tolikih utemeljitvah, intervencijah, pričakovanjih, odklonitvah, dopolnitvah in ponovnih predložitvah sploh še vzdržijo samo raziskavo. Pri tem pa se nisem spustil niti še v vprašanje, kaj naj raziskovalci ali raziskovalni timi počno ves ta čas med predložitvijo in sprejemom predloga.

Je res potrebna taka procedura za ugotavljanje dejanske družbene pomembnosti neke raziskave? Zlasti še, ker istočasno vsi ugotavljamo potrebe po nalonitvi političnega dela na znanstvene raziskave, po razvoju družbenih ved, po diskusiji s smermi, ki nasprotujejo obstoječi temeljni poti razvoja. In tako ustvarjamo začaran krog: raziskovalce časovno in psihično obremenjujemo z dokazovanjem, kako je njihovo delo potrebno, jim (in to pri obstoječem po-

manjkanju kadra) jemljemo dragoceni čas, ki bi ga uporabili za razvijanje teorije in raziskav, pri tem pa neprestano ugotavljamo obstoj potreb po raziskavah in s takim sistemom seveda istočasno zmanjšujemo možnosti, da bi vsaj obstoječe število raziskovalcev optimalno izkoristili za izvajanje raziskav. S tem gotovo ne mislim, da bi morali a priori financirati vse raziskave, ki jih znanstvene institucije predložijo. Pač pa bi morali ustvariti manj zapleten sistem sprejemanja odločitev, ki bi moral temeljiti na odobravanju določene usmerjenosti na različnih področjih dela. Raziskovalnim institucijam pa bi morali prepustiti, naj najdejo način, kako bi najbolje proučila področja.

Sistem sedanjega financiranja ima še druge pomanjkljivosti. Če ocenjujemo naloge po *opravljenem* delu, mora imeti tako raziskovalna ustanova kot team pogoje, da to delo najprej realizira. Tu sta na poti dve oviri:

— raziskovalne institucije so prešle na sistem neproračunskega financiranja brez vsakih obratnih sredstev. Zato ne morejo »kreditirati« del svojih sodelavcev, niti premostiti »mrtvih razdobij« med zaključkom ene in začetkom druge naloge.

— V empiričnih raziskavah na področju družbenih ved se troši v prvi tretjini približno 50 do 70 % vseh sredstev, po pogodbah pa se jih navadno dobiva v istem času 30 %. Prav tako je možno šele po zaključku naloge računati na preostalih 10 ali 20 % do polne vsote, ki je potrebna za izvedbo naloge.

Vsi ti trije elementi: počasnost pri sprejemanju sklepov o financiranju, delovanje brez vsakih obratnih sredstev in neskladnost med dinamiko trošenja in dinamiko dotoka sredstev, povzročajo vrsto negativnih učinkov in včasih obračajo neproračunski sistem financiranja raziskovalnega dela v njegovo nasprotje.

Najtežja posledica neskladnosti med zahtevami in realizacijo je diskontinuiteta dela. Ker raziskovalne institucije nimajo dovolj sredstev niti za samostojno ali dopolnilno financiranje niti za financiranje del, ki bi jih predložila kasneje niti za premostitev »prostega teka«, hlastajo včasih za navidežno aktualnimi nalogami, jih lovijo za vsako ceno, povečujejo količine dela v nalogah, da bi bile »konkurenčno sposobne« itd. Mimo tega raziskovalne ustanove ne vedo, katere raziskave se bodo sploh priznale kot dovolj pomembne za financiranje. Končni rezultat tega je, da delajo isti raziskovalci najprej na eni, drugič spet na vsebinsko popolnoma drugačni nalogi. Seveda zato raziskovalci stagnirajo in nazadujejo v svojem strokovnem razvoju.

Množica teles, ki priznavajo nalogam njihovo »družbeno upravičenost«, povzroča torej v raziskovalnih institucijah usmeritev v aktualizacijo za vsako ceno. Vsaka institucija skuša najti bodisi naloge, ki jim ne bo mogel nihče oporekati, nihče zanikati njihove družbene pomembnosti, možnosti aplikacije in podobno, ali pa prevzema raziskave, ki so pomembne za reševanje problema naročnikov: organov oblasti, industrije itd. Omenili smo že pozitivno stran te orientacije — povezanost s stvarnostjo in življenjem. Ker pa so problemi v stvarnosti največkrat vezani na empirična raziskovanja, je taka orientacija povzročila hipertrofijo empiričnih raziskav in zanemarjanje preučevanja in razvijanja teorije. Posledice so danes bolj vidne kot kdaj koli prej. Nismo sposobni organizirati in usmerjati sistematskih teoretskih diskusij na področju družbenih ved.

Toda, to je samo ena zunanjih strani zelo velike škode, ki jo je povzročilo zaostajanje v razvijanju teorije. Težji problem je, da imamo zelo malo pomembnejših teoretskih dosežkov v družbenih vedah, v sociologiji, ekonomiki, psihologiji, filozofiji, umetnostni zgodovini. Imamo dela s teh področij, toda dela, ki pomenijo povečanje obsega na zunanje, ne pa bistvenih kvalitativnih teoretskih premikov, prodora v novo. Ravno tako sta bili v proračunskem kot v neproračunskem sistemu financiranja znanstvenih raziskovanj v družbenih vedah zanemarjeni dve osnovni dejavnosti, ki na njih temelji vsaka moderna znanost. Zanemarili smo razvijanje sistema za akumulacijo spoznanj in izkušenj. In zanemarili smo sistematsko razvijanje služb za obveščanje širokih krogov znanstvenih in strokovnih delavcev o najnovejših dosežkih znanstvenih disciplin v Jugoslaviji in izven nje. Se pravi, zanemarili smo dokumentacijo. Vse to je je bilo dolga leta prepuščeno privatni iniciativi in šele v zadnjem času delamo prve otroške korake v tej smeri. Značilno je, da v vsej Jugoslaviji ni pomembnejšega dokumentacijskega centra za zbiranje in posredovanje naših in tujih izsledkov. Ni strokovnjakov, ki bi se s tem ukvarjali, niti načrtna politike njihovega vzgajanja.

Morda se bo zdelo komu nenavadno, da o problemih, nastalih okrog Perspektiv, govorimo o vprašanih, ki so na videz brez vsake zveze z dogajanjem v zadnjem času.

Mislim nasprotno. Obžalovanje, da ni bilo ničesar storjenega, brez analize konkretnih vzrokov, verjetno ne more dolgoročno usmerjati dejavnosti na navedenem področju. Na drugi strani pa je vzvišena kritika vse slovenske kulturne dejavnosti s stališč ljudi, ki se sami deklarirajo za edine pozitivne kritike, pa pri tem razen govorjenja o napakah drugih, v več kot 10 letih razen hrupa niso napravili ničesar pomembnejšega, v bistvu vsiljevanje lastnih stališč v abstraktni formi, ne pa analiza stvarnosti.

Subjektivizem v Perspektivah je samo izdelani subjektivizem in individualizem dela intelektualcev, ki pa jih v tej smeri krepijo med drugim tudi obsežni preostanki starega v sistemu njihove vzgoje na univerzi. Kritika s pozicij besedne angažiranosti in praktične inertnosti je zgolj abstraktizirana in sistematizirana forma enakih diskusij »na nižjem nivoju«, v katerih se s pozicij intelektualističnega vseznalstva brez analize konkretnega položaja kritizira pač to, kar komu pade v glavo, ne da bi iskali pota za rešitev problema.

In z druge strani: pomanjkanje diskusij s temi stališči ni samo subjektivna krivda nekaj marksistov. Je rezultat dejstva, da v 18 letih nismo uspeli formirati dovolj ljudi, da nimamo dovolj empiričnih analiz, ki bi utemeljeno zavračale subjektivno pačenje stvarnih dejstev in da nimamo teorij, zraslih iz današnje situacije.

V tem sestavku še daleč niso zajeti vsi vzroki takega položaja. Skušali smo opozoriti na to, da bi bilo potrebno konkretno analizirati situacijo. Skušali pa bomo prihodnjic opozoriti še na nekatere probleme.

(Nadaljevanje sledi)

Navidezna ali dejanska protislovja?

Viktor Konjar

Zanimanje javnosti za univerzo že dolga leta ni bilo tolikšno kot v zadnjem času. K temu prispevajo svoje ne le razprave o položaju in kvalitetni ravni šolstva, posebej višjega in visokega šolstva, ter prizadevanje za rešitev materialnega položaja študirajočih, temveč tudi dogodki na posameznih fakultetah, bolj ali manj tesno povezani s temi razpravami. Opazovalci in ocenjevalci se opredeljujejo različno. Nekateri odklanjajo dogajanje med študenti in ga označujejo bodisi kot občasen eksces zaletavosti bodisi kot delovanje sovražne skupine; kot demagoške spektakle ambicioznih »jeznih« mladeničev, ki hujskajo mladino, ali — najmileje formulirano — kot neadekvatno dejavnost, ki nima trdnih korenin. Drugi izhajajo iz nasprotnih izhodišč in apriorno pozdravljajo politično razgibanost študentov, njihovo angažiranost pri reševanju lastnih in splošnih družbenih problemov; v zavzemanju za odkrito razpravo o perečih problemih časa vidijo zdravo težnjo študirajoče generacije, da v svoji vsakdanji življenjski praksi uveljavi načela samoupravljanja in izbojuje vsakemu posamezniku status soustvarjalca družbenih odnosov.

Obe oceni se v trenutni situaciji orientirata v pretiravanje in skrajnosti, zavoljo česar, seveda, zgubljata na realni teži. Protislovja na univerzi so namreč v svoji dejanski eksistentnosti mnogo resnobnejša, kakor bi kdo utegnil sklepati iz konsekvenc, nakazanih v obeh ocenah. Doslej smo jim sledili predvsem v njihovi površinski sferi, v njihovem sekundarnem odsevu, h katerega oblikovanju so prispevale številne dezinformacije, nehotene ali zlonamerne, iz njih izvirajoči napačni zaključki, namigovanja, sumničenja, pretiravanja in pavšalne oznake. Prizadevamo si, da bi razčlenili dejansko stanje in bi se ne omejevali na ekscese.

Kaj se je na fakultetah v minulih dveh semestrih pravzaprav zgodilo? Jeseni je odbor Zveze študentov na ekonomski fakulteti v kratkem zaporedju sklical kar dve izredni skupščini: na prvi so sprožili probleme študijskega sistema in se zavzeli za njegovo vskladitev z dejanskimi potrebami časa in dejanskimi možnostmi študentov, na drugi pa problem materialnega položaja študentov, ki so ga obravnavali na osnovi posebnega elaborata in statističnih podatkov ter ugotovili izrazito neenakopravni položaj otrok delavskih in kmečkih staršev nasproti otrokom uslužbencev in sorodnih kategorij prebivalstva pri prejemanju štipendij in torej pri osnovnih možnostih za študij; nastali položaj so označili kot deformacijo socialističnih načel in se zavzeli za njegovo rešitev s predlogom, naj se ustanovi centralni republiški štipendijski sklad, iz katerega se bodo dodeljevale štipendije na podlagi javnega razpisa glede na potrebe prosilcev in glede na njihov študijski uspeh. Tako analiza kot predlog sta bila deležna

pritrjevanja in odklonitev. Odklonilna stališča so ju označevala kot izraz regresivnih tendenc ter obujanja razredne miselnosti na eni oziroma centralističnih tendenc, ki briskirajo samoupravni sistem, na drugi strani. Zagovorniki pa so navedena stališča odbora ekonomistov ocenjevali kot realen pristop k položaju in možnostim. Pobudniki celotne razprave so se zavzeli za objavo, vendar so jih časopisi, kamor so gradivo ponudili, odklonili. Gradivo je objavilo uredništvo Perspektiv in si tako pridobilo mnogo simpatij med študenti. Univerzitetni odbor je odklanjal način, kakršnega so uporabili za afirmacijo svojih stališč predstavniki študentov ekonomske fakultete, tako da je prišlo do medsebojnih nesoglasij. Seveda sta med tem prevzela iniciativo za rešitev perečega materialnega položaja študentov glavni odbor Socialistične zveze in Izvršni svet, povezala problem s pomanjkanjem strokovnih kadrov v našem gospodarstvu in družbenih službah ter z učinkovito akcijo dosegla, da so pričele gospodarske organizacije in družbeno-politične skupnosti ne le dvigati štipendije, temveč razpisovati tudi nove, tako da je — vsaj nakazano — realno upanje za rešitev in likvidacijo tega problema v celoti. Pri uveljavljanju študentovskih zahtev je aktivno sodeloval tudi univerzitetni odbor Zveze študentov. V nastali situaciji se je sprožilo vprašanje, čigava je zasluga, da je akcija stekla in obrodila sad. Odbor Zveze študentov na ekonomski fakulteti je terjal priznanje, da je opravil pionirsko delo in sprožil celotno akcijo tudi po zaslugi Perspektiv, ki so gradivo objavile.

Malone istočasno pa se je v družbeno-političnih organizacijah razvnela razprava o socialistični vzgoji mladega rodu, katere primarne ugotovitve so bile, da velja mlade ljudi, če naj postanejo kot zavestni nosilci in subjekti družbenega razvoja bolj kot doslej odgovorni za svoj osebni in družbeni položaj, angažirati kot samoupravljalce bodisi v delovnih in šolskih kolektivih, kamor so vključeni, bodisi v organizacijah, katerih člani so. Mladina Jugoslavije je pozdravila ta stališča in se pričela aktivno zavzemati za njihovo realizacijo. V teh prizadevanjih so bili udeleženi tudi študentje ljubljanske univerze, bodisi kolektivno bodisi po svojih predstavnikih. Da realizacija načelnih stališč o socialistični vzgoji in samoupravni angažiranosti ni sama po sebi umevna, se je izkazalo že ob uveljavljanju študentovskih zahtev v statutih, ki so bili v pripravi. Posamezne delovne skupnosti fakultet so se sprva upirale sodelovanju študentov pri vodenju fakultet. Četudi so se problemi kasneje — po lastni presoji in po intervenciji od zunaj — do neke mere izgladili, so protislovja ostala. In prav ta zaostrena nasprotja znotraj fakultet pa tudi znotraj Zveze študentov so spodbujala potrebe po širši, javni razpravi. Na ekonomski fakulteti so organizirali dvojne diskusijske večerov na temo »Položaj intelektualca v naši družbi«. Organizatorji so povabili k vodenju razprave urednike slovenskih revij, vendar sta uredništvi Teorije in prakse ter Naših razgledov zaradi nepravočasnega vabila udeležbo odklonili, pobudo pa so — tudi glede na simpatije med študenti — zavoljo objave gradiva o materialnem položaju študirajočih — prevzeli sodelavci in somišljeniki Perspektiv, potem ko so angažirali večji del udeležencev za svoja stališča s tezami, kot so: avtonomija dela, torej predvsem avtonomija kulture in inteligence, zahteva po nevmešavanju faktorjev »politike«, ki so jo apriorno izenačevali z birokracijo, v kulturno in znanstveno delo; teza, da je samoupravljanje mogoče uveljaviti samo v okviru delovnih skupnosti, ne pa tudi v okviru družbeno-političnih skupnosti in družbeno-političnih

organizacij; in še zahteva po odpravi vseh vertikalnih komunikacij v korist horizontalnih. Navedena stališča so se zavzemala za spremembo strukture družbenih odnosov in za odpravo vodilnih subjektivnih političnih sil (z drugimi besedami Zveze komunistov) v naši družbi, kajti te sile so označevali kot birokratske in kot zaviralce družbenega razvoja. Kot edino zdravo in obstojno silo so reprezentirali — sebe. Komunisti na univerzi se niso podali v idejni spopad s temi stališči, tako da niti na ekonomski fakulteti niti v študentovskem glasilu Tribuni, kjer so se uveljavljala, ko je uredništvo odprlo možnosti za javno razpravo, niso naletela na argumentirano in tehtno protitež, ki bi bila deležna učinkovite polemike. Reagirali so šele, ko so se navedene teze razrasle v ekstenzivnem in intenzivnem smislu do tolikšne mere, da je bila (med drugim tudi s strani univerzitetnega odbora) potrebna konstatacija o »potrebi po ukinjenju Perspektiv v obstoječi konstelaciji sil« in je do ukrepov proti Perspektivam in proti uredništvu Tribune, ker je — hote ali nehotе — podpiralo v listu stališča Perspektiv in enostransko obveščalo študente o dogajanju, že prišlo. Ti ukrepi, ki so v javnosti označeni kot administrativni, niso sledili polemičnemu dialogu; ni prišlo do kritičnega preseganja in razvrednotenja navedenih stališč, temveč do njihovega onemogočenja.

Študentje ekonomske in filozofske fakultete so nemudoma reagirali in pripravili več zborovanj, kjer so protestirali proti takim postopkom. Največji obseg sta zadobili zborovanji na filozofski fakulteti in v študentovskem naselju. Zlasti slednje je razen razprave o neadekvatnih postopkih sprožilo tudi vsebinsko diskusijo, do katere pa je prišlo vsekakor z zamudo, ker je imelo v novonastali situaciji za posledico, da simpatizerji Perspektiv — čeravno mnogi revije sploh brali niso — za vsebinsko razpravo in argumente sploh niso bili več dojemljivi. Na zborovanju so nekateri od pobornikov zavračanja administrativnih ukrepov celo tolmačili poprejšnji molk komunistov kot dvom v znanstveni socializem in kot izraz nezaupanja v moč lastnih argumentov.

Zavoljo teh vzrokov in teh okoliščin so nedavna zborovanja študentov izzvenela ne le kot obsodba ukinjenja Perspektiv, temveč v določenem smislu tudi kot obramba osnovnih idejnih in političnih tendenc, ki jih je ta revija uveljavljala. Prav gotovo pa videz ni tudi avtentičen odsev idejnih preokupacij med študenti. Argument, da je na omenjenih zborovanjih sodeloval razmeroma majhen del študentov in da je bil še celo maloštevilen izbor diskutantov, saj so malone povsod nastopali isti ljudje, v tej zvezi niti ni tako pomemben. Mnogo bolj bistvena je ugotovitev, da velika večina udeležencev idejnih osnov in konsekvenc pisanja v Perspektivah ni niti poznala niti razumela, pač pa so — zavzeti za načela dejanske uveljavitve samoupravljanja na vseh ravneh našega družbenega življenja in zoper vse oblike deformacij družbenih odnosov — nasledili posameznim demagoško izraženim stališčem sodelavcev Perspektiv, ki so nastopali s svojo »teorijo elite« in si prizadevali pridobiti simpatije študentov družbenih fakultet, kar jim je bilo deloma omogočeno zavoljo razpoloženja študentov glede na njihov materialni položaj in notranje odnose na fakultetah ter glede na okoliščino, da revije redno in poglobljeno prebirajo le redki, zavoljo česar zlahka podlegajo navalu demagoških gesel in dezinformacij in se nekritično, nestudiozno, predvsem emocionalno sproščajo ob navezovanju na koncept ideologije, ki je na videz avtentična njihovim potrebam, dejansko pa uveljavlja popolnoma drugačne konsekvence.

Prav na to dilemo pa so si dolžni odgovoriti vsi, ki so posredno ali neposredno sodelovali v dogajanju na univerzi v minulih nekaj mesecih. Dolžni med drugim zavoljo na novo odprtih in nerešenih vprašanj, ki zadevajo dejanske potrebe mladega študirajočega rodu, odnos tega rodu nasproti širši družbeni skupnosti, problematiko formiranja Zveze študentov kot njihove družbeno-politične organizacije in podobno. Priča smo različnim, tudi protislovnim stališčem; prepričani smo, da izhajajo iz neenakih interesnih sfer, torej iz neenakih družbenih osnov. Menimo pa, da je mogoče obstoječa stališča samo argumentirano obravnavati in jih argumentirano akceptirati ali argumentarino zavračati, ne pa se jim izogibati.

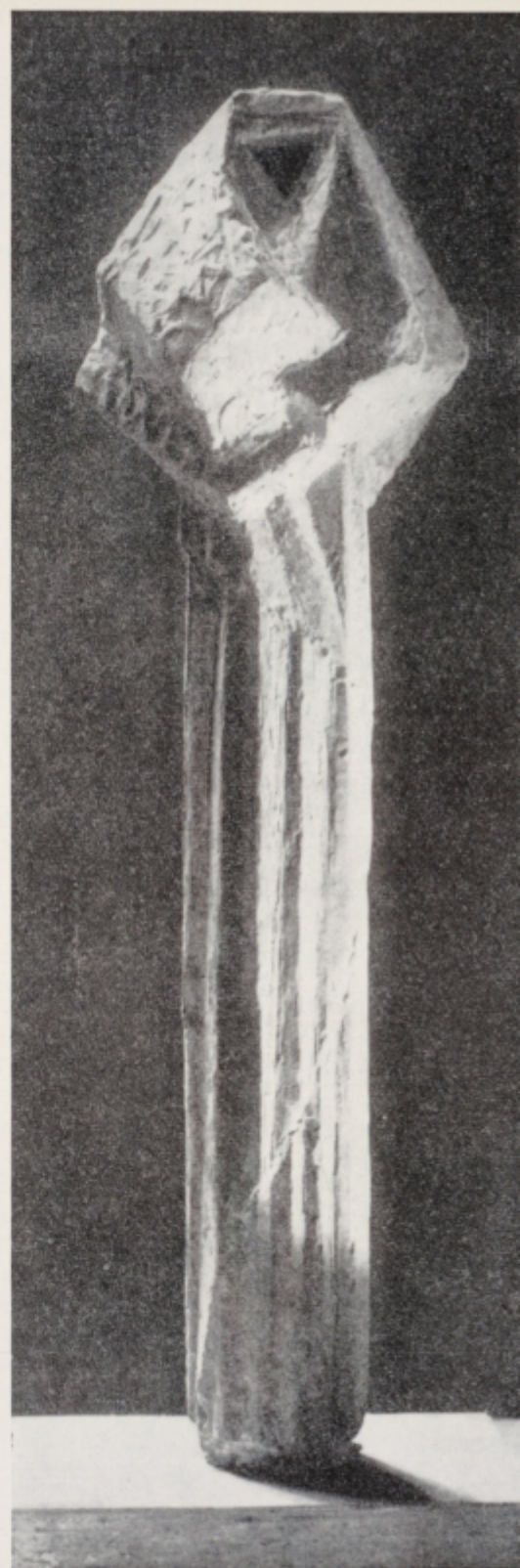
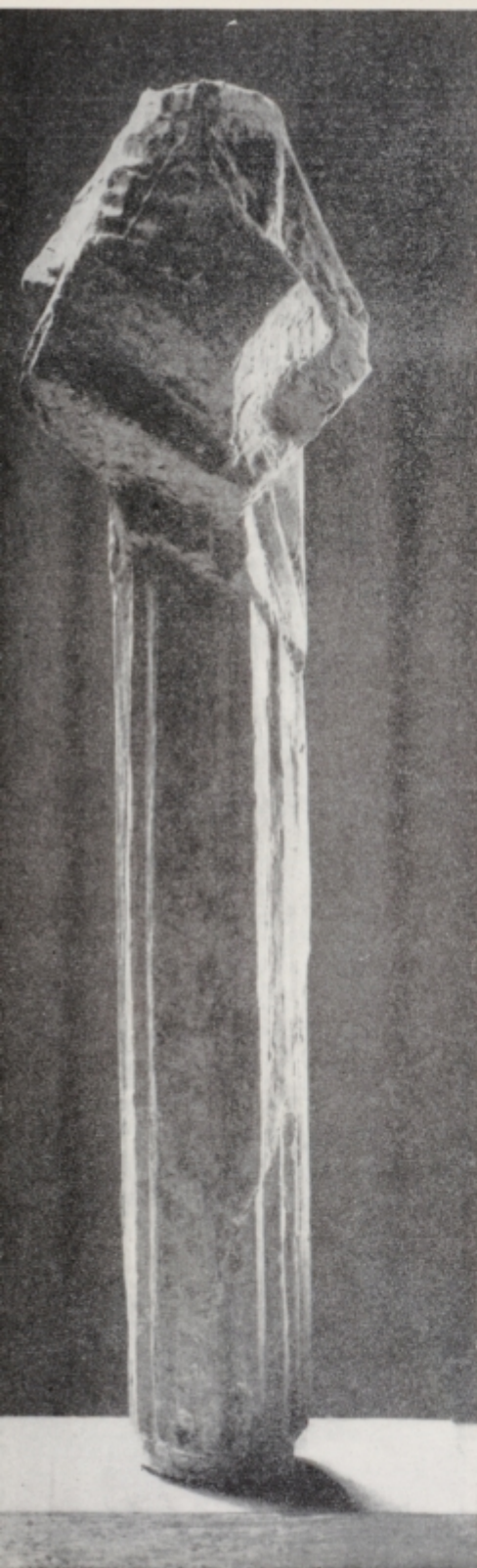
Zastavljamo nekaj vprašanj reprezentantom posameznih stališč, posameznim predstavnikom študentov ali univerzitetnega življenja, ki so v minulih dogodkih neposredno ali posredno aktivno sodelovali in učinkovali.

Vili Kovačič, študent ekonomske fakultete in član fakultetnega odbora, ki je bil nosilec znanih akcij na tej fakulteti.

Vprašanje: Kot član odbora Zveze študentov na ekonomski fakulteti ste bili eden izmed pobudnikov izrednih skupščin in javnih tribun, ki so načenjale pereča vprašanja univerze in študentov ter so s spletom svojih vzrokov in posledic neposredno vodile k aktualni politični zaostritvi na ljubljanskih visokih šolah. Glede na to, da ste za nastali položaj v dobršni meri soodgovorni, vas prosim, da izrazite svoje poglede na celotni splet dogodkov, ki so zbudili sila zapleteno reakcijo.

Odgovor: Vsekakor je bilo letošnje študijsko leto izredno plodno. Tudi na naši fakulteti smo odprli vrsto pomembnih vprašanj. V javnih razpravah smo obravnavali problem visokošolskega študija in gmotno stanje študentov, najširše pa smo se študentje angažirali ob javnih razpravah o vlogi intelektualca v naši družbi. V teh razpravah nam nikakor ni bila sveta nobena izrečena misel. Skušali smo konfrontirati in verifikirati različne tokove v naši družbi, študente pa uvesti v razmišljanje o aktualnih družbenih problemih. Reakcija na našo dejavnost je bila različna. Študente je mobilizirala za še aktivnejše delo; mnogi pa so tem akcijam pripisali drugačne nagibe. Še več: tem podtikanjem je sledila vrsta neustreznih ukrepov — ukinitve revije *Perspektive*, policijski posegi v študentski list *Tribuno*, nezaupnica uredniškemu odboru študentskega glasila, surovi izgred ob uprizoritvi *Tople grede* v Križankah in tako naprej. Tisk je o teh dogodkih enostransko obveščal javnost, tako da je prišlo do umetno ustvarjene zaostritve med delavci in študenti. Velika večina študentov je protestirala zoper neustrezne administrativne in druge nedemokratske posege, zoper lažno obveščanje javnosti kot tudi zoper umetno ustvarjanje in razpihovanje dejansko neobstoječih nasprotij med delavci in študenti. Nekateri so skušali naše proteste razvrednotiti z očitkom zapeljanosti študentov, drugi pa so videli vzrok takšnih stališč v slabem gmotnem stanju študentov. Takšne napačne ocene niso le nezaupnice študentom, ampak pomenijo tudi nevero v spontanost naših akcij. Tudi gmotno stanje ni bilo razlog za takšno študentovsko opredelitev, saj je imelo naše delo korenine le v težnji po čim širši družbeni aktivnosti študentov, težnjo po obogatitvi in oplemenitenju vseh dosedaj ustvarjenih vrednot. Torej ne gre za nikakršno reakcionarno ali antisocialistično









JANEZ PIRNAT:

*Študija za plastiko v Novi
Gorici 1963*

Drugi slog, skica 1964

Noša, skica 1964

Noša II, skica 1964

dejavnost, kot so to hoteli prikazati nekateri vidni politični in celo študentski funkcionarji, pač pa za nadaljnji razvoj socialističnih odnosov, katerega glavni pogoj pa je, da obstoječim protislovjem resnično pogledamo iz oči v oči. Kdo je torej odgovoren za zaostritev politične situacije na univerzi? Kdor odpira vprašanja, jih razčlenjuje in jih skuša razreševati, ali tisti, ki zapira, pavšalizira in onemogoča javno razpravljanje in razreševanje? Kakršna koli drugačna orientacija bi bila le kapitulacija pod pretvezo nezaostrevanje politične situacije na univerzi. Tudi trditev, da obstoječa konstelacija sil in današnja stopnja družbenega razvoja še terja te ukrepe, ki smo jih obsodili, je le beg pred problemi in njihovim razreševanjem, je le demagoško opravičilo za nedemokratske ukrepe. Neglede na subjektivna hotenja pa takšno delovanje škodljivo politično učinkuje. Realna pot in izhod iz današnje situacije je lahko le vzpostavitev svobodne, demokratične atmosfere, v kateri bo omogočen ustvarjalni dialog.

Niko Grafenauer — bil je eden izmed sourednikov študentske Tribune.

Vprašanje: Kot eden izmed sourednikov Tribune bi prispeval svoj delež k uredniškemu konceptu, ki je postavil kot glavno nalogo — odpreti list vsem študentom in vzbuditi boj mnenj, kakršnega dejanske idejne diferenciacije na univerzi terja. Uredniška politika Tribune in njena realizacija sta naleteli na dokaj raznolik sprejem. Kako ocenjuješ delež uredniškega odbora pri uveljavljanju uredniškega koncepta Tribune?

Odgovor: Načelo, ki ga je uredniški odbor Tribune, kakršen se je izoblikoval v zadnjih treh mesecih svojega dela, vseskozi skušal uveljavljati, je bilo načelo odprte polemike o posameznih pojavih v naši družbi, s čimer smo hoteli doseči večji kritični učinek lista. Konfrontacija različnih stališč, ki smo ji dali poseben poudarek z rubriko Aktualna polemika, je po našem mnenju omogočala najuspešnejšo in najbolj tvorno preizkušnjo sil preko tiska. Splošno spoznana resnica je namreč, da zmerom prepričljiveje deluje tisto mnenje, ki je bolj argumentirano in je zajeto tudi vsebinsko polnejše in ustreznije. Le-ta oblika dialoga omogoča kompleksnejše prikazovanje neke resnice. V tem pa je implicitno prisoten tudi model za razreševanje tistih neustreznih pojavov, ki jih obravnavamo. Seveda smo se vseskozi zavedali, da naš list sam po sebi ne bo razreševal posameznih družbenih protislovij. Razreševali jih bodo ljudje, ki z vsemi svojimi odnosi ustvarjajo določeno družbeno situacijo. To pa se lahko zgodi le tedaj, ko bodo začeli kritično obravnavati pojave okrog sebe. Tribuna jih je skušala v tem smislu tudi angažirati, jih opozarjati na probleme, o katerih je vredno razmisliti in tudi tvorno, z dejanji prispevati k njihovem razreševanju. V ta okvir je nedvomno sodilo tudi sodelovanje čim večjega števila ljudi v Tribuni.

Vendar smo pri tem vseskozi izhajali s stališča, da bralec ni objekt, ki bi ga moral list posebej usmerjati; kot je pri naš sicer v dnevnem tisku navada, marveč smo skušali s čim večjim številom prispevkov, ki so jih označevale različne miselne pozicije, doseči predvsem to, da bi se bralec sam opredeljeval tako do posameznih člankov v listu kakor tudi do samega pojava, ki so ga članki obravnavali. Iz vseh teh razlogov smo list od pretežno študentske problematike usmerili k širši družbeni problematiki, ker se nam je zdelo, da so vsi pojavi,

s katerimi se v naši družbi srečujemo, kompleksnejše narave in zato bolj ali manj zadevajo nas vse. Jasne ločnice ni: kakor študentovski problemi preraščajo specifični študentovski okvir, tako tudi, na primer, specifični gospodarski ali kulturni problemi posegajo na področje študentovske problematike. Z opisanimi načeli se je skladal tudi naš odnos do Perspektiv, vendar pa je bilo prav to dejstvo vzrok kasnejšega nastopa univerzitetnega odbora Zveze študentov proti tedanjemu odgovornemu uredniku Tribune, zaradi česar je uredniški odbor enoglasno in v celoti odstopil.

Tone Zimšek — predsednik univerzitetnega odbora Zveze študentov.

Vprašanje: Posamezne skupine študentov so izrazile očitke univerzitetnemu odboru, češ da je v določenih konfliktnih situacijah minulega leta ukrepal v nasprotju s stališči članstva; nekateri so vam celo oporekali pravico, da še naprej reprezentirate študente ljubljanske univerze. V odgovor tem očitkom ste v študentovskem naselju izjavili, da ne menite odstopiti, ker ste do svojih stališč prišli po dolgotrajnih prizadevanjih in celo bojih, da pa ste vendarle prepričani, da so letošnji dogodki pozitivno znamenje preraščanja Zveze študentov iz organizacije vodstev v organizacijo vseh študirajočih. Ali lahko ta moment nekoliko podrobneje opredelite?

Odgovor: Ta tako imenovana konfliktna situacija pomeni dva konkretna primera, to je Tribuno in Perspektive. Naš list Tribuna, ki je v zadnjem letu zelo kvaliteto napredoval, je delal tudi precejšnje napake. Večina študentov je videla samo pozitivno stran razvoja, ne pa tudi negativnih pojavov, na katere je predsedstvo opozarjalo uredniški odbor, in ki so dosegli svoj višek v odnosu do Perspektiv. V tem primeru pa je bilo treba jasno reagirati in zamenjali smo odgovornega urednika, ki je neposredno odgovoren predsedstvu univerzitetnega odbora. Drugo so Perspektive. Še vedno trdim, da velika večina študentov ni brala Perspektiv in da so bile zato njihove reakcije čustvene, neracionalne, celo na podlagi enostranske informiranosti. Studentje so reagirali proti že tako nepopularnim administrativnim ukrepom, še posebno, ker so ti ukrepi preko ustnega izročila podvojili svoje dimenzije; širokih argumentiranih razprav pa med študenti ni bilo. Na zborovanju v Študentovskem naselju zame ni bilo najbolj bistveno reagiranje študentov do omenjenih problemov v svojih končnih pojavnih oblikah, ker je, kakor tudi ostala zborovanja v preteklem letu, pokazalo nekaj več, namreč to, da se študentje ne samo zavedajo problemov, ampak tudi hočejo, zahtevajo svoj delež pri reševanju teh problemov. To je gotovo nov, pozitiven moment. V tistem, bistvenem vprašanju pa prav gotovo ni nobenih nasprotij med univerzitetnim odborom in članstvom, obratno: lahko rečemo, da je univerzitetni odbor od vsega začetka videl edino možno orientacijo Zveze študentov (ki je bila in je še, zaradi rutinerstva v preteklosti, v določeni krizi), v preraščanju odmaknjenosti vodstva od članstva, v radikalni demokratizaciji odnosov v naši organizaciji. No, moram reči, da so nas zadnji dogodki v nekem smislu prehiteli, zato mislim, da bi bil odstop zaradi dveh nespornih popoln nesmisel, čeprav trenutno kaže, da plovemo proti toku. S tem bi brez potrebe spravili v nevarnost celoten koncept študentovske organizacije, ki smo ga izoblikovali in katerega mislimo v prihodnji mandatni dobi realizirati.

Vprašanje: Ko je plenum univerzitetnega odbora posegel v uredništvo Tribune z odstranitvijo Ivana Krefta ml. kot odgovornega urednika, ste obrazložili svoj

ukrep kot reakcijo na enostransko orientacijo lista v odnosu na dejavnost Perspektiv. Predstavniki uredništva so sicer menili, da enostranskega ocenjevanja pojavov niso bili krivi sami, pač pa ga je zakrivila odsotnost člankov, ki bi bili vzpostavljali nujno ravnesje. Ne glede na to je bila ocena plenuma naslonjena na objektivno situacijo na straneh Tribune in na učinek tega pisanja v študentovski javnosti. Prosil pa bi vas za podrobnejšo obrazložitev stališča univerzitetnega odbora, češ da je bila ukinitve Perspektiv v dani »konstelaciji sil« — upam, da točno interpretiram vašo formulacijo — »nujna«. Na kakšna dejstva se, konkretno, opira navedena ocena.

Odgovor: Prvič — glede odsotnosti člankov, ki bi ustvarjali ravnesje — tu mislim, da ni diskusije. Uredniški odbor in posebno odgovorni urednik Tribune sta bila dolžna, da ustvarjata ravnesje; z drugimi besedami, da objavljata različna stališča, oziroma, da objektivno informirata študentovsko javnost. Za to si morata prizadevati in ne samo čakati, kaj pride, ali pa pripovedovati lastna stališča. Drugič — glede ukinitve Perspektiv. Še naprej sem prepričan, da je bila ukinitve edina možna rešitev problema v situaciji, ko je očitno prišlo do političnega konflikta. Zelo poenostavljeno in v kratkem: tovariši pri Perspektivah, še prav posebno pa ožji krog, so bili opozorjeni na negativne težnje v reviji, ki ne gredo v sklad z našim družbeno-političnim sistemom, in tudi o tem, kam te težnje peljejo. Uračunali pa so se, ko so dobronamerno gesto sprejeli kot slabost, v njihovem jeziku »uradne strani«, ki da izhaja iz gospodarskih in drugih težav pri nas. Če preskočim za tale okvir nekatere manj pomembne momente, so v svoji samozavesti reagirali na zahtevo po zamenjavi dotedanjega uredništva s tem, da so izvolili nov uredniški odbor, ki se ni v nobeni stvari ogradil od omenjenih tendenc v reviji, in še več, za enega odgovornih urednikov so imenovali tovariša Šalamuna, ki je zelo zgovorno izpričal svojo neodgovornost. Zame sta ta dva ukrepa izzivanje in končna potrditev ocene glede politične ambicioznosti njihovega delovanja v preteklosti, kot tudi za prihodnost. Rad pa bi pripomnil, da imam pri tem v mislih najožji krog pri Perspektivah. Po drugi strani pa bi rad povedal še samo to: čeprav bo glede na dosedaj povedano na prvi pogled paradoksalno, menim, da je pojav Perspektiv pri nas od samega začetka politična napaka, iz katere se moramo marsikaj naučiti.

Dušan Pirjevec je kot predstavnik Naše sodobnosti aktivno sodeloval na tribunah »O položaju intelektualcev v naši družbi« ter kot predstojnik oddelka za primerjalno književnost na zborovanju, ki so ga priredili njegovi študentje na filozofski fakulteti.

Vprašanje: Kot publicist in javni delavec ste v takoimenovani »novo nastali kulturni situaciji na Slovenskem« ves čas aktivno sodelovali. Nikakor ne želim cepiti vaših posegov v situacijo v posamezne epizode, vseeno pa bi vas prosil, da se v izjavi osredotočite na filozofsko fakulteto in skušate v kratkem označiti svoje poglede na akcije in reakcije študentov.

Odgovor: Položaja na filozofski fakulteti ni mogoče pravično analizirati, če ga ločimo od celotnega gibanja študentov ljubljanske univerze. Ravno o tem pa je zelo težko govoriti, ker kurzira vse preveč apodiktčnih, tendencioznih in celo izrazito dezinformatorskih ocen. Temeljni pogoj za kolikor toliko točno analizo

je najbrž v tem, da se odrečemo tisti tezi, ki nas hoče prepričati, da so bile akcije študentov pretežno posledica nekih zunanjih vplivov, zlasti vpliva revije *Perspektiv* in podobno. Že čisto načelno je jasno, da s teorijo vpliva ne pridemo daleč, oziroma da nam lahko v najboljšem primeru nudi samo bolj ali manj prijeten izgovor. Zato bomo bliže resnici, če bomo priznali, da gre pri vsem tem v prvi vrsti za čisto realne probleme, ki mučijo mlade generacije in ki niso samo materialne ali študijske narave. Najbrž gre v prvi vrsti za vprašanje ustreznega in učinkovitega vključevanja novih generacij v celotno družbeno dogajanje. Ali konkretno: vse kaže, da cela vrsta sedanjih integracijskih mehanizmov ne more zajeti nakopičenih mladih energij. Konflikti torej ne rastejo iz nasprotja med potrebami mladih generacij in splošno smerjo našega družbenega gibanja, pač pa se pojavljajo zaradi neučinkovitosti teh mehanizmov, ki so očitno pod nivojem splošne usmerjenosti naše družbe.

Gojko Stanič, predsednik ideološke komisije pri CK ZMS.

Vprašanje: Udeležil si se nekaterih zborovanj na ekonomski fakulteti in na drugem večeru javne tribune »o položaju inteligence« tudi posegel v razpravo. Spremljal si reakcijo študentov, ki je izzvenela kot »opozicionalna«. Kakšna je tvoja ocena teh pojavov med študenti?

Odgovor: Ta dvignjena temperatura in reakcija študentov, ki izzveni kot odkrita podpora vsakomur, ki se kakorkoli ne solidarizira z »uradno linijo«, ima po mojem mnenju osnovo v obstoječih protislovjih na univerzi in naši družbi. Tu so problemi študijske reforme, študijskega preobremenjevanja na nekaterih fakultetah, neugodnega materialnega položaja mnogih študentov, nepopolna uveljavitev socialističnega načela, da naj se mladina uveljavlja in izobražuje le na podlagi osebnih sposobnosti in prizadevnosti. Deloma je temu kriva odtujenost vodstev Zveze študentov od članstva v tem smislu, da se v političnem življenju celotno članstvo premalo angažira. Dejstvo je tudi, da študentje našo konkretno družbo, naše idejne in družbene koncepte slabo poznajo, da so mnogi vse preveč informirani na podlagi govoric, da je polno dezinformacij in da se sami v to problematiko premalo poglobljajo. Kriv je šolski sistem in sami študentje oziroma mladinci v Zvezi študentov in Zvezi mladine, ki so vsi na tem področju naredili premalo. Vendar pa to ne opravičuje bodočih intelektualcev, da se opredeljujejo zelo pogosto le čustveno, da nasedajo demagogom, da se ne zavedajo konsekvenc, ki izhajajo iz teorije elite itd. Izhod iz nastale situacije vidim le v tem, da gojimo sproščeno razpravo o vseh družbenih problemih, kajti le tako bomo lahko dosegli osebno zavzetost mladih za reševanje obstoječih protislovij, in v tem, da predvsem komunisti in funkcionarji javno polemizirajo. Zdi se mi, da lahko štejemo za uspeh socialistične vzgoje dejstvo, da študentje formalne avtoritete ne priznajo in da želijo v polemiki iskati objektivno družbeno resnico. V situaciji, ko bodo vsa naša komunikacijska sredstva mnogo bolj odprta tej nastali in dozoreli potrebi, ko ne bo več tabujev, ko bosta morda tudi radio in televizija širše odprla vrata mnogim mnenjem, bomo videli, da so nam grupacije kot so se pojavile okrog *Perspektiv* in deloma tudi Tribune, nepotrebne. Sedaj pa so funkcionarji in komunisti v očeh študentov dostikrat a priori tretirani kot ljudje, ki so režimovci, ki ne razmišljajo, ker so pač funkcionarji. Na teh razpravah je to prišlo močno do izraza, to pa je stanje, ki onemogoča ustvarjalno polemiko.

Mi smo za — mi smo proti

Janez Pirnat

Naslov skuša izraziti izključujoča se mnenja, ki so bila javno zapisana po prekinitvi gledališke predstave Odra 57. Po vsem, kar je bilo povedanega, kaže, da bi bila danes brez pomena vsebinska analiza posameznih pisem, kakor bi bilo brez pomena tudi nadaljnje kopičenje posameznih stališč. Za bodočnost utegne ohraniti kak pomen le principialno vprašanje o tem, za nasprotje kakšne vrste pravzaprav gre?

Sklep, da v idejni borbi na publicističnem področju ne bomo več trošili papirja za Perspektive, ampak uporabili druga sredstva, ima določene posledice za celotno področje, na katerem se razen papirja trošijo tudi določene vrste energije, določene vrste sile. Teh ni mogoče zanikati niti z najbolj splošnega vidika družbenega razvoja. Prav zato teh energij, teh sil ni moči zamenjati z druge vrste silami brez škode za področje, kjer se ta zamenjava dogaja. To je dopustna domneva, iz katere je mogoče izhajati tudi zato, kjer njeno točnost potrjujejo praktične izkušnje npr. negativne posledice neustreznih posegov na univerzi.

Uporaba drugih sredstev je potisnila idejni boj v publicistiki preko meja tega področja. Po zaslugi načina tiskanja — tako kot so bila objavljena posamezna mnenja v Delu od 4. 6. 1964 dalje — je postalo kmalu jasno, da ne gre za nasprotje: *mi smo za — mi smo proti* idejam Perspektiv. Sredstva, ki so bila uporabljena, so bila zelo učinkovit katalizator. Prvotno nasprotje se je hitro preobrazilo: na eni strani so se znašli tisti, ki so se odločno zavzeli za ukrepe, na drugi strani pa tisti, ki so bili proti njim. Že po nekaj dneh objavljanja *Pisem bralcev* se je pokazalo, da se za ukrepe zavzemajo predstavniki neposredne proizvodnje, proti ukrepom pa predstavniki kulturnih oz. takoimenovanih neproduktivnih dejavnosti. Prvotno nasprotje se je na ta način pojavilo pred javnostjo v obliki konflikta med družbenim območjem neproduktivnih dejavnosti ter območjem neposredne proizvodnje, z vsemi posledicami, ki naj bi jih lahko izzvale nadaljnje faze opisanega nasprotja (nadaljnji izgredi na predstavah Odra 57, protesti posameznikov in kolektivov podjetij, Zveze borcev itn., možnost, da bi podjetja študentom ukinila štipendije in sploh vprašanje dotoka sredstev za financiranje kulturnih dejavnosti itd.), ta vizija je naknadno dala smisel in opravičilo prvotnemu sklepu, da *za idejno borbo proti Perspektivam ne bomo več trošili papirja*. Vizija zgoraj opisanih posledic je spočela tudi kulturniško tezo, da vsa »stvar« pravzaprav ne sodi v našo pristojnost. Ne gre za to, da je po znanem reklu mogoče dvomiti o vsem, pač pa za načelno vprašanje, ali je sploh mogoče dvomiti o tej »stvari«? Če so razlogi, potem je mogoče dvomiti v spontanost konca predstave Odra 57. Nadalje je mogoče dvomiti v avtentičnost manifestacije prej opisanega konflikta, kakršen

se je pokazal iz načina objavljenja Pisem bralcev. Razlogov za dvom ne bo potrebno iskati na področju, ki *ne sodi v našo pristojnost*. Pravzaprav gre za en sam razlog takole postavljenega vprašanja: Kaj dokazuje analiza idejno-teoretskih izhodišč tiste publicistike, ki je tvorila jedro Perspektiv? Ali dokazuje ta analiza logičen razvoj posameznih teoretskih stališč od začetka izhajanja revije dalje ali potrjuje analiza tezo, da so dobila obravnavana teoretska izhodišča šele pred nekaj meseci določen pomen, ki ga prej ni bilo opaziti? Če vse kaže na to, da analiza dokazuje logičen razvoj idejno-teoretskih izhodišč obravnavane publicistike, potem so bili dani vsi pogoji, da bi se zgoraj obravnavani konflikt pojavil že pred letom dni ali pa že prej.* Do konca predstave Odra 57 bi lahko prišlo že na krstni izvedbi Rožančeve igre »Stavba«, s katero so bili dani isti pogoji za spontan nastop kateregakoli ustreznega kolektiva. Enaki pogoji potemtakem obstajajo že dalj časa, pa se »stvar« vseeno ni sprožila že prej. Za to ni nobenega principialnega razloga, da ne bi sedaj dvomili v spontanost konca predstave in v avtentičnost obravnavanega konflikta.

Kolikor bolj je dvom utemeljen, toliko bolj važno bi bilo spoznati naravo tistega delovanja, s pomočjo katerega je bil uprizorjen *konec predstave* kot spontan konec, nasprotje med predstavniki *produktivnih* in *neproduktivnih* dejavnosti pa kot dejanski konflikt. Lahko domnevamo, da se ravna narava tega delovanja tudi po določenih zakonitostih, po določeni logiki, po določenih principih. Ugotoviti je zato treba, da obstajajo dve vrste zakonitosti, dve vrste logike, dve vrste principov. Odgovor na načelno vprašanje — za katero vrsto se odločamo, ima vsekakor pomen za prihodnost. V tem je tudi nasprotje, za katerega pravzaprav gre in kjer se moramo vsi odločiti, ali smo za — ali proti. Odločitve za ali proti ne gre pojmovati kot enkratne deklaracije, pač pa kot proces, ki poteka od intimnih, vsakdanjih odločitev posameznika do javnih in skupnih odločitev.

Zdi se, da ne bo potrebno navajati vseh principov in nadrejenih pojmov, ki izražajo skupni smisel naše družbe. Kdor se je odločil za Ustavo in Program ZKJ, se je odločil hkrati proti miselnosti in delovanju, s kakršnim je bil uprizorjen *konec predstave* kot spontan konec, nasprotje med *produktivnim* in *neproduktivnim* območjem naše družbene dejavnosti pa prikazano kot dejanski konflikt. Obstajajo torej znani, nadrejeni pojmi, ki veljajo tudi za delovno področje, na katerem se ureja odnos med neposredno proizvodnjo in družbeno nadgradnjo. Prav ta odnos je bil v obravnavanem primeru zlorabljen. Zapisane oziroma javno izražene oznake te zlorabe so bile zelo ostre, temu ustrezna je bila tudi politična škoda. Upravičen bi bil torej ukrep zoper zlorabo skupnega smisla naše družbe. Socializem — ne le da sodi v pristojnost vsakega občana SFRJ — bi moral postati njegov intimni, integralni del, oblika njegove splošne ter srčne kulture.

* Ali je negacija večine ali skoraj vseh vrednot, ki so bile ustvarjene v kulturi med leti 1945—1960, res tako zelo manj pomembna za splošni družbeni interes, od negacije kmetijskih prizadevanj v istem obdobju? Razen tega je znano, da je bila totalna kritika kulturnih prizadevanj v okviru omenjenih idejno-teoretskih izhodišč opravljena zelo obširno, dosledno in natančno, domala za vsa področja slovenske kulture. V tem primeru torej ni šlo za en sam članek, ampak za vrsto člankov, ki bi upravičeno lahko izzvale političen problem, pa ga niso, čeprav so članki učinkovali med mladino.

Igra o pogrebu

Barbara Brecelj

Razpoloženja o sebi ni znala imenovati, toda dramilo je v njej slutnjo težko pričakovanega časa. Morda se je občutje približevalo navdušenju nad opustošenjem prve poletne plohe ali pa grozečemu hropenju prebujajočih se požiralnikov. Morda je bilo podobno varljivo bleščečim se lučem nočnih mest ali pa samo vrsti še praznih krst. Morda. Dejstvo je bilo, da se mimo njenih razpoloženj ni ničesar spremenilo. Res, da so se menjavala hitro, ko slike oblakov na nebu. Toda tiste monotone, duhamorne napetosti, ki se je plazila po njej že vse od jutranjega obiska, niso znala pregnati. Ni jim zamerila. Saj tako ni ničesar ukrenila zoper čas, ki se je vlekel kot dobro stolčeno testo. Izbiro zabave »za take priložnosti« je dobro poznala; lahko bi brala knjigo, ležala na postelji, lahko bi štela muhe na oknu ali pospravljala omaro z oblekami ali pa prebirala stara pisma. Vse to je bilo že tolikokrat opravljeno, da ni moglo zbuditi niti drobnega zanimanja. Že same sekunde so ji povzročale preglavice. Postopale so po okenski polici, podobne debelim, lenim golobom, ki se jih ni dalo pregnati kar tako. Pričakovala je, da se bo od nekod pojavil obup, ali da je bo zmlel bes. Nič takega se ni zgodilo. Pristati je morala na skoraj praznem otoku svojih misli in čustev, da je spoznala prevaro razpoloženja, ki jo je pahnilo v kletko nenehnega pričakovanja, kdaj kdaj bo pozvonila grožnja in prinesla — nevihto. Edino spremembo so ji ponujali otroci, ki so se na dvorišču igrali »pogreb«. Igre otrok je niso nikoli privlačevale. Bile so tako hrupne in neumne. Toda kaj, ko ji ni preostalo nič drugega. Za spodbudo je bila vsaj igra zanimiva. Zelo verjetno samo zaradi tega, ker so se je kot otroci prav tako igrali.

Dvorišče je bilo kot nalašč za to igro. Zaključevalo se je s kvadratastim vrtom, polnim kepasto mastne zemlje, ki se je mlaskajoče odlepovala od lopate, ter bila zvrnjena na kupu videti kot piramida izkopanega krompirja. Kopali so izmenično, zaradi ene lopate. Ostali so čepeli ob strani in s pričakovanjem gledali v nastajajoče brezno. Ves čas ni bilo slišati ničesar, razen škrtanje lopate, ki je kdaj pa kdaj zadela ob kamen. S kopanjem so pričeli že zjutraj — pred šolo. Tedaj jih je tudi opazila z okna, medtem ko so možje, še vsi nabrani v zabuhle gube spanca, ki jih voda ni utegnila zgladiti, vtikali svoje nosove in

roke v vse predale in kote njene sobe. Nazadnje ni bila niti začudena, ko so ji pomolili pod nos zapečaten zavoj s Petrovo pisavo in zmagoslavno rekli: »To smo iskali.« Zemlja je bila videti težka. No da, skoraj tako kot prva vprašanja, ki jih je zmlela med zobmi v nemogočo kašo, ob kateri je ostala brez moči. Pač nujnost. Brezno je vse dopoldne slepo bolščalo v nebo in bilo videti tako brez pomena, kakor majhna daritev bogu Spomina, ki jo je opravila na pločevini pred pečjo. Pepel kratkih sporočil in razglednic s pozdravi, naslovljeni nanjo s Petrovo pisavo, je spravila v škatljo, ki je z rotacijo, za spremembo, postala več. Zdaj je bila žara. Samo, žara koga ali česa?

»Genetiv,« je smehljaje se rekla in se zazrla skozi okno. Kje so časi, ko se je podila še tod okoli kot neukrotljiva smrkilja...

Ob dvanajstih so jo presenetili s kosilom v sobi.

»Igraš se upornika,« se je oglasilo s pladnja.

»Tako dobesedno pa tudi niso mislili,« je vzkliknila.

»Si zdaj mirna?«

Pogledala je iznad krožnika v vprašujoče pa tudi zaskrbljene oči.

»Kot v narkozi — ničesar ne čutim.«

»Kaj bi se ti ne zdelo pametno, da bi se kdaj pa kdaj posvetovala z nama. Pred kakšno takole neumnostjo. Dovolj sva stara, da bi ti lahko svetovala. Bolj sva izkušena kot ti. Več sva prebrala. Poznava življenje, to nama lahko verjameš, veliko bolje kot ti.«

»Že mogoče. — Toda nikoli ne dopustita niti drobca upanja, da tudi jaz kaj vem. — Toliko vidiš, vesta premalo.«

»Misliš? Ali pa si samo ti tako trmasta, da hočeš imeti vedno prav.«

»Morda pa sta tudi vidva trmasta, ker tako dosledno vztrajata v razočaranju nad menoj?«

»No, upam, da te bo vsaj ta stvar spametovala.«

Zasmejala se je. »Upati je dovoljeno.«

Po kosilu so se tudi otroci vrnili na svoje delovišče. Brisali so si ustnice s hrbtno stranjo dlani in spet molčali. Bilo je tako nenavadno prisostvovati tej harmoniji, kjer je začuda še obstajalo sporazumevanje brez prerekanja, brez ukazovanja, kričanja, podtikanja, brez dokazovanja kdo ima prav. — Morda pa bi tudi njo razumeli, če bi spregovorila, ko so bili še v sobi? Lahko bi jim preprosto rekla, da jutranji obisk ne pomeni nič usodnega zanje. Toda skopi podatki vedno zbuja dvom. Potem bi jim rekla, da je prišel čas, ko so odrasli šolskim klópem, lepim besedam vzgojiteljic in zlaganim sobotnim plesom. Da se sedaj oni bore za svoja življenja — čudno, zgodovina se ponavlja — to pot

res kot farsa, in kako vendar, da ne opazijo, kako jim zmanjkuje sape, da komaj še hropejo. Ne, ne. Nič trkanja po prsih, kaj vse so naredili za njih. Nihče jim tega ne jemlje, nihče jim ne odreka zaslug in dejanj. Samo pustijo naj jih, da zažive...

Edino Grega ni nikoli prijel za lopato. Stal je z rokami prekrižanimi na prsih in potrpežljivo čakal. Enkrat je bleknil, da se mu zdi jama dovolj globoka, pa je Mirč takoj prenehal s kopanjem:

»Se bojiš?«

»Ne,« je počasi odgovoril, »poklicali me bodo notri.«

»Počakati moraš, zaradi igre.«

Tudi potem ni stopil bliže. Tako odmaknjen od fantov je stal kot na robu življenja. Torej je bil že vnaprej določen, da igra »mrliča«. Kar tako. Brez dokazovanja, da je vreden te časti, kakor v njihovih časih. Takrat si moral biti najprej »Nemec«, potem »navaden partizan« in šele kasneje, če si bil zelo pogumen, si postal »komandant«, ki v spopadu z »Nemci« pade. Biti »mrlič« in »komandant« obenem je bilo največ, na kar si lahko samo na tihem upal. Ko pa si enkrat dosegel dvojno zmago, je bila možnost, da dlje časa uživaš sadove časti, to pa je bilo za ostale soudeležence igre bolj ali manj nezanimivo. Zato je bila tudi druga verzija, kjer so prišli na svoj račun tudi običajni smrtniki — »navadni partizani«. »Navadnega partizana« »Nemci« pri zasliševanju mučijo. Tepli so kar pošteno in ga živega zakopali. Pod zemljo si moral zdržati dva mimohoda »vaščanov« in poslušati »pesem«, ki so jo zapeli »borci« ob grobu. Tudi potem si veljal za pravega mrliča. Konkurenca ni bila velika. Fantje so se potegovali za čine. Izmed deklet se je redkokatera povzpela od »navadnega partizana« do »mrliča«, ker niso znale prenašati udarcev. Raje so bile »kurirke«, »bolničarke« in »obupane matere«, da so lahko kričale. Fantje so se zadovoljili z bolj častnimi poklici. Bili so »župniki«, »pogrebniki«, »govorniki« — agitatorji ljudstva, kar je imelo v tistem času poseben čar. Edino s Petrom sta venomer tekmovala. Kdo bo? Kdo? Že takrat sta se igrala z ognjem...

Nekaj hladnega jo je spreletavalo, ko jih je opazovala. Ni vedela, čemu to drgetanje. Morda iz strahu, da se bo še bolj zapletla v mrežo, ki si jo je stkala zjutraj tako brez potrebe, kot se nabira prah na pohištvu, ali pa samo zaradi podoživljanja čustev in občutkov, ki jih je porajala igra?

Zdaj je »mrlič« tisti, ki se sam javi. Nič slepomišljenja, da je še vse tako kot v starih, njenih časih. Pravila igre so šla naprej s časom. Prav lahko bi zjutraj zakričala, ko so glasno brali Petrove spise — nič ni večnega — pustite nas živeti, vendar! Toda ničesar ni rekla. Zavedala se je, ko ji je misel kakor strela bliskala po možganih, da so njene roke prazne, prveč bele in mehke, da bi lahko dokazovale vrednost besede »življenje«.

Čemu se je javil prav Grega? Saj ni nič prijetno ležati zaprt v omari in prisluškovati razbijanju svojega srca, ki je močnejše od padajoče zemlje. — Zdaj se je posvetil ureditvi »krste«, da bi zaslužila to ime. Staro, polovično omaro je obložil s solatnimi in ohrovtovimi listi, kar ni bilo neumno. Spomnila se je, da je po navadi lahko butnila pokrov kvišku po drugem »mimohodu vaščanov«, ko so ostali, strnjeni na kupu, čakali, če bo imela še toliko moči. Nekoč je dopustila, da so jo povsem zagrebli. Ni slišala, kdaj je bil žalujoči sprehod mimo. Pa to v tistem trenutku ni bilo pomembno. Čutila je prasketanje suhega grla, kot bi na njem prižigali vžigalice, in natanko slišala zamolkel zvok svojega srca, da bi se z lahkoto dalo napisati kardiogram. Tako nenavadno je bilo vedeti, da si »mrtev«, da je konec vsega, pa vendar obstoja še tisti »potem«. Toda želja za zrakom ni mirovala. Celo podrediti se ji je morala. Uprla se je z rokami v pokrov krste. Še enkrat — zemlja se ji nikoli ni zdela tako težka. Iz daljave so prihajali glasovi — smrt, je pomislila, samo to, nič drugega. Nič bolj vznemirljivega. Vse je tako trdo povezano z razočaranjem. Oblil jo je hladen val in dozdevalo se ji je, da plava z zrakom, s samim zrakom, kdo ve kam. V prihodnost, za katero šele sedaj ve, da je sploh ni. Prasketanje v grlu je ponehaval, nabrale so se ji sline in v ustih je čutila želodec. Običajna slabost — smrt? Kako bedno. Razočaranje ji je vleklo usta narazen in povsem mirno je odprla oči — ojoj, nad seboj je zagledala prestrašene, zasople, obupane obraze. Oče jo je pograbil, dvignil v naročje in dihnil vanjo glas, ki ga poprej ni nikoli slišala. »Živa!« — Posvetil ji je ves večer. Zlival ji je vročo čokolado v usta, pustil jo je, da je lahko čofotala po vodi, kolikor je želela, jo »štupa rama« odnesel v posteljo ter ji pripovedoval pravljico za pravljico, dokler ni zaspala. — In spala je vse do sedaj. Pustili so jo, da sanja o pravljičah, neresničnih pravljičah, pustili so jo z igračami v kotu sobe in s plavalnim pasom, ne da bi jo vsaj poskušali naučiti plavati — s tokom. Obrniti bi se znala sama. — Ali res?

Na dvorišču so prenehali s kopanjem. Čepeli so okoli jame, zelo podobni kokošim. Grega jih je pričakoval v krsti, s prekrižanimi rokami na trebuhu. Stopili so k njemu, ga pokrili z vratmi stare omare in s sklonjenimi glavami nekaj mrmrali. Kdo bi si mislil — v teh časih. Skoraj bi se zasmejala na glas. Z nekakšno neprizadetostjo je ugotovila, da je tudi ona mrlič. Prav tako kot Peter, Matjaž in Tatjana. Pot, po kateri morajo hoditi, in prostor, v katerem se lahko gibajo, sta tako skopo odmerjena, tako nekoristna kot so mrliške parcele. Grobovi so vsaj zaradi preteklosti — oni, bodeči grobovi pa ne bodo niti preteklost. Razblinili se bodo v zraku, vse polno jih bo. Gledali bodo resnici v obraz, v oči, toda doseči je ne bodo mogli.

Spomnila se je, da sta se nekoč s Petrom pustila zakopati skupaj, zaradi dokončne odločitve, kdo bo lahko »mrlič« že na začetku igre. Tudi zdaj sta v isti

krsti. Samo da ju bodo pokopali — za vedno. Razbili ju bodo — in kdo bo sestavljal črepinje ponovno v celoto. Zamahovali bodo z rokami — saj smo vedeli, nič ne bo iz njih. Predobro jim gre — ne da bi prisluhnili davljenju okoli njih. Kakšni neskončni koncerti se jim obetajo! Oglušeli bodo zaradi njih. Glej, zdaj so si položili krsto na rame. Vsi solatni listi in cvetlične glavice so se osuli. Na prisojni strani dvorišča so se za hip ustavili. Položili so krsto na tla in si privoščili počitek. Nič kaj laskavo zanje. — Toda kdo bi jim zameril? Krsto je objel sončni žarek in videti je, kakor da hoče zvabiti Grego iz nje. Le kdo se še meni za opomine. Spomnila se je svetlobe, ki prihaja skozi špranje stare omare ter seka temo v nešteto delov, da jo je vedno obšel občutek, kot bi bila prebodena z zobotrebci. Kdo ve, ali se Grega boji? Njun skupni »zakop« s Petrom je bila klavrna zmaga za oba. V trenutku ko se je pričela zemlja usipati nanju, sta se zagrabila za roke in s presledki dihala drug v drugega — da bi oba zdržala. Zaslišala je zemljo, kako pada na Gregovo krsto v zamolklih, topih udarcih. Kot bi nekoga topli... Morda ga tepejo zdaj, zaradi tistega zavoja, zaradi nje. Kdo pravi, da jih ne mučijo več pri zasliševanjih? Samo učbeniki... Zazdelo se ji je, da postaja v sobi zadušljivo vroče. Zdaj jo bodo poklicali. S težavo je dihala. Kaj, če jim pove? Če jih izda, ker ne zna prenašati bolečin? Vsaka beseda, ki jo izgovori, ima za nje dva pomena. Na ta način je lahko daviti ljudi. Zazdelo se ji je, da prihajajo s škarjami. Bili so njeni starši, ki so jo hoteli rešiti — pred polomom. Samo čigavim? Saj ničesar ne vedo. »Pustite, pustite,« je zakričala.

»Peter,« je zaslišala, »tega ne bom zmogla. To dušenje.«

»Kaj želiš životariti v snu?«

»Ne, samo bolečine so tako neznosne...«

Mimohod se je pričel. Kako je dolg. Zakaj ne zakriči in ne steče dol ter z onemoglim besom prične odkopavati Grego? Zakaj ničesar ne ukrene? Kaj! Grega ima prav. Odločil se je sam, ker ve, kaj lahko pričakuje od življenja. On ne sanja. Grega že ve, da je resnična smrt odrešitev. Preteklost. Ta težka beseda, ki je ni nihče vreden. Brez nje lahko človek umre, kar tako, kot muha. Ne da bi kdo žaloval. — Kako ste nevhvaležni. Seveda smo. Preveč ustvarjate, kot pravite — za nas. Pustite nas, da bomo tudi mi lahko kaj ustvarili — za vas. Starši, ki so pritekli na dvorišče v copatah in rutah na glavi, so bili videti neresnični. S kričavimi glasovi so hiteli odkopavati Grego. Otroci so stali ob strani, bledi in nemi, tako kot ves dan. Odmaknila se je od okna. Morda ji bodo samo sporočili, da je ne potrebujejo več, ker stvar ni omembe vredna. Toda zakaj potem toliko časa odlašajo? Nocoj bo Grega junak. Zlivali mu bodo vročo čokolado v usta, pustili ga bodo, da bo zmočil vso kopalnico ter mu bodo pripovedovali pravljico za pravljico. Verjetno pa se je tudi to spremenilo. Kupili

mu bodo novo obleko ali plošče. Naslonila je glavo na roke in vse je utonilo v somrak misli. Izza okna so do nje plavali zasopli dihi. Kaj naj stori, če ji sporoče, da so to mladostne otročarije, ki jih ne sme več ponoviti? Jo s prizanesljivim smehljajem odpravijo in hote zavijejo nazaj v bele rjuhe? Kako bedno je dokazovati, da je dorasla za zaupanje, da nekaj zna, ko pa... Presunljiv krik je razrezal tišino in poglobil prepad. Skočila je pokonci. Grega! Skoraj istočasno so se odprla vrata:

»Gremo,« so rekli.

Marica je bila njena krsta, verjetno tudi Petrova in še koga. Toda bodočnost, bodočnost je njena, Petrova in še marsikoga. Zgodovina se ponavlja — drugič kot farsa!

Temna paleta

Franc Lakovič

*Nanašam barve na paleta
nians različnih diagram,
a vse je v temen ton ujeto
in v tonu tem ujet sem sam.*

*In prav zato, ker na paleti
vsak ton na črno je ubran,
na novo moral bom začeti,
paleta staro vreči stran.*

*Bojim se le: paleta nova
z rokó bo temno prejšnjo temna znova.*

Biserna školjka

Franc Lakovič

*Strmel sem dolgo v morsko peno,
da bi na robu sredi skal
poslednji zburkan morski val
prinesel školjko dragoceno.*

*Ko sem v dlani jo končno vzel,
drhteče školjko dal na dvoje,
negibno v črva sem strmel
in v studu stran zagnal oboje.
Kljub temu biser dragoceni
še vedno iščem v morski peni.*

ANDREJ CAPUDER: PESMI

Zgodba neke ljubezni

Sanje,
natkane
iz nežne pajčevine,
nabrane
iz biserne gladine,
pijane
od blažene miline,
porajajo nemir

Strast,
kjer bije
srce, v orkan hiteče,
kjer sije
milijarda sonc od sreče,
razlije
na želje koprneče
božanski eliksir

Zalost,
ki vstaja
neslišno iz globine,
poraja
smehlaj od bolečine,
zasaja
čeljusti v razvaline,
kot krut, besneč vampir

Misel,
ki blodiš
z utvarami prežeta
in vodiš
me v Upanju razgreta
in sodiš
premilo, o prekleto,
polóži vame mir.

Labod

Močan kot speč vulkan,
bleščeč kot zimski dan
in čist kot v ognju žgan,
razpel perot
za dolgo pot
je bel labod

In priletel je do trnove zaves, kjer
so strupeni trni grozili, da okužijo
vse, kar jim pride do ostrih konic.

Ko pa je labod šnil vanjo,
so se grozeči trni upognili
in širom razmaknili,
da prosto pot
je pred seboj
imel povesod
labod.

In priletel je do ognjene toče, kjer
so ostri zublji grozili, da opečejo
vse, kar jim pride pod žareči plaz.

Ko pa je labod zaplul vanjo,
so se zublji ublažili
in v cvetje spremenili,
da lahko pot
je pred seboj
imel povesod
labod

In priletel je do blaznega orkana, kjer
so tuleči sunki grozili, da obnorijo
vse, kar jim pride v njihovo himno.

Ko pa se je labod spustil vanj,
so se rjoveči sunki poskrili
in plahi pobegnili,
da mirno pot
je pred seboj
imel povesod
labod

Tako je priletel do krajnega jezera, kjer
je pristal na obrežni skali, misleč, saj
potovanje ni tako naporno, kot pravijo.

Ko pa se je hrepeneče zagledal vanj,
je ostrmel

in on, ki prej ni nikdar klel,
je zdaj vzkipeł:

O hudiča

CRN

Je nek kraj,
kot je razvidno **Iz geografije življenja**
iz zemljevida

privida,
kjer je mogoče,
oziroma ti vsaj
nihče zato nič noče,
ležati na peščini
iz mehkih, vročih sanj
in brez skrbi mežikati jasnini
neba in se zanesti nanj.

V tej čudežni belini
prastarih skal,
ki se bleščijo vzdolž obal
v razžarjeni modrini
visokega neba,
ki se očetovsko smehlja
valovom hrepenenja,
je sonce
in mir.

Ko mi bo privid
prinesel zemljevid
obale, kjer ta kraj
je skrit,
tedaj
bom drugemu podaril svoj prezir
in šel bom z njo
iskat ta kraj
človeških sanj,
ki bo prav tam ostal,
čeprav
se morja zla zaganja vanj.

RUDI MIŠKOT: SONČNICA IN ZMAJ

Zmaj V čumnati temnih zidov,
za marmorjem težkih zaves,
v trepetu pošastne luči
kuri star zmaj svoj kres.

Drgne premrle noge
s krempljasto šapo vso noč. —
V odsevu ledene luči
zelenkasta koža se sveti...

A včasih, ko stara se sla
za hip spet v njem prebudi,
z renčanjem zamolklim
hropeč se dvigne na hrome noge.

Skoz trde kamnite zidove
slabotni glasovi prodro;
senca, ki zraste do stropa,
grebenasto skloni glavo.

Zmaj spet omahne na tla.
Po kačje do skrinje se splazi. —
Skrinja do roba in čez
napolnjena je z zakladi.

Zgrabi rubin rdeč —
v podobi svoje glave;
na luskinasto dlan ga postavi,
vanj upira krvave oči...

V odsevu rdeče luči,
za marmorjem težkih zaves,
neslišen — in težko sopeč
kuri star zmaj svoj kres.

Prihajaš ob zori vsakega sedmega dne
in s teboj gre pesem oceanov,
razpetih v objemu dišeče zemlje.

Iz tvojih rok sprejemem dve školjki.
Prvo mi nastaviš na uho, za pesem vetra,
drugo školjko mi na usta položiš,
za arije zelenih bokov in šumečega
krila tvojih trav in gajev. —

S tihim smehljajem na obrazu,
dolgo in zbrano poslušáš mojo pesem...
Dokler ne spregovori žalost iz tvojega glasu,
ki z zamolklo bolečino razklanega drevesa
naznani zasluteno grobišče.

Zašel sem v puščavo plazilcev,
ne da bi vedel kdaj... Kačja žrela sikajo okoli.
Polno strupenih slin je na mojih rokah.
Bežim... in že sem sredi ravni
porumenele od curkov sonca. —
Med divje zveri sva zašla,
šklepetaje brusijo zobate čeljusti.
Preteče renčanje spremlja moj beg.

Tedaj vzameš tretjo školjko,
veliko in močno kot volčja past
ter vanjo naženeš pretečo zverjad. —
Razpneš peroti in me kot orel poneseš
v visoki pristan modrih gora.

Tam šatoriva med koralami
usahlih morij, igraje na struno trav
veliko rojstvo samote...
umirjaš me s prgiščem biserov
nabranih na produ jutranje reke.

Izgineš... in spet šest dni
in nič šest, v samoti te čakam zvest.
Na kamnu sedeč osamljen kot smrt...

Na poti nevidni nekje pa ti,
Talisman moj, v skrinji vetrov in voda
buden in tih kot stražar,
tri školjke za brata ohraniš.

Sončna roža

Pojdiva, moja mala sončna roža,
pojdiva, da vidiva, kako ugašajo zarje
na sinjem plašču večera.

Stopiva v tiho senco jesenskega bresta,
da z roko v roki svetlo doživiva,
kako vse pride — in mine...

Ko bojo zarje zatisnile biserne oči,
z neslišnimi koraki odideva na pot. —
Na bregove daljnih jezer, kjer luna
kot nevesta ogleduje v vodi svoje obličje.
V zatišju skritih tolmunov
si zvezde mazilijo bronaste postave...

Večeri najini ne bojo več starci s sivimi bradami —
in zapuščene noči vdove, ki hrepenijo
na obalah samote, ko zvezde poljubljajo
mehko žalost vodnih lilij. —

S kruhom spoznanja odideva spet
preko širokih mostov časa.
Onstran ne boš več slišala jeklenih točajeve krvi;

s pegami posuto sonce
nikoli več ne bo zasenčilo
zlato tvojih oči.

Dan

Brbljavi čudni dan, ki ne zmore
nikoli biti sam. —
Hoče, da gledaš vanj,
s stotimi nitmi pripet,
da si njegov in vedno zanj,
nikoli odmaknjen v čustveni svet.

Pokriti njegove srepe oči,
luknjavi posluh, slano vodenih besed,
ki s hrpavim mečem lesenim
zapuščajo srcu trščic sled.

Pozabiti nemir glodajočih skrbi,
zazibati jih v spoznavni mir,
da pod obrvmi zazeleni
ljubek in svež zimzelen
z modrimi, srečnimi očmi.

Prepletanje

Sredi noči, ko spremenijo vse stvari obliko
in pomen, v sencih stebrov ter dreves
postave tistih oživijo, ki jih več ni...

Na vrancu spenjenem se zbežanost zbudi.
Vratarji groze z rdečimi očmi nespečnosti
prisluškujejo v temo...
Molk. — Le žalostne oči velike, očitkov polne
vame zro — in ni besed.

O srečen, kdor zasliši govorico mrtvih! —
Neslišno kakor ribje luske
tedaj odpade ničevih stvari lišaj...

Trenutki blažene tišine. — Cvetovi v sanjah
zapojo med travo. — Nočne roparice
glavo sklonijo na mehke prsi —
poslušajo kovanje src ukročenih...

Sredi noči, ko vse stvari spreminjajo obliko
in pomen — v sencah stebrov in dreves
še sebe uzrem.

Zemlja in človek

Odkar so se zaprla za teboj zelena
težka vrata édena— in kletev te pregnala je
na trnjeva nerodovitna tla, si za ukazom šel
v znojnih mukah, s pelinom oči obujat
rast med kamenje in ilo. —

Cas, ranocelnik čudovit, ki v pekel spomina
oljčne gaje presadi, ti velik dom je dal,
družino in drobnico. — Svetal razum ti ogenj in orožje je odkril. —
Postal krotilec divjih konj si; zatem izumil dvoje si ostrog,
ki tvojih nog obutih pele so pomen...

Zemlja je preslišala... Zasmehovana in opljuvana
ti je pokazala s prstenim prstom nove zarje.
Z zelenimi rokami rasti in žuborenja je izprala
kamenje smrti, odkrila mu zakrito je obličje. —
Zakaj pobiraš ga in nosiš v svoje bivališče?

Zemlja ti odpušča. — Odprla ti je drob
kot mati svojemu otroku, z mlekom te pojila,
pa si pozabil njeno bolečino; preteklost ne ovenča
ti spomin s podobo spravno. — Izpil si strup,
ki zvalil te z demonskim je nasmehom — in mleko
v prah izbrizgal si iz prsi materinstva.

Se tvojih nog drži to belo mleko
v prah teptano. Povsod te spremlja,
z visokim glasom ti očita krvoskrunstvo.

Minattijeva lirika

Boris Paternu

Marsikaj kaže, da bo leto 1963 pomenilo precej vidno zarezo v razvoju slovenske povojne lirike.

Ta vtis utegne vzbuditi že nenavadno veliko, naravnost izjemno število pesniških zbirk in izborov. Morda tudi vrsta javnih nastopov avtorjev samih, ki so sprožili izredno zanimanje zanjo. In ne nazadnje vrsta priznanj z uradnimi nagradami. Toda vse to bi utegnilo biti tudi bolj ali manj zunanje, statistično dejstvo, ki nam o resnični vrednosti in notranji problematiki sodobne slovenske poezije pove bore malo.

Nekoliko bolj zgovorno je dejstvo, da so med novimi zbirkami samo tri imena, ki prvič nastopajo s samostojno knjigo (*Košuta, Snoj, Ternar*). In med njimi samo *Snoj* prinaša nekatere nove lirske razsežnosti, zlasti estetsko stilne narave. Pri tem pa ni mogoče prezreti, da je zbirka po svojem resničnem rojstvu starejša in je izšla z znatno zamudo. Vstopanje novih, docela svežih pesniških sil ali celo novega vsebinskega toka je torej kljub velikemu razmahu poezije v letu 1963 zelo slabotno in neizrazito. V tem pogledu poznamo mnogo pomembnejša povojna leta: npr. leto 1953, ko izidejo *Pesmi štirih*, ali leto 1958–59 s prvimi zbirkami nove, izrazito alienativne lirike, pa tudi leto 1962 z nastopom *Marijana Krambergerja*.

Toda toliko bolj prizadeven in učinkovit je bil nastop že uveljavljenih avtorjev. Prišlo je do tako nenavadno intenzivnega in napetega srečanja pesniških generacij, tokov in posameznikov, da bi v zgodovini naše poezije težko našli kaj podobnega.

Strniša, Taufer in Zajc (njegovo delo *Otroka reke* spada vsaj toliko v liriko kot v dramatiko) so se kot predstavniki mlajše, radikalno antitradicionalne lirike prebili do skrajno reprezentativnih izdaj. Od nekoliko starejše skupine štirih je nastopil *Menart* s svojo generalno izpovedjo *Bela pravljica*, ki jo je nosil v sebi dolga leta; poleg nje je izdal premišljen izbor svoje dosedanje lirike. Po razmeroma dolgem presledku so z novimi pesniškimi knjigami stopili pred javnost tudi predstavniki prvega mladega povojnega, deloma še partizanskega vala: *Krakar, Minatti, Kosmač*. Pri vsakem izmed njih je težnja k novi vsebini in k novemu slogu zelo vidna. Bolj v ozadju je tokrat ostala takoimenovana srednja generacija. Izšla je le anatologija *Borove* lirike. Od starejših pesnikov je v razburljivo ospredje sodobne poezije nenadoma spet prodrli *Kocbek* s svojo *Grozo*, medtem ko je *Oničeva* zbirka ostala na umirjenem obodu dogajanja. Po vsem tem je razumljivo, da je vodilna značilnost pesniških knjig iz bogatega

leta 1963 neka posebna dozorelost. Nekaj, kar se zelo pogosto giblje na robu zrelih, kvalitetnih vrhov in hkrati stagnacije. In prav v tem, ne v dotoku novih, svežih, presenetljivih sunkov, bo leto 1963 najbrž neka zarez, nekakšno notranje razpotje naše povojne lirike, ki stopa v veliko zrelost in obenem v utrujenost. Najbolj neprijetni znaki stagnacije so pri posameznikih predvsem ponavljanje ali nenehno variiranje istih doživetij, pri celoti pa preočitno izrazno približevanje, nekakšna metaforična nivelizacija, ki razpušča osebni slog in ga zbija na raven neke splošne, čeprav moderne stilne civilizacije.

Toda to so za zdaj samo negativne zastranitve, ki so sicer skorajda pri vseh pesnikih opazne, vendar še ne razkrajajo najmočnejših jeder sodobne slovenske lirike, ki je ravno v letu 1963 dala tri resnično pomembne zbirke: Strniševega *Odiseja*, Kocbekovo *Grozo* in Minattijevo *Nekoga moraš imeti rad*.

Vsak izmed naštetih treh avtorjev se na svoj poseben način in iz docela različnih idejnih izhodišč vključuje v sodobno lirsko pričevanje o sodobnem človeku in svetu. Vendar se Minatti v nečem zelo bistvenem loči od onih dveh. Njegova pot v moderno liriko prihaja z druge strani, daleč izven in mimo eksistencialistične ali religiozne filozofije. Zato je tudi njegova »asimilacija« modernizma znatno drugačna.

Za razumevanje te poti bo morda koristen nekoliko obširnejši oris Minattijeve poezije in njenega razvoja v neposredno sodobnost.

Ivan Minatti (r. 1924) je svojo prvo pesniško zbirko *S poti* izdal l. 1947. Knjiga je prinesla pesmi iz vojnih in prvih povojnih let, njeno jedro pa predstavlja partizanska lirika.

Tudi Minatti je — kot večina takratnih pesnikov — svoje pesmi razporedil tako, da je poudaril razvojno črto objektivnega zgodovinskega dogajanja. To pove že zaporedje ciklov: *Ječa* — *V gozdovih* — *K svobodi* — *Slike s proge*.

V uvodnem ciklu *Ječa* je zbral motive iz zaporov. Te lirske motive mučenih ljudi in talcev (kljub nekim čisto posebnim okoliščinam njihovega nastajanja) lahko tako po situacijskih kot po najbolj splošnih idejnih učinkih uvrstimo med jetniško-uporniško liriko, ki predstavlja znaten del naše medvojne poezije. Vendar nas že takoj prva pesem opozori na neko precej izrazito posebnost Minattijevega doživljanja in prav tako izpovedovanja jetniške usode:

Zvonovi otožno zvonijo,
ko da je umrl nekdo.
Nad mestom zarja razpenja
škrlat na zapadno nebo.

Line rdeče žarijo
in sipljejo v mrak krvav sij.
Nocoj bo spet smrt zavezala
talcem bel trak čez oči. (*Zvonovi otožno zvonijo*)

Pesem, ki je v svojem zametku (1. kitica) nastala leta 1943, je v celoti osredotočena na doživljanje nasilne smrti. Toda to doživljanje nima nikakršnih odstopov v programski upor. Minattijev odnos do smrti ni več in noče biti več kot preprosta, intimna človeška žalost, ki se preveša v občutje grozljive tesnobe. Med njim in ogroženostjo ni prave racionalistične idejne razdalje, ki bi ga

notranje varovala, temveč obstaja čisto resnično, odprto, čustveno neposredno razmerje.

Zato je tudi lirizem njegove izpovedi mnogo čistejši, kot ga srečujemo v večjem delu vojne poezije, in mnogo manj obremenjen z miselno težo, kot je bilo takrat v navadi. V navedeni pesmi govori predvsem razpoloženje in občutje, šele v zadnjih dveh verzih se to dvoje zgosti v določeno situacijsko ter miselno sporočilo o talcih, ki bodo zvečer padli.

Moč Minattijevega lirizma je zelo očitna tudi v glasbenem ustroju pesmi. Pada-joči ritem verznih dvojic, ki so zaključene povedne enote, teče preko izrazitih kadenc in premorov ter bistveno določa razpoloženjsko črto besedila. Tudi notranji ritem vsakega verza posebej pomeni živ, funkcionalno gibljiv odmik od metrične sheme, saj v celi pesmi ne najdemo niti dveh enako strukturiranih verzov. Razpored vokalov prav tako ni naključen, temveč vidno ubran v učinkovito glasovno ekspresijo, ki poteka po črti naglašanih o-jev in i-jev. In prav ta glasovna črta, ki se začenja že znotraj verza, dobi svoje najvidnejše poudarke v asonancah verznihi dvojici. Tudi barvna ekspresivnost, ki poteka od škrlatne preko rdeče in krvave barve v belo, je stopnjevana in dokaj subjektivna.

Minattijev mladostni pesniški odziv na vojno življenje je bil torej močno subjektiven in predvsem lirskega, pa naj ga preverjamo v idejnih, razpoloženjskih, glasbenih ali barvnih plasteh besedila.

Toda kljub vsemu temu ostane njegova slika sveta nazorna in toliko močno pripeta na realnost, da poleg subjektivnega odziva prinaša s seboj tudi tipičen in bistven del zgodovinske resničnosti. Minattijeva prisotnost v prostoru in času kljub vsemu subjektivnemu ohranja obrise stvarne udeležbe.

Tudi njegov pesniški jezik nikjer ne prestopi meja razumljivosti, bolj točno, utrjenih sistemov lirskega izražanja, kakršnega je slovensko pesništvo doseglo v obdobju med impresionizmom in ekspresionizmom.

Ostale pesmi jetniškega cikla v glavnem dopolnijo in mestoma izostre opisana izhodišča ali lastnosti uvodne pesmi. Minatti doživlja jetniško usodo najčešče kot brezizgledno ujetost med stene tesnobe, nemoči, strahu, obupa ali celo groze (*Pri nas, Danes, Zadnja noč*).

Med stene smo ujeti
kot mrlič med deske krste.
Tu ni ne smeha
ne veselih lic.
Nad nami noč in dan
izteza smrt koščene prste. (*Pri nas*)

Ko nas bo zgrabil,
kot že tisočkrat,
za vrat obup
in nam nasul v gołtanec
svoj razjedajoči strup,
si bomo na ves glas
zapeli pesem,
da bo prevpila v nas
pošastni strah. (*Danes*)

Nocoj sem, draga, mehek ko voščena sveča
in sebi tuj, ko da več nisem jaz.
Joj, kmalu me bo strl groze plaz... (*Zadnja noč*)

Včasih sili njegovo doživetje tesnobe že v iracionalne privide:

Krvava slutnja se reži
s krvavih sten
in muči, muči. — (Danes)

Vendar vsi ti položaji hudo prizadete, pretrgane in ogrožene mladosti vzbude v Minattiju tudi svojevrstno reakcijo. V pesmi *Zvonovi žalostno zvonijo* jo lahko spoznamo v poetični melanholiji, ki spremlja motiv smrti. Drugje se uveljavi mnogo bolj neposredno in marsikdaj dobi čisto jasne obrise. To je Minattijevo hrepenenje po nekih izgubljenih rečeh, ki bi jih z racionalnim jezikom smeli imenovati: čista človeška toplina in ljubezen, morda tudi neko nenačeto, svetlo, do kraja čisto razmerje med življenjskimi stvarmi. Ta del njegove resnične notranje nuje si poišče predvsem dva prostora in oba sta kar se da odmaknjena od pesnikove stvarne situacije: narava in ljubezen.

Pod oknom se glasé
odmerjeni koraki straže.
Za hip čez stene šine
mračna senca bajoneta,
da vse se stisne v nas.
Skoz okno se smehlja v obraz
nam le izsekan kos modrine.

Ti moj deklíč!

Kako pogrešam
tvojih toplih rok.

.....

Pridi,
da se ti zazrem v oči
in ti iz njih izsrkam žarke sonca,
da v njih zaslutim
vonj poletnih rož
in pesem vetra,
ko čez travnike beži. (Pri nas)

Minattijeva razpetost med kruto resničnost na eni in poetično nadresničnost »lepe duše« na drugi strani torej obstaja že v njegovi mladostni poeziji. In v njej se pojavi tudi že problem »pohojenih sanj« ter »presekanega časa« (Zadnja noč).

Zadnja pesem cikla *Razgovor* pa predstavlja nov poskus, in sicer zelo* programskega poskus, da bi prestopil svojo subjektiviteto ter jo razumsko obvladal tako na področju resničnosti kot na področju iluzije. Padlemu prijatelju — talcu govori tele besede:

Veš, Tone, zdaj so drugi časi.
Veliki časi, ki sva jih pričakovala
in ki zahtevajo od nas moža.
Zdaj moraš pozabiti nase,
na dekle, v teh gigantskih dneh,
ko ti za vsakim grmom
križ iz groba rase.
V teh časih misliti le nase
bi bil zasmeh vseh onih,
ki so šli z nasmehom v smrt.

A jaz sem živ in mlad —
dà, v upih in nazorih mlad
in stiskam pest kot borec
novih dni.

Ne morem več prisluhniti utripu zvezd
in ne zasanjati v skrivnost
v daljave hrepenečih cest... (Razgovor)

Toda ta poskus je ostal dobronameren poskus ideje, ki pa je obtičala v programski verzifikaciji. Vrata k umetniški uresničitvi so ji ostala precej trdo zaprta.

Naslednji cikel *V gozdovih*, ki zavzema osrednji in najobsežnejši del zbirke, dovolj prepričljivo kaže, da Minatti svoje partizanske poezije res ni ustvarjal iz programske ali splošne mobilizacijske ideje, temveč iz mnogo bolj osebne in intimne vraščenosti v partizanščino. Sele danes, ko iz večje razdalje opazujemo to dragoceno liriko, lahko ugotovimo, kako odporno se je v njej ohranila pesnikova subjektivna narava, čeprav se je ohranila tako, da nikoli ni do kraja potrgala vezi z neko človeško tipično stranjo partizanskih doživetij sploh, predvsem notranjih.

V čem je značilnost ali posebnost Minattijevih pesniških slik s partizanskega dela njegove življenjske poti?

Pokaže se že v prvi pesmi *Jesen v gorah* (nastala jeseni 1944), ki spada med najboljše. Ta njegov partizanski pejzaž nima navzven nikakršne »junaške« note, nobene »spodbudne« ideje, nikjer očitne »perspektive«.

Drobne deževne kaplje.
Pod njimi rjaste praproti krhko zvene.
V okopih smo. Naše oči strme
brez misli v razjedene kraške škraplje.

Jesen v gorah.
Mi zakopani med kupi otrple zemlje
tiščimo v žepih od mraza nabrekle roke.
Na naše lase je padla slana kot prah.

Torej občutje utrujene, tesnobne, skoraj že otopele ujetosti v deževen, razjeden kraški svet, ujetosti »med kupe otrple zemlje«. Stanje, ki kljub spremenjeni zunanji situaciji, ni čisto brez zveze z njegovo ujetostjo »med deske krst«. Le da kruta resničnost, ki jo Minatti zvesto prizna, postaja še bolj določena, prijemljiva, podrobna in resnična. Osnovni osebni problem ostaja nerazrešen: med njim in »srečo« so »zarežali prepad grobovi« (*Igraj, igray, harmonikar*). Toda zvest je ostal tudi drugi plati svoje notranje resnice, hrepenenju po izgubljeni človeški in življenjski toplini. Navedena pesem se nadaljuje:

Mrzlo sije večer. Naše želje so vstale na pot
kot žerjavi, ki v zrak so vrešče zarežali klin.
V dolini zvoni. Iz visokih lin
brne tihi glasovi do tod.

Tudi ta del njegovih doživetij, njegovih hrepenenj dobiva ostrejšo in bolj določeno obriso, saj se nato v zadnji kitici spremeni v »toplo domačnost slamnatih koč«.

Oblika in izraz se bistveno ne spremenita. Minattijeva izpoved si znotraj urejenega kitičnega sistema in znotraj urejenih rim krči pot k sproščenemu in lirično funkcionalnemu ritmu. Tudi metaforika ostaja znotraj situacijske logike, a vendar razmakne njene meje do skrajnih domišljjskih možnosti:

Drobne deževne kaplje.
Pod njimi rjaste praproti krhko zvene.

V širše ali ožje okvire podobnih oznak sodi tako rekoč celotna lirika partizanskega cikla. Njene čistejše primere predstavljajo še pesmi: *Bele gazi*, *Pohod*, *Veter poje*, *Igraj*, *igraj*, *harmonikar*, *Spomin*, *Maj ob Soči*, *Naprej*, *Pismo materi iz groba*. Treba jih je uvrstiti med najboljša dela slovenske partizanske poezije.

Oba osnovna Minattijeva odziva na življenje — tesnoba sredi resničnosti in domotožje po izgubljeni toplini — trajata in se prepletata skozi ves cikel, srečujeta pa se v različnih legah.

Dolge so naše poti,
brezkončne te tihe noči —
Daleč nekje spomin tava.

Mrzlo ko led je srce.
V noč trudna kolona gre.
Droben sneg naletava... (*Bele gazi*)

Ko besno laja mitraljez
skoz točo min,
ki orjejo zemljó
in plamen iznad koč
vsečez
divja v razžarjeno nebo,
mi vstane pred očmi
spomin.

Na oknu nageljni zamolklo rdeči,
v večer spokojen sanja rožmarin... (*Spomin*)

V večer so ptice razprostrle krila
in v zrak zarisale široke loke.
Otožnost tihih ur je vame vlila
spomin na rahli stisk dekliških rok. (*Igraj, igraj, harmonikar*)

Nekoč — tega je davno, davno —
je cvelo v meni tisoč rož.

.....
Zdaj v prsih mi cveto
krvave rože
in mesto lepih sončnih sanj
se rogajo mi v njih prividi
izmaličenih lobanj. (*Maj ob Soči*)

Od »razcapanega« brezdomstva v domotožje, od krvavih bojov v »neskončno lep spomin«, in vedno znova naprej, v uporne pohode — to je poglavitni vsebinski ritem Minattijevih lirskih slik s partizanskih poti.

Toda tudi to poslednje, ta Minattijeva partizanska predanost je polna čisto osebnega razmerja do človeških situacij, ki jih ne more in niti ne poskuša

izčrpati v mejah kakršnekoli programske misli. Njegove slike partizanskih pohodov imajo kljub vsej svoji zunanji preprostosti in na prvi pogled enostavni angažiranosti odznotraj še neke druge razsežnosti. Prizore na življenje in smrt povezane bojne tovarišije spremljajo občutja izvrženosti ali samote, poti pohodov izgubljajo svoj konec, misli svoj polet, zgodovina razumne oblike. Na primer:

Po poti spremljajo nas bele smreke —
tovariši v samoti. Poti konca ni
ne mislim, trudnim, kot so trudne veke.

Počasi tipljemo v prosojno noč.
Za nami se izgubljajo stopinje v snegu.
Samotne smreke, lahko, lahko noč,

mi gremo dalje, kakor gaz pred nami,
mi gremo kot deseti brat prostost iskat
razcapani, s tornistro, strojnico na rami. (*Pohod*)

Razumljivo je, da njegova partizanska pesem ni vedno naletela na dober politični sprejem.

Še posebej otipljivo pa se Minattijeva osebna nota pokaže ob motivih smrti. Njegovo doživetje partizanske smrti je svojevrstno, ob njej sta vdanost in odpor na prvi pogled enako velika. Toda tudi takrat, kadar človekovo smrt postavi v okvir zgodovinskih koordinat in jo poskuša osmisliti, razločno čutimo še neko notranjo zadržanost ali grozo, ki se v resnici ne more in ne more sprijazniti z nikakršnim idejnim opravičilom človekove nasilne smrti.

O mama, ne misli več name, na nas.
Mi vsi smo seme za boljši čas,
mi vsi smo seme za boljši kruh.
Iz naših razbitih kosti
že rase pšenični klas. (*Ne misli več name, na nas*)

Kako je grozno in lepo drseti v nič,
ko vse si dal... (*Po borbi*)

In ti še slútila ne boš,
kako jim srce joče...
Le jaz jih bom v dno duše razumel. (*Tovarišica, pojdi z menoj*)

Naslednji cikel *K svobodi* samo še zaključuje motivni krog partizanske lirike in na koncu poseže že v novo razpoloženje, ki ga je prinesla osvoboditev. Medtem ko prva pesem (*Ko bo svoboda*) še izhaja iz baladno začrtanih partizanskih situacij, pa nadaljnje pesmi bistveno spremenene svojo doživljajsko osnovo. Ko poneha vojno trpljenje, postane Minattijevo pesniško razmerje do sveta nenavadno svetlo in notranje sproščeno. Prehod v to novo lirsko stanje najdemo v pesmi *Cez Kras* (v prvi obliki nastala nekaj dni pred osvoboditvijo):

Objestni smo sprožili
zadnje strele v zrak.
Na pot — v slovo —
nam veter divje požvižgava.

Kako je svetlo sonce
in brezkončen svod...
Nad nami kot labod
ves puhast, bel oblak
v sinjini plava.

Nikoli dotlej se vedra, poetično radoživa stran Minattijeve narave ni osamosvojila tako močno kot v pesmih, ki v svoji notranjosti nosijo tudi obeležje zgodovinske osvoboditve. Pesem *V prostost* (iz l. 1945) je naravnost izbruh razigrane, že kar otroško razposajene in čiste radosti nad življenjem:

Poglej, saj najina
je vsa mladost
in najine te rože,
sonce in oblaki.

Daj, deklica,
mi svojih ust sladkost,
potem pa planiva
v zoreče dni
z razposajenimi koraki.

Toda prav ta pesem ima hkrati že znamenja, ki kažejo, da se Minattijeva poezija čiste vedrine rahlo preveša v program. Taka mesta lahko odkrijemo tudi v drugih pesmih (*Svidenje, V pomlad*), najbolj neposredna pa so v zadnji pesmi cikla:

Nabral bom šumečih pomladnih vetrov,
sinjine in žarkov in ptičjega petja;
in ko bo srce kot vrt, polno cvetja,
bom z lahkim korakom privriskal domov.

Potem pa bom šel od vasi do vasi
s svetlim nasmehom v očeh,
in vsakomur, ki mu težko je v teh dneh,
podaril bom košček srcá:
da slednjemu smeh čez obraz zaigra
in sonce v očeh zažari. (*Sel bom*; iz l. 1945)

Vendar je ta ideja novega orfejstva pri Minattiju resnično pristna in doživeta, zato je mogla brez teznega preostanka preiti v čisto, osvajajoče lirsko stanje. Socialno čustvovanje zgodnje povojne lirike je redkokje dobilo tako prečiščeno pesniško podobo kot pri Minattiju.

Zadnji cikel *Slike s proge* predstavlja delež k poeziji na temo mladinskih delovnih brigad. Skupna značilnost vseh teh slik je, da se avtor skuša močno podretiti objektivni ideji graditeljstva, svoj osebni lirizem pa omejiti do skrajne mere.

In skoraj me je sram: tam stroj hropeče
drobi gramoz in rōke krvavijo,
a jaz: želim s teboj le ozke sreče. (*Pogovori s teboj*)

Novemu položaju ali celo zahtevam Minatti kot pesnik ni zmozel biti kos. Zato tudi njegov stil v letu 1946 doživlja očitno krizo, saj po eni strani razpada v podrobno, realistično opisnost, po drugi zahaja v golo in čisto splošno idejnost, po tretji pa sili v lirsko dekoracijo bolj ali manj konservativnega izraznega tipa.

Občutno racionalizacijo lahko odkrijemo tudi v zunanji obliki, ki postaja izrazito statična, najčesče vklenjena v stalne pesniške oblike, predvsem v sonet. Iz notranjega ritma prav tako izginja nekdanja razgibanost, metrična shema postane opazna. Zanimivo je, da je edina kvalitetnejša pesem nastala ob intimnem asociativnem stiku s partizanskimi spomini (*Prišli so*).

Minattijeva druga zbirka *Pa bo pomlad prišla* izide leta 1955. V njej zasledimo zelo izrazita znamenja avtorjevega svojevrstnega prestopanja v novi tok povojne lirike, ki se je v manifestativni obliki uveljavil leta 1953 z izidom *Pesmi štirih*. V novi Minattijevi zbirki ne srečamo več partizanskih ne graditeljskih in ne kakih drugih, poudarjeno družbenih tem. Zunanja motivika se zdaj precej radikalno skrči predvsem na dve področji: na ljubezen in na naravo. Notranja vsebina pa se občutno razraste v globino Minattijeve osebne eksistence. Prav to ponotranjenje pesniškega prostora mu je omogočilo, da je ustvarjalno razgibal nenavadno subtilne plasti svoje narave, hkrati pa lirsko stanjšal, izčistil ter dognal svoj izraz, tako v metaforičnem kot v ritmičnem pogledu. Oboje mu je uspelo v tolikšni meri, da knjiga ni pomenila le zanj, temveč za takratno stanje poezije sploh, še posebej pa njenega razvoja k novemu lirizmu viden premik naprej. Premik, ki je bil v splošnem na umetniško bolj dozoreli ravni kot *Pesmi štirih*, čeprav je na svoj način uveljavljal podobne težnje. Nov pristop k lastnemu pesniškemu gradivu se že na prvi pogled pokaže v naslovih ciklov. Ti namreč niso več neke samostojno stoječe prozaične oznake vsebine, oznake iz razumske razdalje, temveč so iztrgani verzi, vzeti neposredno iz pesmi samih. Izbrani verzi so sicer taki, da nosijo v sebi otipljivo idejno noto, a vendar so hkrati že izrazito lirska, razpoloženska gesla. Postopek je v takratnem času pomenil precej očitno subjektivizacijo kompozicijskih okvirov. V novi zbirki seveda ni mogoče prezreti tistih dveh osnovnih duhovnih stanj, ki sta se v prvi knjigi pokazali kot glavni notranji gibal Minattijeve lirike. Neposredno formulacijo njune prisotnosti najdemo že v samostojni uvodni pesmi *Pomladna misel*:

Ej, srcu je toplo in tésno hkrati...

Toda obe stanji sta tokrat pognali v nove razsežnosti, in kar je še bolj bistveno, dosegli sta tudi neko novo medsebojno razmerje.

Prve štiri pesmi, ki sledijo uvodni, so še polne nenačete ali celo razposajene življenjske radosti, ki spominja na nekatere Minattijeve zgodnje povojne pesmi. Pomladna dekleta doživlja kot »oblake vihrave«, kot »lastovke, ki jih je luč opila« (*Prva pomlad*), ljubezen pa kot mak in rožo (*Makov cvet*, *Tvoja roža*). Tudi narava mu je še gladko, nikjer ukrivljeno zrcalo razgibane, toda harmonično ubrane notranjosti. *Opoldanski pastel* je najbolj izrazit primer teh svetlih stanj:

Sinja luč prši v razore,
v modri dalji modre gore,
sonce nasmejanih lic.

V mladi detelji čebele,
v vetru trave, težke, zrele,
mak in vroče oči žanjic.

Lastovice med oblaki.
V vsaki roži, bilki vsaki
drobno srce drgeta.

Zrak v drhtavici pozvanja;
kot omamljen ječmen sklanja
šeleteča stebelca.

Toda ta notranja ubranost postaja v svojih skrajnih legah že tako tenkočutna, da je izven vsakršne racionalne gotovosti, pa tudi izven vsake trdne trajnosti. Je le še zadržani hip harmonije, ki se lahko že v naslednjem trenutku prevesi kamorkoli ali razbije. Takemu stanju je docela ustrezal impresionistični stil, ki se je pri Minattiju moral tako rekoč znova roditi, roditi po ukazu notranje nujnosti. V *Opoldanskem pastelu* je njegov impresionizem ohranil še razmeroma svež umetniški učinek. Seveda mu to ni vedno uspelo. Lahko bi našli več pesmi ali mest, kjer je zaradi notranjih doživljajskih sorodnosti podlegel Murnovi, Kettejevi ali Kosovelovi stilni sugestiji.

Groharjevsko svetla razpoloženja pa se takoj za prvimi pesmimi začno postopoma prevažati v notranji nemir, otožnost in depresijo (*Nemir, Prebujenje, Slutnja, Prošnja*). Pojavljajo se vse močnejše disonance, ki se na zaključku cikla končajo v metafori nihajočega, zlomljenega trsa (*Prošnja*).

Še bolj strm prehod v disonance kaže drugi cikel. Minattijeve pesmi tu niso več samo razpoložensko odsevanje, temveč dobe mnogo močnejše refleksivne oblike. Prehod v liriko notranjih disharmonij je občutil kot daljnosežen korak, pred katerim se je včasih obotavljal. Tako programsko retardacijo najdemo na začetku drugega cikla:

Včasih mi je težko,
pa kaj bi otožnost v teh dneh?
Otožnost v teh dneh je greh —
vsem sanjam bom dal slovo.

V teh dneh vsak otrok je mož,
uporen in čvrst korak.
Zdaj sanja le, kdor je šibak
o zvezdah in vonju rož. (*Včasih mi je težko*)

Vendar ga teža iskanj, dvomov in porazov vse bolj sili, da bi odložil »svoj stari dobri meh«, prekinil vriskajočo pesem prvih povojnih let in se poslovil tudi od svoje »drobne pesmi, pesmi vetra, polj in hoj« (*Stara pesem, Premišljevanje*).

Kam bi s tabo, drobna pesem,
pesem vetra, polj in hoj?
Pesem drobna, kam bi s tabo?
Grenko sreč je nocoj. (*Premišljevanje*)

Minatti začuti, da se ne samo čas, temveč tudi on sam odtuja poeziji intimnega, toplega človeškega čustva, poeziji, ki postaja vse pretiha in prekrhka za stiske sodobnega človeka, za hrup sodobnega sveta. Pesem *Moj stih* je zanimiv dokument tega Minattijevega razpotja:

Besede, bledikave, krhke besede,
brezkrvne kot siv in meglen večer.
V belini luči porogljivo in zlobno
reži se v obraz papir.

Jaz pa bi hotel zapeti, o, peti!
Tako pa bom le zatulil v svet,
hripavo kot volk samotar sredi zime,
ko vleče se v hosto umret.

Pesmi *Samotne steze I, II* in *Jesenski dež*, ki spadajo med najboljše tekste zbirke, kažejo, kako njegova lirika res doživlja občutne spremembe, tako v vsebini kot v slogu.

Oblaki jadrajo v večerno daljo
in ptice z njimi.
Drevo ogrnjeno v jesensko haljo
strmi za njimi.

Čez barje jezdi veter plahutaje
skoz mrtvo travo.
Razširil bi roke in trepetaje
zavpil v daljavo. (*Samotne steze I*)

Pesem je nabita s tesnobo, ki začne pokrajino gnesti v avtorjevo notranje duhovno bistvo in odstranjevati njene realistične podrobnosti. Impresionistična tradicija mu postaja pretesna in njene nianse prekrhke. Prehod iz popisa v ekspresionistično stiliziranje, ki teži k enotnemu bistvu situacij, je zelo viden v pluralizaciji:

Zadnje čebele v ajdi,
sončnice v tla strme.
Tam daleč, med čredami, medlo
ognji pastirski tle.

Ognji jesenski in klici pastirjev
in dim... Ej, dišeči dim
nad ločjem in jarki! Samoten
razmišlja o nečem Krim. (*Samotne steze II*)

Tudi v sintaksi prihaja do sprememb. Medtem ko je doslej najčešče uporabljal zaključene in povedno celovite stavke, večkrat celo v zelo neposredni nagovorni obliki (*Prošnja*), se tu začno stavki krčiti, glagol izpada.

Čez barje žerjavi v klinu.
Zdaj zdaj se zgube v meglah. —
Melanholija v oblakih
in vrbah in blatnih stezah. (*Samotne steze II*)

S tem stopnjuje napetost lastne pa tudi bralčeve udeležbe ob tekstu, saj med doživetjem in izpovedjo ni do kraja racionalnih mostov konvencionalne slovnice. Minattijeva poetična vizija sveta se najbolj radikalno razkolje v pesmi *Jesenski dež*. Lirična slika tihega in sanjavega jesenskega dežja, ki »bajko drobi lipam in gabrom in travam«, se namreč konča v svojem popolnem nasprotju: preko postopne tesnobe oledeni v grozo. Ideja o jalovosti sanj in vseh prizadevanj v sedmi kitici predre lirsko tkivo, udari na dan z vso treznostjo zavesti, nato pa se konča v prividu poslednjega izničenja:

Prsten in svečanoresen
v pest stiskal bom mrtvo dlan
in s spačenim licem v molk kričal:
zaman, vse zaman, vse zaman!

V liriko mu vse vidneje vdirajo grozljive situacije. V pesmi *To noč* najdemo npr. tale prizor:

Zdaj vsako noč poslušam šum dežja
in pljusk vode, ki klokota v kanal
po zarjavelem žlebu. Kot propal
umetnik veter v dimniku vso noč igra.

Poslušam ga neskončno tih in zbran,
kako igra — kot bi igral na smrt —
o ptičku, ki leži pod kapom strt,
z nožicami navzgor, s pogledom v južno stran.

Pesem sodi med tiste, kjer so vidni že precej skokoviti prehodi predstav (deževna noč — umetnik — smrt — mrtev ptič itd.). Drugi cikel se nato steče še v vrsto pesmi z razpoloženji tesnobe, samote, utrujenosti in izvrženosti, tudi smrti (*Tišina*, *Poslednja luč*, *Nocoj*). Najbolj čisto lirsko obliko doseže ta padajoča ubranost v *Tišini*.

V tretjem, najkrajšem ciklu Minattijeva depresija spet prestopi lirsko raven in dobi bolj razumsko formulacijo. Hkrati postanejo tudi motivi bolj objektivni, mestoma celo družbeno določeni in epsko začrtani.

Monotonija vsakdanjosti ni več samo notranje razpoloženje, postane otipljiva zunanja situacija pa tudi misel:

Vsak dan po istih poteh,
vsak dan mimo istih hiš,
s srcem kot otrok v dlaneh,
s sabo in s svetom navskriž. —
.....

Za slehernim oglom vsak dan
isti vsakdanji obraz,
za slehernim oglom zre
vame moj lastni jaz. (*Vsak dan*)

V *Zmešanem muzikantu* oblikuje že klopčičevsko objektivni in socialni, čeprav rahlo groteskni motiv berača (»zmršen in slok ko pokvečen ptič«), ki mu doda kritično misel, da »več kakor človek drobiž velja...«. Tudi to pesem spremlja rezek prelom razpoloženjske črte: v vonj po šmarnicah dahne veter kletvico in krčevit jok. Na podobnem nasprotju je zgrajena pesem »*Oka nesa*«, kjer se otrokova iluzija o očetovi moči sprevrže v groteskno obarvan zaključek:

Močan in velik očka tvoj! Ne! Smešen
se zdi ljudem, ko tvoj pajac brez ušesa,
ki skoz preklani zadek slamo stresa.

Na koncu cikla stoji pesem *Razočaranje*, kjer pride Minattijevo notranje stanje na dan v docela racionalni obliki. Pesem je boleč obračun z iluzijo, prava antiteza nekdanji izpovedi velike vere, ljubezni in razdajanja lastnega srca, kakršno smo srečali v pesmi *Sel bom*, ki v prvi zbirki zaključuje vojno liriko. Zdaj pravi:

Jaz pa sem veroval, veroval, ljubil!
O, mavrične sanje, v oblakih grad!
Košček za koščkom, košček za koščkom...
dokler nisem, berač, bil ob svoj zaklad.

Toda deziluzija se pri Minattiju vendarle tudi zdaj noče in ne more prevesiti v popolno negacijo. Narobe. Iz nje požene nova poetična iluzija, ki je seveda zdaj pogreznjena mnogo bolj navznoter, mnogo bolj osamljena in ogrožena:

Ljubil sem. Zdaj ljubim samo še tebe,
ciklamen, otožni cvet,

ciklamen zamolkli na jasah jesenskih,
tihi, zamišljeni v lesk neba —
ko da pod rušo so zakravela
srca uporna, prestréljena.

Poetična vizija neokrnjene lepote ostaja torej tudi po novih pretresih Minattijeve oblika vztrajanja v iskanju življenjske topline, v ohranjanju notranje človečnosti. Iz zaključka citirane pesmi pa je neutajljivo še nekaj. Notranja sila, ki Minattijevo podobo življenja kljub vsem disonancam drži v nekem ravnotežju in je ne pusti v razkroj, izhaja iz vojnih let, iz let realnega upora ter pozitivne osebne preizkušnje. Zato tudi njegova poetična vizija v resnici ni abstraktna, temveč pristno čustvena in zelo dostopna, v nekem smislu celo socialno učinkovita.

Ustroj zadnjega, četrtega cikla, ki kot celota vzpostavi spet simetrično ravno-
vesje s prvim ciklom zbirke, je logično nadaljevanje perspektive, v kakršno
se je izteklo *Razočaranje*.

Glavna tema je tu erotika. In tudi v njej od začetka do konca teče črta depresivnih doživetij, ki predstavljajo različne stopnje ljubezenskega odtujevanja. V prvi pesmi *Midva* srečamo tele verze:

Midva sva tiho, pozabljeno pokopališče.
V naju mrtva ljubezen spi.

.....

Vsak zase hodi po tem neveselem svetu
in ne hudo ne lahko nama v srcu ni.

In v predzadnji pesmi *Bolečina* končni odmev in zaključek tega doživetja:

Kar je bilo, je bilo. Vzvalovala
sta vala pomladna v ljubeč dotik.
V solzah pršecih razšla se. Nemirna gladina
zrcali sveta in ljudi iznakažen lik.

Toda te otožne ljubezenske disonance, ki včasih zdrknejo tudi v bližino sentimentalnosti (npr. *Njena ljubezen*) redno prekinjajo ali celo preglase sunki poetične vedrine, umirjenosti ali svetlega hrepenenja. Tako sledi uvodni depresiji (*Midva*) pesem *Naivna romanca*, polna čiste ljubezenske radoživosti, ki si je hote izbrala skrajno neposredne, »naivne« stilizme poezije. Bolj oseben in lirsko bolj prečiščen izraz je Minattijeve ljubezenske radoživosti in podjetnosti našla v naslednji pesmi, ki ima naslov *Pa bo pomlad prišla*.

Pa bo pomlad prišla
z oblaki šumečimi,
pa bo pomlad prišla
z rožami rdečimi,
s tistimi rosnimi,
mladimi rožami...
O, kak se po rožah
toži mi!

Pa bodo deklicam
v mraku oči zažarele,
pa se čez nedrja
majice bele napele,
oj, tiste majice,
z rokavci kratkimi...
Kdor jih kdaj božal je,
temu pomoči ni!

Tu se Minattijevo osebno doživetje trdo bori s podobnimi razpoloženji pa tudi s podobnim izrazom nekdanje Moderne. Toda priznati mu je treba, da v ta tok bogate tradicije vnaša nov, osebni ton, ki je izrazito njegov. Zadnja pesem cikla *Navečer*, ki z umirjenostjo premaga tesnobno napetost prejšnje pesmi (*Bolečina*), je prepričljiv primer uspešnega tekmovanja, uspešnega seveda samo zato, ker je Minati odprl najbolj subtilne in najbolj enkratne prostore svoje narave:

Sum perutnic v oblakih.
Drevesa in rože drhte.
Nekaj po prstih od vsepovsod
stopa v srce.

Kot samostojni zaključek zbirke stoji pesem *V mladih brezah tiha pomlad*. Njeno besedilo — ki spet postavi simetrično ravnesje z uvodno *Pomladno mislijo* — daje celoti svetli finale. Saj je izpoved vere v smisel in neuničljivost človekove notranje lepote, v smisel in neuničljivost nadrealne, poetično privzdignjene in estetsko prečiščene vizije sveta, ki pomaga ohranjati pozitivno življenjsko inspiracijo.

V mladih brezah tiha pomlad,
v mladih brezah gnezdiijo sanje —
za vse tiste velike in male,
ki še verjejo vanje.

.....
O, v mladih brezah je tisoč življenj
za vse tiste, ki ne znajo živeti
in le mimo življenja gredo
kot slepci in zagrenjeni poeti.

Svoj korak v subjektivizem in disharmonijo novega lirskega toka je Minatti leta 1955 torej napravil, toda kljub vsemu je ostal zvest svoji nekdanji poetični perspektivi, ki jo je zdaj le znatno bolj ziliriziral ter individualiziral njen izraz.

Leta 1963 izide Minattijeva pesniška knjiga *Nekoga moraš imeti rad*. Zbirka pomeni nov, daljnosežnejši korak v smer sodobne lirike. Seveda pa je ta premik samosvoj. Ni samo od danes, na njem so neizbrisne sledi dotlej prehojene poti, ves je pogojen z Minattijevo človeško in pesniško preteklostjo.

Minatti se je tokrat brez pomislekov, brez uvodnih priprav, brez kompozicijskih prehodov ali kakršnihkoli retardacij spustil v sredo razkrojenih in poraženih stanj. Prvi verz zbirke se glasi:

Nagnit, razmajan kažipot
na križpotju cest, ki nikamor ne peljejo. (*Pesnik*)

Doživetja, ki slede temu zelo nedvoumnemu kažipotu v pesnikovo občutje samega sebe in sveta, so doživetja dokončne izgubljenosti, izvrženosti, skrajno mučnega bivanja izven razumnih koordinat kakršnegakoli končnega smisla ali cilja. Ljudje mu niso več prostor srčnih odzivov, temveč zid hladne ravnodušnosti, ki samo še računa. Uvodna pesem z naslovom *Pesnik* — naslov bi se lahko glasil tudi Na križ pribiti pesnik — se zaključí takole:

Ljudje so usmiljeni:
Naj stoji! Ne koristi. Pa tudi ne škodi.

Situacije popolne osamljenosti, brezizglednosti, »prikovanosti v zid«, notranjega usihanja in negibnega čakanja, »da dobro pomerjen kamen pogodi cilj«, na-posled čakanja zadnje tišine so res glavne, izhodiščne situacije, ki jih srečujemo skozi celotno zbirko (*Bedno je biti svetilka, Vsadili so jo, Samotno je tod, Ptice vedo, Tako čudno mi je, Med nebom in zemljo, Tišine bi rad, Sama sva, jagnjed*). Po radikalnosti, s kakršno je zdaj podrl iluzije o zunanji resničnosti in lastnem mestu v njej, se je priključil alienativnem toku mlade lirike, ki se vidneje uveljavlja od leta 1958 naprej. Saj naletimo tudi na taka mesta:

Golta me,
požira kot močvirje.
Ne morem premakniti stopal.
In nikjer človeka!
Stvari in predmeti
se spreminjajo
v prelomljene sence,
ljudje v okostnjake. (*Čakam, da pride...*)

Tudi Minattijeva kritika nečloveških odnosov med ljudmi pozna samo še totalno kretnjo:

Samotno je tod.
Kam naj grem?
Toliko ljudi je.
Z zlatom v očeh,
s kamnom v rokah,
s srcem iz drobiža,
z medenimi usti.
Kam naj grem?
Rožam je tod tesno
in drevesa
hlipajo za zrakom. (*Samotno je tod*)

Toda nečesa Minatti pri vsem tem vendarle ni storil. Nikoli in nikjer ni do kraja razdril tvorne, človeško dobre in estetsko lepe substance znotraj lastnega subjekta.

Že v uvodnem prividu nagnitega in razmajanega, tragično nesmiselnega kaži-
pota pride na dan to dejstvo njegovega notranjega obstoja:

Samo veter in oblaki,
ki — večnost že — romajo nad njimi
iz usmiljenja ubogajo
njegove zveržene roke...

Torej tudi v novi zbirki še živi tista idejna prvina, ki Minattijevo pesem spremlja vse od njenih začetkov tam pred dvajsetimi leti. Živi nepotešena želja po čisti človeški toplini, lepoti in nežnosti — če je še dovoljeno uporabljati te besede. Seveda je res, da avtor te svoje želje, doživetja ali vizije prenaša v svet izven realnih človeških odnosov, v svet subjektivizirane narave, ki ga edina še »uboga«. Toda ta »romantični« ali »poetični« del njegove idejnosti spriči močno okrepljenega pritiska nasprotnih sil postane v novi zbirki skrajno ogrožen. Zato doživlja očitne spremembe. Boj za njegov obstanek postaja dramatičen, poln stisk in zastranitev. Uvodna pesem napove novo stanje takole:

Vedno globlje se sklanja
nemočno telo,
onemogle roke
krčevito grabijo navzgor.

Prav ta *krčevitost* upiranja, ki s krajšimi presledki živi skozi celotno zbirko in pomeni protisilo izničenju, je na poseben način razgibala in razvejala »poetični« pol njegove lirike. Minatti se ni nikoli ni zmozel do kraja izenačiti s stanji popolnega zanikanja kljub temu, da jih doživlja. V pesmi *Čakam, da pride že kdo* — *kdorkoli* pravi:

Glej, bojim se praznine
neznani. In teme...
.....
Strah me je koščenega smeha
teh trpkih ust
nad grobovi sanj, ki ne morejo umreti.

On se ne more niti noče do konca posloviti od svojih »sanj«, od svoje lepe vizije sveta in človeka.

V zbirki lahko najdemo samo še tri pesmi, in sicer ljubezenske, kjer je njegovo »prvotno« poetično in čisto razmerje do sveta še čisto nenačeto.

Nekoč boš prišla.
Z lasmi dišečimi po vetru
in brezmejni prostosti... (*Čakam te*)

Odkar vem zanjo,
imajo dnevi modre oči
in vode barvo njenega krila.
Odkar vem zanjo,
veter šumi njen glas
in rože njene besede govore.

Odkar vem zanjo,
sem kot avgustovska noč:
miren, poln zvezd in daljav. (*Odkar vem zanjo*)

Se ves čist
se ji smehlja svet
v velikih, začudenih očeh:
belina cest,
ki drže kdo ve kam. (*Kot srnica je*)

Toda ta, najvišja lega suvereno preobražujoče vizije je zdaj samo še izjema. Učinkuje kot zelo osamljen in skrajno zožen žarek čiste svetlobe, topli kontrast, ki pa ga je avtor vkomponiral na zelo vidno mesto — tja proti sredini zbirke. Sicer pa prevladujejo mnogo nižje, mnogo bolj utesnjene ali ogrožene lege ohranjenih »sanj«, ki se nekajkrat upehajo do popolne utrujenosti in želje po negibni tišini.

Tišine bi rad.
Velike tišine neba pod jesen bi rad.

Da mi do razbolelih,
razklanih globin
seže njena dobra, materinska dlan. (*Tišine bi rad*)

Minattijev poetični odmik v tišino včasih že prestopi meje življenja in pomeni doživljanje konca:

Zadnje ptice nad nama beže.

Skoz naju se pretakajo
siva jutra in večeri
in v koreninah nama votlo pljuska
tolmun tišine. (*Sama sva, jagnjed*)

Komaj komaj slišno
že skozme
zemlja zvoni. (*Ptice vedo*)

Vendar sta to samo dve skrajni legi subjektivnih »sanj«: v citiranih ljubezenskih pesmih gre za skrajno obvladanje odtujenega sveta, v zadnjih lirskih meditacijah pa za skrajno podleganje. Vmes je seveda še cela vrsta možnosti, ki se jim avtor predaja; med njimi je najbolj vidna tista, ki je ni mogoče uvrstiti niti v stanje suverenosti niti v stanje podleganja, temveč sodi med situacije ključevalnega upiranja sredi nenehno prisotne ogroženosti. Tako postane motiv lepote in sanj, ki umirajo, čeprav ne morejo pa tudi nočejo umreti, pravzaprav glavni motiv zbirke. Motiv ima celo vrsto variant.

Med nebom in zemljo
listi, listi, listi
krvavordeči, voščeni, višnjevi.
O, ko da vame padajo
s krikom bolečine in samote
izsušena, drgetajoča trupelca,
ki ne morejo umreti,
ko da vame padajo. (*Med nebom in zemljo*)

Medtem ko je tu ali npr. v pesmi *Vsadili so jo* odpor zoper uničenje lirično rahel in po svoje trpen, pa postaja v nekaterih pesmih že izrazito hotenje, polno intelektualne volje (npr.: *Ptice vedo, Kako naj se ti približajo, Sel bom*).

Sel bom,
med visoke majske trave bom šel.
Trave so lepe,
trave so dobre,
trave so zdrave,
trave imajo svojo modrost,
prastaro modrost zemlje,
trave so daleč od ljudi.

Sel bom med visoke majske trave.
Trave so pokončne
in pokonci umirajo,
trave niso ljudje,
med travami je vse razumljivo
in preprosto
kot tekanje mravelj
in prizadevanje žuželk
— še smrt,
trave imajo veliko dušo
in mehke mehke zelene roke. (*Sel bom*)

Ta nota hotenja in volje po ohranitvi nekih primarnih, nenačelih vrednot (v prvi zbirki iz leta 1947 najdemo pesem z istim naslovom *Sel bom*, le da gre za pot od sebe in narave k ljudem) naposled prevlada in doseže svoj vrh v samem zaključku zbirke, v pesmi *Nekoga moraš imeti rad*, ki je dala naslov in s tem tudi najvidnejše idejno obeležje celi knjigi. Avtorjeva izpoved osebnega problema postane tu do kraja jasna in neposredna:

Nekoga moraš imeti rad,
pa čeprav trave, reko, drevo ali kamen,
nekomu moraš nasloniti roko na ramo,
da se, lačna, nasiti bližine,
nekomu moraš, moraš,
to je kot kruh, kot požirek vode,
moraš dati svoje bele oblake,
svoje drzne ptice sanj,
svoje plašne ptice nemoči
— nekje vendar mora biti zanje
gnezdo miru in nežnosti —,
nekoga moraš imeti rad,
pa čeprav trave, reko, drevo ali kamen —
.....
z nekom moraš v korak,
v isto sled —
o trave, reka, kamen, drevo,
molčeči spremljevalci samotnežev in čudakov,
dobra, velika bitja,
ki spregovore samo,
kadarkoli umolknejo ljudje.

Minattijeva pozitivna idealiteta je zdaj do kraja zapustila realne »družbene odnose« in se preselila v subjektivne prostore pesnikovega doživljanja sveta. Toda tu je ostala trdna in nepopustljivo zvesta tistemu, čemur bi lahko rekli

človeška bližina, toplina in nežnost. Torej nečemu, kar utegne biti sodobnemu pesniškemu »modernizmu« skrajno tuje ali celo sentimentalno. Kot se Minatti s svojimi radikalno depresivnimi disonancami približuje novemu lirskega toku, tako se s svojo posebno humanistično perspektivo, preizkušeno in utrjeno še v vojnih letih, oddaljuje od njega, še več, s svojo antialienacijsko idejno noto »nekoga moraš imeti rad« se mu celo zelo odločno upira.

Podobna dvojnost je na svojevrsten način zajela tudi stil novejši Minattijeve poezije.

Krhki, impresionistični lirizem, s kakršnim je Minatti razmeroma dolgo ohranjal ravnovesje med zunanjo opisnostjo in notranjim razpoloženjem, se tu dokončno podre oziroma razklene v dva pola. Njegova doživetja so po eni strani močno opredmetijo, njihov metaforični medij postane skrajno konkreten (npr. *nagnit, razmajan kažipot na križpotju cest; svetilka na samotnem vogalu; srce je kamen; roke so kamen*, in pod.). Po drugi strani pa se še bolj kot v prejšnji zbirki zgoščajo v strnjene, intelektualno nabite pojme (npr.: *nebrižno pošumevajo čmrlji; zvezde sipljejo svojo samoto; samo veter in oblaki... iz usmiljenja ubogajo*). V pesmi *Tišina* teži izraz že v izrazito abstraktnost (*tišina vrbe; samota jesenskih trav; bolečina izkrvavelega sonca*). Tudi zgradba izpovedi sili včasih že v geometrične stilizacije (*Tišina; Sama sva, jagnjed; Nekoga moraš imeti rad*). Včasih se obe skrajnosti Minattijevega novega izraza srečujeta druga ob drugi (*Med nebom in zemljo*).

Toda naj gre na prvi pogled za še tako nasprotujoče si prijeme, vendar je med njimi nekaj skupnega. V enem kot drugem primeru gre namreč za neko radikalno izostritev doživetja. Gre za notranja stanja, ki že dolgo niso več samo razpoloženja, kot so bila nekoč. Kakor da so šele zdaj do kraja dozorela, se odluščila od hipnih drgetov »srca« in stoje pred nami kot dokončna spoznanja v vsej svoji konkretni začrtanosti ali pa pojmovni določenosti:

Izpovedno naivne jaz-stilizacije v prvi osebi večkrat izginejo. Namesto njih so predmeti, stvari in pojmi, ki nenadoma prihajajo in samo s svojim posebnim obstojem ali redom pričajo o pesnikovem jazu. Na primer:

Nagnit, razmajan kažipot
na križpotju cest, ki nikamor ne peljejo. (*Pesnik*)

Tišina
vrbe
ob rokavu stoječe vode,
tišina
negibnih oblakov,
tišina
neprehojenih cest. (*Tišina*)

Prav to razdaljo med osebno izpovednostjo in golo, na zunaj neosebno, neizpovedno predmetnostjo (ali abstraktnostjo) je Minatti včasih že toliko razmaknil, da lahko govorimo o novem obdobju njegovega stila. Stila, ki v resnici ne temelji več na tradicionalni pripovedni premočrtnosti ali celovitosti, temveč na »signalnih« preskokih in samo delnih spoznavnih točkah izpovedi. V pesmi *Vsadili so jo* npr. sploh nikjer ne imenuje glavnega »objekta« lirskega dogajanja, čeprav vsak bralec ve, da gre za drevo. V pesmi *Tišina* nikjer ne najdemo

glagola, čeprav je lirsko dogajanje prisotno. S takimi postopki se v resnici napne naša notranja udeležba, intenziteta izpovedi se stopnjuje.

Skratka, opraviti imamo s stilnimi prijemi, ki lirsko povednost prekinjajo, zastirajo ali ukinjajo, seveda zato, da iz »praznin« nepovedanega samo še bolj raste intenziteta izpovedi (npr. iz molka golih, tujih predmetov pesnikov krik).

Vendar ti stilni postopki pri Minattiju niso razviti do skrajnosti, temveč ostajajo v precej zmernih mejah. Predmeti in stvari se mu pod peresom najčešče spre-mene tako, da mu pridejo naproti, stopijo iz sebe in se scela počlovečijo, perso-nificirajo in prehajajo v logične simbole, preprosto, postajajo on sam.

ni svota

-sufiz

Bedno je biti svetilka
na samotnem vogalu
in sijati — ne veš čemu;
grenko zreti noč za nočjo
vedno iste obraze hiš,
vsako jesen bolj temnih in starikavih. (*Bedno je biti svetilka*)

{lodja

Ptice vedo,
kam jih nese perut,
in žita vedo,
čemu zorijo,
in trave in veje
se nemirno zganejo,
ko sape večerne zadišijo. (*Ptice vedo*)

Predmeti in stvari zunanjega sveta se pri njem nikdar ne pojavljajo kot nera-zložljive ali do kraja odtujene reči, temveč vedno kot bitja s človeškimi (bolj redko živalskimi) funkcijami, pozitivnimi ali negativnimi. Nekaj primerov: *kostanji strmijo; trave hropejo; rumen list ... se v meni kot odsoten sam vase smehlja; zemlja trza; golta me, požira kot močvirje; listi — izsušena, drgeta-joča trupelca; rože hlipajo za zrakom; rožam je tesno; vzgib vetra*, itd. Tudi tehnične predmete oživlja (*veje travers, stebila žerjavov*). V zaključni pesmi *Nekoga moraš imeti rad* se mu trave, reka, kamen in drevo spremene v »dobra, velika bitja«.

Prav zaradi antropomorfizacije vsega, česar se dotakne, v Minattijevem izrazu še vedno obstaja logični most med predmeti in njihovo ekspresivno funkcijo, med »podobo« in »idejo«. Tako ostanejo njegovi predmeti še v mejah razumne simbolike in se le izjemoma pomaknejo na rob tiste stilne kategorije, ki jo sodobna literarna veda imenuje »evokativni ekvivalent« in z njo označuje eno izmed bistvenih stilnih značilnosti moderne lirike, v kateri magična evokacija nadomešča simbol.

Razmah novih stilnih postopkov, hkrati pa njihovo svojevrstno zadržanost lahko ugotovimo še na nekem drugem področju Minattijevega pesniškega izraza, na področju metaforike.

Zelo očitno je, da se mu je asociativni obseg metaforičnih zvez znatno razširil in sprostil v notranji dinamiki. Tudi Minatti se (tako v svojem temnem kot v svetlem razpoloženju) čuti suverenega pesniškega preoblikovalca, ki sledi subjektivni viziji in ni podrejen zunanji mehaniki in logiki sveta.

Stvari in predmeti
se spreminjajo
v prelomljene sence,
ljudje v okostnjake. (*Čakam, da pride že kdo*)

Odkar vem zanjo,
imajo dnevi modre oči
in vode barvo njenega krila.
Odkar vem zanjo,
veter šumi njen glas
in rože njene besede govore. (*Odkar vem zanjo*)

Toda tudi tu so mu skrajnosti tuje. Naj se spusti v še tako subtilne, nove in enkratne zveze predstav, vselej je skokovitost prehodov še razumna ali situacijsko utemeljena:

kako enolično kaplja čas
iz zvonika onkraj reke (*Bedno je biti svetilka*)

Pesem *Samotno je tod* je ena izmed takih, kjer naletimo na najširše in najbolj skokovite razpone predstav. A vendar so vidni obrisi enovitega doživetja:

V mrežo računa
v noro kroženje elektronov
ujeta
trepečejo srca,
ptice in ribe,
vse dobre, majhne stvari.
Bose noge
ne vedo več za skrite steze
v travi,
mrtva pada pesem
pticam iz grl
— ptice ne znajo gnezditi
na vejah traverz,
na steblih žerjavov —,
reka mrmra
temno pesem
in oči rib
se tope od groze. (*Samotno je tod*)

V veliki večini pesmi se uveljavlja še neka lastnost, s katero Minatti kljub vsem svojim prizadevanjem za novo metaforično svobodo omejuje njene skrajnosti. To je sistem enotnega metaforičnega središča, bolj točno, osrednje metaforične osi, ki teče skozi celotno pesem in ohranja njeno skladnost (npr. v pesmi *Vsadili so jo*). Med »klasične«, urejajoče principe, ki jih ni nikoli do kraja zapustil, pa sodi tudi notranja kompozicija večine pesmi. Poanta celote je najčešče lahko določljiva in vidna, zelo pogosto postavljena v sam zaključek pesmi.

Poleg vsega naštetega je Minatti v svojem stilu ohranil še nekatere lastnosti, ki so moderni liriki v glavnem tuje, pojavljajo pa se kot neizogibna posledica njegovega odnosa do sveta. Gre predvsem za dva pojavi. To je preprosti, čisti, deminutivni ali »naivni«¹ lirizem, ki ujame na papir tudi najbolj subtilne, čeprav hkrati najbolj enostavne odtenke afektov. Samo dva primera:

pa je srce kamen,
pa so roke kamen,
pretežke, pretemne,
da bi pobožale
rožo ali otroka. (*Sama sva, jagnjed*)

Niso je videli:
ko je pomlad bučala preko streh,
je zaman stezala kvišku
brsteče prstke. (*Vsadili so jo*)

Druga taka značilnost pa je njegov pogosto preprosti pogovorni ali nagovorni ton, ki je ena izmed najbolj neposrednih in komunikativnih oblik sporočanja. V pesmi *Bedno je biti svetilka* najdemo npr. takole obliko nagovora:

in sijati — ne veš čemu...

Ta preprosti pogovorni ton, h kateremu se prebijajo nekateri mlajši pesniki, predvsem Kramberger, zmore Minatti izoblikovati do skrajno tenkočutnih nians, in prav tu je njegov prispevek k sodobni liriki najbolj enkratno in dragocen:

Kar tako,
križem rok,
ob vogalu vsega slonim,
premišljam let ptic,
grenak se vetra dotikam,
ki po žitu diši...

Komaj komaj slišno
že skozme
zemlja zvoni. (*Ptice vedo*)

Tudi ritem se mu je sprostil kakršnegakoli shematizma in postal samo še nosilec resničnega doživetja.

Po vsem tem bi se dalo zaključiti, da Minattijeva zbirka *Nekoga moraš imeti rad* pomeni uspešen, vsebinsko in stilno izviren, resnično avtentičen prodor v ospredje sodobne slovenske lirike. Toda prodor avtorja, ki je svoje človeško in pesniško jedro močno izoblikoval že v vojnih in povojnih letih, svojemu jedru pa ostal zvest tudi tedaj, ko se je odprl sodobnim, novim disonancam življenja in novemu stilu. Njegova pesniška knjiga s polno pravico nosi naslov, ki ga ima, in nad njim se lahko zamislamo. Minatti se intenzivno vključuje v alienativni lirski tok, toda hkrati ostaja prizadet, čeprav nikoli vsiljiv branilec nekih človeških in pesniških vrednot, ki so danes precej brutalno odrinjene ali razbite. Če na njegovo poezijo gledamo brez predsodkov ter z nekoliko večjim poslušom za mnogovrstnost pesniških možnosti, zlasti lirskih, lahko v njej najdemo pomembne vrednosti. Zbirka je po obsegu skromna (23 pesmi), toda v njej je vsaj tretjina takih, da jih lahko vključimo tudi v najbolj zahtevno antologijo naše sodobne lirike.

K vprašanju o alienaciji (2)

Božidar Debenjak

Mnogi marksistični interpreti Hegla so prezrli, da je problem alienacije eden od ključnih problemov njegove filozofije. Pomen Heglove misli za Marxa so videli samo v tistem delu Heglove filozofije, ki nosi naziv »logika«. Take interpretacije niso mogle prodreti do jedra Heglove misli. (Hegel je bil tu razumljen le kot avtor tkim. »metode«, ki je bila spet pojmovana le kot vnanje manipuliranje s stvarnostjo; kritika idealizma take metode je bila enako verbalna in ni prišla preko parafraziranja Marxovega izreka, da je dialektika stala pri Heglu na glavi in da jo je bilo treba le postaviti na noge. Parafraziranje in ne razumevanja, ker s te pozicije pač ni mogoče razumeti ne Hegla ne Marxa.) Seveda pa so take interpretacije šle mimo zelo jasnih Marxovih in Engelsovih ocen o vlogi Hegla in njegovih posameznih del. Tako je npr. v pariških manuskriptih (1844) Marx jasno očrtal svojo kritiko Hegla ob problemu odtujitve kot centralnem vprašanju Heglove koncepcije — vprašanju, kateremu je celo *podredil vprašanje logike* (ali: *logiko kot problem filozofije*). Feuerbachova dela je označil za »edine spise po Heglovi *Fenomenologiji in Logiki*, v katerih je vsebovana dejanska teoretska revolucija« (podčrtal B. D.), pri čemer zelo jasno postavlja Fenomenologijo duha na prvo mesto. Še jasneje je to razvidno iz naslednjega citata iz istega teksta: »Prisvajanje bitnih moči človeka, ki so bile postale predmeti in tuji predmeti, je torej, prvič, le *prisvajanje*, ki poteka v zavesti, v čistem mišljenju, to je, v *abstrakciji*, prisvajanje teh predmetov kot *misli in miselnih gibanj*, zaradi česar je že v Fenomenologiji — kljub njenemu vseskozi negativnemu in kritičnemu licu in kljub dejanski kritiki, ki je v njej in ki pogosto sega daleč preko kasnejšega razvoja — latenten v kali, v potenci, kot skrivnost nekritični pozitivizem in prav tako nekritični idealizem poznejših Heglovih del, ta filozofska rešitev in ponovna vzpostavitev obstoječe empirije.« (MEGA I, 3, 155). Preden preidemo na podrobnejšo eksplikacijo teh Marxovih misli, lahko predhodno ugotovimo, da Marx tu 1. govori o o(d)tujitvi bitnih moči človeka (Wesenskräfte), »ki so bile postale predmeti in tuji predmeti«, in o (zopetnem) prisvajanju teh bitnih moči; 2. očita Heglu abstraktnost v pojmovanju odtujitve in zopetnega prisvajanja, kar je »nekritični pozitivizem in prav tako nekritični idealizem« — »filozofska razrešitev in ponovna vzpostavitev obstoječe empirije«; 3. postavlja Fenomenologijo duha na najvišje mesto med Heglovimi deli. Prav tako moramo ugotoviti, da ostrina Marxove sodbe o Heglu ne pomeni odklanjanja Hegla,

ampak obračun z mladoheglovskim malikovanjem Hegla.¹ Da se Marx v kasnejšem razvoju ni odpovedal temu svojemu odnosu in tej svoji kritični oceni, ampak je samo dodal drugi del teh misli — priznanje Heglove veličine, ki tvori osnovo citirane kritike — nam priča sklepna beseda k II. nem. izdaji Kapitala: »Mistificirajočo plat Heglove dialektike sem kritično pretresel pred skoraj tridesetimi leti«, (1873 — 30 = 1843) »tedaj, ko je bila še v veliki modi... V svoji mistificirani obliki je postala dialektika nemška moda, ker se je zdelo, da povečuje obstoječe stanje.« Toda »zlovoljni, prevzetni in povprečni epigoni« so začeli obravnavati Hegla kot »crknjenega psa«. Zato sem se odkrito priznal za učenca tega velikega misleca in sem v poglavju o teoriji vrednosti celo tu in tam koketiral z načinom izražanja, ki je značilen zanj.« (Podčrtal B. D.) Marx se torej *ne oddaljuje* od svoje ocene Hegla iz 1844 in svojo kritiko Heglove dialektike iz 1843—44, ki temelji na kritiki Heglovega koncepta odtujitve in prisvajanja kot nekritično idealističnega in pozitivističnega,² *izrecno proglaš*a (v citiranem tekstu, napisanem januarja 1873) za osnovo svojega »priznavanja za učenca tega velikega misleca«. Sele v tem kontekstu, da gre pri heglovskem idealizmu za »filozofsko razrešitev in *ponovno vzpostavitev* obstoječe empirije«, ko so bile bitne moči človeka »postale predmeti in *tuji predmeti*« — je razumljiva Marxova kritika Hegla. Kritika spekulativne konstrukcije je izvedena iz tega in ne obratno. Dialektika je pri Heglu, kot pravi Marx, mistificirana, stoji na glavi, v njej se človeški odnosi pojavljajo na glavi kot v cameri obscuri; zdelo se je, da potrjuje »obstoječe« (das Bestehende). Prehod od mistificirane, »pozitivistične« dialektike k revolucionarni »racionalni dialektiki« (Engelsov izraz) je mogoč le ob prevladanju družbenega izhodišča mistificirane dialektike, ne pa s preходом na zgolj »pravilno razlago stvarnosti«, ki je pač lahko samo v vnanjem odnosu do stvarnosti.

Če so mladoheglovci ostajali do kraja ujeti v heglovski sistem kategorij in niso bili sposobni dalje tistih kritičnih potenc, ki so bile vsebovane že v sami heglovski filozofiji, pa je Ludwig Feuerbach prvi poskusil z nove filozofske pozicije razbiti sam Heglov sistem; čeprav Hegla ni dosegal ne po globini misli ne po enciklopedičnem znanju, je vendar lahko obogatil filozofsko misel po Heglu zlasti z novo, antropološko koncepcijo religije in z materialistično kritiko Hegla.

Nova filozofska koncepcija je vsebovala tudi konsekvence za pojmovanje odtujitve, ki so predstavljale enega od virov za Marxovo in Engelsovo koncepcijo.

¹ Mladoheglovci so skušali razložiti kot Heglovo nedoslednost in vnanjo politično prilagodljivost, da je nastopal kot zagovornik pruske stanovske monarhije. Pomagali so si z naukom o eksoteričnem Heglu in o posebnem, samo učencem dostopnem, vseskozi revolucionarnem ezoteričnem Heglu. Takšno sklepanje je Marx a limine zavrnil že v svoji disertaciji (1839): »Da je kak filozof tu ali tam navidezno nekonsekventen zaradi te ali one akomodacije, to se mi da misliti; on sam more imeti to v zavesti. Toda enega nima v zavesti, namreč, da možnost te navidezne akomodacije korenini v nezadostnosti ali v nezadostni izvedbi njegovega principa. Če bi se tedaj kak filozof res akomodiral, morajo torej njegovi učenci iz *njegove notranje bistvene zavesti* pojasniti to, kar je zanj *samega* imelo *formo eksoterične zavesti*« (MEGA I, 1/1, 65).

² Izraz »pozitivizem« pomeni za Marxa in Engelsa v tem obdobju isto kot »pristajanje na obstoječe« (das Bestehende); »obstoječe« pa je izraz, ki ga Marx in Engels v vseh delih uporabljata za oznako tiste stvarnosti, ki »je vredna, da propade« (Alles, was besteht, ist wert, dass es zugrunde geht« — Engelsova parafraza znanega izreka iz Fausta, uporabljena v Ludwigu Feuerbachu.).

V svojem najpomembnejšem delu »Bistvo krščanstva« (1841) si je zadal Feuerbach za nalogo, da 1. zvede historično krščanstvo na krščanstvo evangelijev in pride s tem do avtentičnega krščanstva, in 2. da razkrije pravo človeško, demitologizirano, antropološko naravo tega avtentičnega krščanstva. S tem je vnesel Feuerbach bistveno nov moment v filozofsko polemiko v religiji, ki so jo bili začeli mladoheglovci (D. F. Strauss, Bruno Bauer) in ki je v svoji osnovi že od vsega začetka predstavljala obračun z oficialno religijo pruske monarhije in s fevdalno ideologijo sploh. V polemiko o avtentičnosti krščanskih mitov je Feuerbach posegel s koncepcijo, ki je radikalno rušila religijo sploh. V odgovoru na prvi del vprašanja, ki si ga je zastavil, je proglasil krščanstvo svojih sodobnikov za neavtentično krščanstvo, odtujeno krščanstvu evangelijev: »Videz, čisti videz je bitje (Wesen) časa v vseh le kolikor toliko kočljivih točkah. Ni torej čudo, da se je čas navideznega, iluzoričnega, renomističnega krščanstva tako škandaliziral nad *bistvom* (Wesen) krščanstva. Saj se je krščanstvo tako zelo izrodilo iz prakse, da celo oficalni in učeni reprezentanti krščanstva — teologi — niti ne vedo ali nočejo vedeti, *kaj* je krščanstvo. Primerjajte le, da bi se *na lastne oči* prepričali o tem, očitke, ki so jih name namerili teologi npr. glede vere, čudeža, previdnosti, ničevosti sveta, s *historičnimi pričevanji*, ki jih nava- jam v svojem delu ..., in spoznali boste, da ti njihovi očitki ne zadevajo *mene*, ampak krščanstvo samo, da v njihovo »zgražanje« nad mojim spisom le zgra- žanje nad pravo, toda njihovemu čutu povsem odtujeno vsebino krščanske reli- gije.« (Wesen des Christentums, I, Berlin 1956, str. 13—14.)

Bistvenejši in filozofsko plodnejši pa je Feuerbachov odgovor na drugi del zastavljene naloge — razkritje antropološke narave krščanstva. Feuerbach ne pravi samo, da je bog delo človeka; še manj pravi, da je religija slepa vera v nesmisel (to so postavke, ki so lastne že prosvetljenstvu!). V svoji »empirično- ali historično-filozofski analizi, rešitvi uganke krščanske religije« (ibid. str. 15) interpretira religijo kot samorazdvojitve, razcep v samem človeku, kot opredme- tenje človekove nature izven človeka samega: »Človek — to je skrivnost reli- gije — opredmetuje (vergegenständlicht) svojo naturo (Wesen) in dela potem spet sebe za *predmet* te opredmetene, v neki subjekt, neko osebo spremenjene nature; misli sebe, je sebi predmet, toda kot *predmet nekega predmeta*, nekega *drugega* bitja (Wesen).« (Ibid. str. 75.) Religija je *razdvojitve* člo- veka s *samim seboj*: postavlja si nasproti boga kot neko sebi *zoperstavljeno* bitje. Bog *ni*, kar *človek* je — človek *ni*, kar *bog* je. Bog je neskončno, človek končno bitje; bog popoln, človek nepopoln; bog večni, človek časen; bog vsemo- gočen, človek nemočen; bog svet, človek grešen. Bog in človek sta ekstremi: bog vseskozi pozitivno, zapopadek vseh realitet, človek vseskozi negativno, za- popadek vseh ničnosti. Toda človek opredmetuje v religiji svojo lastno tajno naturo. Treba je torej pokazati, da je to nasprotje, ta razkol med bogom in človekom, s katerim začenja religija, *razkol človeka z njegovo lastno naturo*.« (Ibid. str. 81.) V nadaljnjem tekstu skuša Feuerbach pokazati, kako se vse opredelitve človeške avtentične nature zrcalijo v onstranstvo kot opredelitve boga: um, moralnost, čustvo, trpljenje, družina, logos, stvarjenje, (vse)moč, vse to so opredelitve človeka, ki so prenesene na boga. To samoodtujevanje človeka je hkrati torej zrcaljenje človeka v onstranstvo. Ko človek ustvarja svet on- stranstva, ki potem zaslužnjuje njega samega, ko ustvarja polnost tega sveta onstranstva, je on — njegov producent — izpraznjen: »Čim praznejše je živ-

ljenje, tem *polnejši*, tem *konkretnější* je bog. Izpraznjevanje dejanskega sveta in izpolnjevanje boštva je *en* akt. (Ibid. str. 136.) Toda božja figura je hkrati kompenzacija za zemeljsko revno: »Le revni človek ima *bogatega* boga. Bog izvira iz občutka pomanjkanja; kar človek *pogreša* — pa naj bo to opredeljeno in torej osveščeno ali pa neosveščeno pogrešanje — to je *bog*. Tako zahteva brezupni občutek praznote in osamljenosti boga, v katerem je *družba*, zveza bitij, ki se globoko ljubijo.« (1. cit.) (Iz navedenih mest je hkrati očiten tudi Feuerbachov preobložen beletristični slog in pa enostranost njegove koncepcije. Toda to ne zmanjšuje pomena Feuerbachove koncepcije alienacije.) Na ta način razvija Feuerbach tisto, kar smatra za pravo, človeško vsebino krščanstva. Nasprotno pa proglašja teologijo za »mistično, sprevrnjeno antropologijo«. Bistvena naloga, ki jo vidi Feuerbach in za katero je prepričan, da jo je s svojim delom izpolnil, je »redukcija nadnaravne in nadčloveške nature boga na sestavine človeške nature kot njene osnovne sestavine.« Z izpolnitvijo te naloge je filozofija dozorela za novo historično nalogo: da odmre kot filozofija in stopi na mesto religije. Izhodišče za to novo nalogo je po Feuerbachu dano že v dotedanji filozofiji in religiji: »Spekulativna filozofija religije žrtvuje religijo filozofiji, krščanska mitologija filozofijo religiji; ta dela religijo za igračo spekulativne samovolje, ona um za igračo fantastičnega religioznega materializma; ta daje religiji reči le, kar pravi sama domišljeno in mnogo bolje, ona daje religiji govoriti *namesto* uma; ta, nesposobna, da bi izšla iz sebe, dela slike religije za svoje lastne *misli*, ona, nesposobna, da bi prišla do sebe, dela slike za *stvari*. Razume se seveda samo po sebi, da sta filozofija in religija na splošno, to je, ne glede na nujno specifično diferenco, identični, da zato, ker misli in veruje eno in isto bitje, tudi slike religije izražajo hkrati misli in stvari, da, da je vsaka religija, vsak način verovanja hkrati tudi način mišljenja, kajti povsem nemo-goče je, da bi katerikoli človek verjel nekaj, kar dejansko nasprotuje vsaj *njegovi* zmožnosti mišljenja in predstavljanja.« (Ibid. str. 1—2.) Seveda Feuerbach ne postavlja vere in uma na isto raven. V umu, točneje v prirodnem umu ali občem umu, je kriterij; vera je posebna sfera, katero je treba razrešiti v njeno človeško vsebino. To funkcijo, funkcijo vere, prevzema filozofija, ki s tem neha biti posebna filozofija. Principi te nove religije so principi splošne humanosti. Z razrešitvijo sveta onstranstva v svet tostranstva in vrnitvijo Božanskega Človeškemu je človekova samoodtujitev končana. Vse človekovo *profano* življenje postaja *sveto*. Vse se dogaja po moralnih zakonih. *Homo homini Deus est*. Vsaka pristna zveza je *sveta* zveza. V tem zaključku je najbolj zanimiv naslednji citat: »Toda zakon — seveda kot svobodna zveza ljubezni — je *svet po sebi samem*, po naravi zveze, ki se tu sklepa. Le *tisti* zakon je *religiozen*, ki je *resničen*, ki ustreza *naturi* zakona, ljubezni. In tako je z vsemi npravnimi odnosi. Le tedaj so *moralni*, le tam so gojeni z npravnim občutkom, kjer veljajo *zaradi samih sebe kot religiozni*. Resnično prijateljstvo je le tam, kjer se *meje* prijateljstva čuvajo z religiozno vestnostjo, z isto vestnostjo, s katero vernik čuva čast svojega boga. *Sveto* je in naj ti bo prijateljstvo, sveta lastnina, sveta zakonska zveza, svet blagor slehernega človeka, toda svet *po sebi in za sebe samega*.« Feuerbach jemlje, kot je očitno iz citata, za npravne ideale fakte iz meščanskega sveta, vštevši *lastnino*. Kljub teoretski revoluciji in novemu pojmovanju alienacije ostaja torej Feuerbach v jedru »pozitivist«, ki nekritično pristaja na »obstoječe«.

II. GENEZA MARXOVE KONCEPCIJE ODTUJITVE

Eden od prvih filozofskih problemov, ki jih zastavlja Marx, je problem odtujitve. Alienacijsko temo srečamo v Marxovih delih iz 1843—44 in v vseh večjih delih kasnejšega obdobja. Skušali bomo dokazati, da tvori alienacija eno od osnovnih tem »Kapitala«. Toda elementi Marxove koncepcije niso zbrani v enem tekstu, niti niso vsi prisotni v (približno) sočasnih tekstih. Poleg tega so odnosi med posameznimi elementi Marxove (in Engelsove) koncepcije tako neraziskani, da so bile možne spekulacije na temo »mladi in stari Marx«, pri čemer so eni obračali »mladega« Marxu proti Marxu »Kapitala«, drugi spet Marxa »Kapitala« zoper Marxa pariških manuskriptov. Naš namen je torej tudi, da pokažemo kontinuiteto Marxove misli, kot jo razkriva vsebinska (tematska) analiza.

Poleg »Kritike Heglove filozofije državnega prava« (1843) je »Prispevek k židovskemu vprašanju« (1843, objavljen 1844) eden prvih dokumentov, da je Marx prešel na pozicije komunizma in da obračunava z lastno meščansko vestjo. Iz meščanskega radikalista postaja revolucionar — komunist. Marx tu v — prispevku k židovskemu vprašanju — začenja s kritiko politične demokracije (torej politične alienacije in hkrati politične emancipacije), potem prehaja na pravne iluzije meščanske demokracije in končuje s produkcijskim načinom oziroma z njegovimi duhovnimi izrazi. (Ta zadnji del kritike je najbolj neizdelan; Marx še ne pozna v zadostni meri politične ekonomije — »anatomije meščanske družbe«. Obenem pa je ta del kritike že anticipacija osrednjih misli Kapitala.)

Marx opredeljuje tu meščansko demokracijo kot politično emancipacijo, kjer se dejansko emancipira *posrednik* — država: »Politična emancipacija žida, kristjana, sploh *religioznega* človeka, je *emancipacija države* od židovstva, od krščanstva, sploh od religije. V svoji formi, na način, ki je svojstven njeni naturi, kot *država* se država emancipira od religije, tako da se emancipira od *državne religije*, to je, tako da država kot država ne priznava nobene religije, tako da se država celo priznava za državo. *Politična* emancipacija od religije ni sprovedena, neprotislovna emancipacija od religije, kjer politična emancipacija ni sprovedena, neprotisloven način *človeške* emancipacije. Meja politične emancipacije se pokaže takoj v tem, da es *država* lahko osvobodi neke meje, ne da bi človek bil le-te *dejansko* prost, da je država lahko *svobodna država*, ne da bi človek bil *svoboden človek*.« (Marx-Engels-Werke I, 353; dalje citirano kot MEW.) »Toda obnašanje države do religije, posebno *svobodne države*, je vendar le obnašanje *ljudi*, ki državo tvorijo, do religije. Iz tega sledi, da se človek osvobaja neke meje preko *medija države*, da se osvobaja politično, ko se preko te meje dviga v protislovju s samim seboj, ko se dviga preko nje na abstrakten in omejen, na parcialen način. Dalje sledi, da se človek osvobaja po ovinku, preko *medija*, pa čeprav preko *nujnega medija*, ko se osvobaja *politično*. In končno sledi iz tega, da človek še vedno ostaja religiozno omejen, celo če se preko posredovanja države proklamira za ateista, to je, če državo proklamira za ateista, ravno zato, ker sebe priznava le po ovinku, ker samega sebe priznava le preko nekega medija. Religija je ravno pripoznavanje človeka po ovinku. Po *posredniku*. Država je posrednik med človekom in svobodo človeka. Kot je Kristus posrednik, kateremu človek nalaga vso svojo božanskost, vso svojo *religiozno omejenost*, tako je država posrednik, v katerega prelaga vso svojo nebožanskost, vso svojo *človeško neomejenost*.« (Ibid.)

Citirana Marxova kritika meščanske demokracije pomeni razvijanje teme o politični alienaciji, kot jo poznamo od Hobbesa, Rousseausauja in nemške klasične filozofije, pri čemer Marx kritično presega meščanske iluzije, da je vzpostavitev politične demokracije dokončna razrešitev človeške reve. Hkrati pa je v tem tekstu očiten vpliv Feuerbachove koncepcije religiozne alienacije, o katerem pravi Marx že 1842: »V razpravi sami« (gre za razpravo o religiozni umetnosti, ki jo je Marx pripravljajal) »bi moral nujno govoriti o splošni naravi religije, kjer nekoliko prihajam v kolizijo s Feuerbachom, kolizijo, ki ne zadeva principa, ampak njegovo izvedbo. Vsekakor religija s tem ne pridobi.« (MEW 27, 401.) Princip — to je princip alienacije. V prej citiranem tekstu je razvidno, da Marx kritično presega Feuerbacha že s tem, ko prenaša problem alienacije v širši plan politike in države, oziroma, da ugotavlja isti pojav *posredništva*, kot ga je Feuerbach raziskoval pri religiji, isti pojav *razcepa* itn.

S tega stališča govori Marx tudi o tem, da je politična demokracija v pravem pomenu besede »krščanska«. Ob tem podaja Marx nadvse radikalno kritiko te »prave krščanske države«: »Krščanska je politična demokracija, ker v njej velja človek, ne le en človek, ampak vsak človek, kot suvereno, kot najvišje bitje, toda človek v njegovi nekultivirani, nesocialni pojavnosti (*Erscheinung*), človek v svoji slučajni eksistenci, človek, kot pač je (*wie er geht und steht*), človek, kot je po vsej organizaciji naše družbe pokvarjen, izgubil sam sebe, otujen (*veräussert*), dan pod gospodstvo nečloveških razmer in elementov, skratka, človek, ki nikakor še ni dejansko generično bitje. Fantazijska tvorba, sen, postulat krščanstva — suverenost človeka, ampak tujega, od dejanskega človeka različnega bitja, je v demokraciji čutna stvarnost, zdajšnjost, posvetna maksima.« (MEW 1, 367.) »Politična emancipacija je vsekakor velik napredek; ni sicer zadnja forma človeške emancipacije sploh, je pa poslednja forma človeške emancipacije *znotraj* dosedanjega svetovnega reda. Razume se: tu govorimo o dejanski, o praktični emancipaciji.« (MEW 1, 356.) Marx kaže, kako se celo v najradikalnejši meščanski ustavi — Deklaraciji pravic človeka in državljana iz 1793 — vse človeške pravice grupirajo okrog pravice do lastnine, ki jim daje poslednji smisel. »Fevdalna družba je bila razrešena v njen temelj, v človeka. Toda v človeka, kot je dejansko bil njen temelj, v *egoističnega* človeka. Ta človek, član meščanske družbe, je zdaj baza, predpostavka *politične* države. Od nje je pripoznan kot tak v človeških pravicah... Človek ni bil osvobojen religije, dobil je svobodo religije. Ni bil svoboden lastnine. Dobil je svobodo lastnine. Ni bil osvobojen egoizma obrti, dobil je obrtno svobodo... *Egoistični* človek je *pasivni*, le že *najdeni* rezultat razrešene družbe, predmet *neposredne gotovosti*, torej *prirodni* predmet. *Politična revolucija* razrešuje meščansko življenje v njegove sestavine, ne da bi te sestavine same *revolucionirala* in podvrgla kritiki. Do meščanske družbe, do sveta potreb, dela, privatnih interesov, privatnega prava se obnaša kot do *osnove svojega obstajanja*, kot do *predpostavke*, ki ni več dalje utemeljena, torej kot do svoje *prirodne baze*. Končno velja človek, kot je kot član meščanske družbe, za *tistega pravega* človeka, kot *homme* v razliko od *citoyen*, a ker je on človek v svoji čutno individualni *najbližji* eksitenci, medtem ko je *politični* človek le abstrahirani, umetni človek, človek kot *alegorična, moralna oseba*. Dejanski človek je priznan šele v podobi *egoističnega* individua, *resnični* človek šele v podobi *abstraktnega citoyena*.« (MEW 1, 369—370.) Politična alienacija: razcep na empirično sfero sebičnega

posameznika, egoističnih interesov itd. in na sfero iluzorične skupnosti (politično sfero, sfero državljana), ki pa dejansko izhaja iz empirične sfere tkim. »meščanske družbe« (die bürgerliche Gesellschaft oziroma la société civile) in jo posvečuje — to je izhodiščna družbeno-kritična pozicija, ki jo Marx razvija v prvem delu Prispevka k židovskemu vprašanju in katere elementi so prisotni že delno v Kritiki Heglove filozofije državnega prava.³

Odtod prehaja Marx na kritiko tiste meščanske družbe, v kateri je treba iskati izvor te oblike alienacije. Tu razkriva Marx, da je takojmenovano »židovstvo« preželo vse pore moderne meščanske družbe, da je tu osnovna oblika alienacije oprta na blagovno-denarne odnose in kjer je ena od značilnosti fetišizacija. Da bi to dokazali, se spet ne moremo izogniti daljšemu citatu: »Krščanstvo je sublimna misel židovstva, židovstvo je preprosta uporaba krščanstva, toda ta uporaba je lahko postala splošna šele, ko je krščanstvo kot gotova religija teoretično dokončalo samoodtujitev človeka od sebe in narave. Zdaj šele je židovstvo lahko prišlo do splošnega gospostva in je od-danega (entäussert) človeka, od-dano naravo naredilo za otujljive (veräusserlich), kupivne (verkäuflich) predmete, zapadle hlapčevstvu egoistične potrebe, oderuhu. Otujitev je praksa od-daje (Die Veräusserung ist die Praxis der Entäusserung). Kot zna človek, dokler je religiozno omejen, opredmetovati svoje bitje le, če ga dela za tuje fantastično bitje, tako se pod gospostvom egoistične potrebe lahko praktično edino udelejuje, edino praktično proizvaja predmete, če svoje produkte kot tudi svojo dejavnost, postavlja pod gospostvo tujega bitja in jim daje pomen tujega bitja — denarja.« (Ibid., 376—377.) V tem tekstu torej Marx očitno podreja problem fetišizacije problemu odtujitve-otujitve. Čeprav je izražanje zelo figurativno in zaostaja za preciznim slogom Kapitala, pa je v tej kompleksni zastavitvi mogoče razkriti prenekateri problem, ki ga Marx potem rešuje v Kapitalu. Eno pa je očitno: Problem fetišizacije po obsegu ni identičen s problemom otujitve, ampak je samo njegov sestavni del.

Naslednja etapa razvijanja konsekvenc je predstavljena v Marxovem članku: Kritika Heglove pravne filozofije. Uvod.

Članek se začne z direktnim sklicevanjem na Feuerbacha: »Za Nemčijo je kritika religije v glavnem končana, in kritika religije je predpostavka vse kritike.« Marx sam je navidezno, kot smo videli, uporabil za drugo področje metodo kritike religije. Toda uporaba je bila samo navidezna in je celo predstavljala imanentno kritiko Feuerbacha. Ta imanentna kritika (katere se Marx morda ni do kraja zavedal) postane v drugem članku eksplicitna. Najprej Marx povzema Feuerbacha: »Temelj ireligiozne kritike je: Človek dela religijo, religija ne dela človeka. In sicer je religija samozavedanje in samoobčutje človeka, ki sam sebe še ni pridobil ali pa se je spet zgubil.« Sledi kritika: »Toda človek, to nikakor ni abstraktno, izven sveta ždeče bitje. Človek, to je svet človeka, država, družba. Ta država, ta družba producira religijo, sprevrnjeno zavest sveta, ker sta sprevrnjen svet.« Prav zato je religija »svetniški sij«, idealno dopolnilo solzni dolini (element kompenzacije) in kritika tega dopolnila je v kali tudi kritika solzne doline. S tem odpira Marx problem ideologije.

³ O aktualnosti teh Marxovih misli za socialistično prakso bi na tem mestu lahko govoril le bolj fragmentarno. Opozorim naj na svoj članek »Filozofija zdajšnjega sveta« v Problemih 3, str. 193, in na članek A. Bibiča »Politična država in nova jugoslovanska ustava«, Problemi 4, str. 315.

(Nadaljevanje sledi)

Bernardek

Saša Vuga

tragična komedija

I. nagrada RTVL za leto 1962

DRAMATIS PERSONAE:

Bernardek, grajski oskrbnik

kipar, imenovan Umetnik

Kristina, vdova partizana Aleksandra

tovariš, imenovan Zupan

tovariš, imenovan Ravnatelj

umirajoči grobar

pisar Stolička

VASCANI: *babica, branjevka, smetar Smetar, učiteljica, mojster mizar, sosed Lucijan, sitnež, kapelnik pihalcev, brivec, šivilja, kovač, krčmar, lekarnar in morda še kdo.*

(Grajsko podstrešje v vaški cerkvi, polnoč, lajež psa.)

BERNARDEK: Imel bom krvave roke in ime mi je Bernardek: nevsakdanje, ko da me je mati zapustila pred cerkvenimi stopnicami, v jerbaščku... Bernardek — smešno, čeprav bom imel krvave roke! *(Premolk.)*

Oče je, brivec, igral na trobento. Spominjam se smrti: potegnil je roko izpod odeje, zgrabil z omarice trobento, jo obrisal z robcem, ki sem mu z njim otiral čelo, nas v slovo ožmeril, umrl. Ampak — za nas, ne za trobento. Lilast madež se mu je razlil čez lice. Zunaj je plahek jesenski popoldan. Oče si je pritresel trobento k ustnicam, položil prst na medenisto tipko in — potne srage, z nosa, z obrvi. Strahovit napor! Najbrž največji v življenju. *(Zadržano.)*

Moj oče je bil namreč velika šleva... Potlej je zaprl oči: zapiskalo mu je v prsih, zapiskalo v trobenti. Igral je slovesno koračnico iz Aide... Kako triumfalno je odkorakal v smrt!... Trobento smo mu o mraku iztrgali. Ponoči jo je mati na skrivaj vrnila v krsto. *(Trpko.)*

Mati zaljubljena v očeta, oče v trobento, nihče pa vame. Kako sem hrepenel po njiju, ki sta drug drugemu zadoščala. Še zdaj me včasih gane, čeprav bom imel krvave roke. Nisem star po letih. Le po gubah pa zaradi las, ki mi kakor od vetrovnega jutra sršijo. In star zavolj stare hiše, ki zaživi le v nočeh, ko prek dreves divja vihar. (*Lajež psa.*)

Grad, ki sem v njem — s čuki, sovami in z netopirji — edini oskrbnik, leži pol poka puške nad vasjo. Skoz lino uganem dvorišča z razobešenim perilom, polena pod lopami, kože v robidovju. Pa ribiča v nedeljskem klobučku, otroke, ki se indijanci po zapuščeni vojaški pekarni, mršave ciprese na pokopališču, sivo streho mrtvašnice. Pravzaprav: kaj sem, kdo? ... Nič. Ampak nič z veliko začetnico! Takemu Niču se lahko primeri. da dobi krvave roke. Zakaj Nič ima včasih tudi dušo, ki se na lepem skrči, razplahne, zmečka. (*Ko da črkuje.*)

Po kamnitih stopnicah sem se izgubljal na podstrešje in do bolečin utrujen sédal. Miza hrastova, preluknjana od črvov, na bahavih nogah, pred kaminom, kjer visijo zarjaveli meči in ščit z vrezom: Marco Barbarigo. Streha s potrganimi škodlami, gotska vrata s težko ključavnico — nič več. Praznina, uhljate sence, soj sveč in škrebļanje peresa. To noč pa sem knjigo zaprl, naveličan vloge pajaca letopisca, meniha amaterja, vaške kronike beleznika. (*Stisnjenega grla.*)

Āmpak jutri bom imel krvave roke!... Pozabil sem pripomniti: sredi vasi stoji spomenik. In v isti sapi: nad spomenikom je stanovanje! Na trg gleda zagrñjeno, skrivnostno oko. Drugo okno mežika na tlakovano dvorišče, kjer se oščajajo vozniki z vpregami, s kožuhi in s steklenicami žganja. Tretje okence je straniščno: nič čudnega, če poudarjam, zakaj spoznal sem, da so tukajle straniščna okna vsaj toliko vredna kot cerkvena. (*Vzne-mirjeno.*)

Le zakaj se mi ponavlja: jutri bom imel krvave roke...? Za zagrñjenim oknom živi Kristina. Smešno ime, kot moj Bernardek. Nekoč polna, uslo-čenega nosu, tale Kristina. In v dojkah: kot rimska volkulja. (*Sovražno, se zadržuje.*)

Če se pa zasmeji — jo je hudič spočel, ko ji je oče spal, da ima smeh ranljiv ko dolg rafal iz brzostrelke?... Pa boki, napeto voljni kakor kutina, in črta hlačk pod krilom, noge pa ko da je umetnik iz voska pridihal, tale Kristina! Kako — umetnik?... Ah, da, suhotec s francosko kapo in pod-ganjih oči. Pljuneš, luknjo mu v rebra zvrtaš! (*Premolk.*)

Prej sem govoril o brzostrelki... Ne, o Kristininem smehu... da, približno. Moja brzostrelka — ob kaminu, pod prekrižanima sabljama. Na marsikaj sem pozabil, njo pa varujem, božam. Kot oče trobento. (*Visličasto.*)

Z brzostrelko v naročju bom umrl. Kot oče, brivec, po koračnici iz Aide. Iztrgati mi jo bodo morali iz dobra duša — ampak: je tod kaj dobrih duš? ... dobra duša mi bo skrivaj vrnila brzostrelko v krsto. Kaj sem še ... ne vem. (*Ga nenadoma prevzame.*)

Človeka ne odkriješ na žrebcu, ampak v klavrnijah! Nemarno je drhtel, ko me je vlekel od predora. Tisti ničē, sramna uš, ponošeni podplat, prekuhani bobek, tisti Aleksander! ... Kakšno plemiško ime — zdaj smo že trije: Kristina, Aleksander, Bernardek. (*Dobrodušno.*)

Oče mu je kopal pri arheologu, ki je stikal za ilirskimi ponvami. Znanstvenika so klicali gospod Aleksander: ščipalnik, kozja bradica in usnjena mošnja z goldinarji. Po tretji žari z zогlenelimi koščicami, s prstani in sponkami je privreščala botra: Rodil se je sin, v božje ime! ... Oče se je oprl na motiko in botro slovesno popravil: Ni se rodil sin, rodil se je — Aleksander! (*Premolk.*)

Aleksander, imenitno se glas zasuklja: Aleksander! ... Bernardek — Bernardek, takó krščeno dete je že v maternici določeno ali za mežnarja ali za grobarja ali pa za lekarnarjevega pomočnika. (*Z bolečino.*)

Čudno se sliši, je pa res: Aleksander je bil pod bogom in pred pisarjem Kristinin mož. (*Pripoveduje zbrano, natančno.*)

Zimske noči sem, visoko nad predorom, spoznal dragoceno resnico: kakšni junaki so lahko ... kako smo mu rekli: Tisti ničē, sramna uš, ponošeni podplat, prekuhani bobek, tisti Aleksander! ... Prifrfolela je mina, vrglo me je za kozolec, med dve trupli: prvo z odprto glavo, drugo brez glave, čez vse pa je sijala luna. Breg strm, ko da se iz pekla grbi v nebesa. Pa predor, pa reka in vmes srebrna žila tračnic. No, konec! ... Kakor z onega sveta se je pobrala strašljiva senca. Potipala je truplo brez glave, potipala truplo z udrto lobanjo in, ko ji je v dlan potrkalo srce, zašepetala: Bernardek, si živ? ... Aleksander je uprl puško v zmrzlo rušo in potegnil. Spet je uprl kopito, drselo je, globoko v grapi se je potuhnjeno zvírala ledena kača proge. In takó majčkeno večnost, ven iz nevarnosti, gor proti luni, ki je po rebri lila v reko. Prosil sem: Ne zameri tiste ničē! ... Uprl je puško in me potegnil: Oprosti sramno uš! ... In spet je uprl kopito: Pozabi, Aleksander, ponošeni podplati! ... (*Prevzet.*)

Za prekuhani bobek si nisem sprosíl odveze: druga mina nama je prestregla pot. Aleksander je obležal kot svetnik pod križem. V rokah mi je počival, gledal kot iz blage sanje luno. S čela mu je zamezel potoček. Potlej ga je presunilo: spačil se je, čeljusti so mu zadrhtele, zgrabil je za brzostrelko. Glas grlen: Bernardek, Bernardek dragi, maščuj me ...! Tresel je brzostrelko, tisto, pri kaminu ... in: kakšne misli so mu dušo pomorile, da je ugasnil s takó pokrpano besedo? ... Ne bom zvedel. Na

mrzlotnem podstrešju je ostal le spačeni šepet: Bernardek, Bernardek dragi, maščuj me!... Ostala... brzostrelka! In kronika z usodami — imajo lutke usodo? — z usodami, sem rekel, tistih priimkov in imen med hišami, pod korci. In med priimki in imeni, ki žro cmoke in pečenice, (*razdraženo*) se oblačijo za na ples ali za k maši, love ribe ali pa zlivajo pomije v korito, pomije sosedu za vrat, pomije na sončne žarke, ker so žarki čisti in nedolžni — (*uplahne*) sredi gnojišča stoji na marmornati cokli spomenik Mogočen, tako iz ene žile, ves kakor iz polnočne misli, ki naj bo pogum, žrtev, stisnjeni zobje, skrita solza, tovarištvo, nesebičnost!... (*Lajež psa.*) Veličasten, zlat v rdečih zahodih, da je greh, obesiti umetnino pasje-glavčku s francosko kapo, onemule... (*Suho.*)

Ničkolikokrat sem se vprašal: ali sifilitik lahko spočne Apolona? (*Nežno.*) Prijateljček! Aleksander! Trinajst in pet Nemcev sem podr! In ko sem pomeril in ko sem sprožil, sem — pa saj veš — nate mislil!... Ta pa zlovoljen, kakor neprespanih živcev: Bernardek, Bernardek dragi, maščuj me! (*Razburjeno, šepeta.*)

Slišim te, kadar se v burji škodla zmakne, če sova zaprhutne, ko se pod gotška vrata s sveče senca zlizne, Aleksander!... Ne gniješ sam pod rušo... misliš, da sem oblubo izpolnil? (*Premolk.*)

Za vraga, rad si jo imel!... Strašno rad, Kristino!... Nisi bil v dve gube zaradi lakote in močeradastih voda — zavoljo Kristine si se z uroki naphal! Preveč rad!... Slišiš?... Bom zakričal: PREVEČ RAD SI JO IMEL!... Ah, nisi čul, daleč v rebri, nad predorom, kjer se še pokopan mrlič za smrekov štor drži, da ga strmec ne bi v reko skotrljal. (*Mrzlo.*)

Ná, moje gube, znamke bi lahko zatikal vanje!... Knjiga, oglati popisana v soju voščenice, je stara petnajst in poldrugo leto. Naj jo bero, če bodo rod in ne izrodek, Aleksander. In ko bodo tudi mrtvim srca mirna. (*Veteransko prevzet.*)

Še veš, kot gams sem drčal po melišču proti vasi, z brzostrelko v pēsti pa s strahovi v temi, ki se je nismo bali!... Listaj, bil sem pravičen sodnik! Če bi imel odrček z lutkami, bi si zabavo privoščila! (*Nič več veteransko.*)

... Križana dežela, z brzostrelko, po stezi, v vas! Še pomniš: kot gola starka je luna plesala po nebu!... Župana bi nataknil na kozolec, lutko pisarja na mezinec... Čudno, bog pomagaj! (*Krikne.*)

Zastor!... Lutkovna predstavnica, sem rekel! Vse v knjigi, vse resnično. Najbolj resnične bodo lutke! (*Tihota.*)

In moje krvave roke.

(Čirkuška glasba.)

ŽUPAN (ko da cigaro otresa): Mislim, da kdor ne misli, ni misleč človek. Pisar Stolička, misliš?

PISAR (kakor pisar): Vedno mislim, tovariš župan!

ŽUPAN: Torej — prav imam! Imam prav, pisar?

PISAR: Časopis v dokaz!

ŽUPAN: Postoj, iz lesenega stola bom sédel v usnjenega! Ta človeka zbere, poglobi ... Začnimo!

PISAR... (bere): Prišel je na govorniški oder... vse ali samo konec, tovariš župan?

ŽUPAN: Konec! Se reče, iz konca napravi članek! Časopis je tri leta star, lahko bi vedel!

PISAR: Dobro, takoj: Njegove besede so vsi navzoči pozdravili s ploskanjem. Njegove besede so vsi navzoči pozdravili s ploskanjem. Njegove besede so vsi navzoči pozdravili s ploskanjem. Njegove besede so vsi navzoči pozdravili s ploskanjem. Njegove besede so vsi navzoči pozdravili s ploskanjem... In še konec članka: njegove besede so vsi navzoči pozdravili s ploskanjem.

ŽUPAN: Članek in pol: skop v besedah, nič motoviljenj, dejstva! Zakleni časopis v miznico! Dokumentov ne gre frfljivo spravljati.

(Pri oknu.) Pisar, gomila konjskih fig na trgu!

PISAR: Dovolite!... Da, hudo nemarno!

ŽUPAN: Trg nemaren — nemaren župan!... Scukane brezove metle, zlomljena žrd, zgubljeno kopito! Mimogrede se ti na lov pripelje minister ali komite ali kaj podobnih imenitnih živinčet... Pisar, srednjeveški nemarnosti je treba korenito vrat zlomiti! Podaj mi s kljuke klobuk, za menoj!

PISAR: Izvolite, tovariš župan!

ŽUPAN: Na vaški trg, sem rekel, konjskim figam bliže! Naj se ve in vidi, da oblast ne dremlje! Dober general je pri vojščakih, ne pa v zaklonišču!

PISAR (po stopnicah): Poročal bi, tovariš župan, o krajevni politiki.

ŽUPAN: Na hitro! (Čez trg, kovač, cirkularka, motor, osliček, vrane.)

PISAR: Invalid Pavle že poldrug teden zgagari, kako bi pisal vplivnežu. Zimske noči ga je iz Kolpe potegnil, ustaši so streljali in je konj v valove počepnil, pa ne naprej pa ne nazaj. Pravi: Razkril mu bom vso gniložo!

ŽUPAN: Gnilobo je nujno skidati, pravilno! Partizanskega invalida Pavleta okronaj za pijanca. Drevi ga hrupno napij — na občinske stroške.

PISAR: Na občinske stroške!

ŽUPAN: Junaško naprej!

PISAR: Darinko še nisem mogel tresniti iz službe. Kot hobotnica se je prisesala, vsa bleda v obraz in vsa črna pod oči. O Auschwitzu več ne ropota, je pa

ondan čevljarju potožila, kako imenitno se je nemškim hlapcem življenje zasukalo.

ŽUPAN: Je imena omenjala?

PISAR: Trikrat je proti vaši hiši pogledala. Spet se je loteva tuberkuloza, vsa blede je v obraz —

ŽUPAN: — in vsa črna pod oči! Ne ponavlaj, pisar!

PISAR: Oprostite, tovariš župan!

ŽUPAN: Če bi se sindikat upiral — pa se ne bo — mu postrezi: V naprednem uradu, jim povej, ne trpim žensk, ki se s splavi uničujejo!... Ne, namesto splav reci: abortus. Če je kapitalistični čas zlato, jim povej, da je socialistični platina. Odžagati moramo vejo, ki s svojo sušico... nak, primera je nevarna! Pregarjamo pajke, jim povej, ki se debelijo na račun delovnega ljudstva!

PISAR: Tovariš župan, sem prav slišal: naj raztrosim, da se z abortusi uničuje? Majčkена pripomba —

ŽUPAN: Pripombe svoji ženi postavlja!

PISAR: Tovariš župan! Kako naj Darinki očitam abortus, ko pa smo ji spomladi moža proglasili za impotentnega!

ŽUPAN: Pisar, zaleti se v brzojavni drog in naj se ti v božje ime posveti!... Z žebljem bomo dve podobi pribili! Kaj naj staroslavna vas misli o ženski, ki abortira navzlic župansko dokazani moževi impotenci?... Pa je tudi Marija zanosila od duha, ko je Jožef bil pač Jožef: razpet plašč in tesarica na ramenih!

PISAR: Zdaj pa debelo zoprna zadevščina!

ŽUPAN: V vasi so samo zadevice!

PISAR: Pravzaprav res, ni iz vasi človek s francosko kapo in v oglodanem suknjiču. Bi rekel: takle Nič Posebnega na dopustu. Sonce, reka, zrak, pravi, sive skale. Včeraj pa je zamotovilil prgišče besed!

ŽUPAN: Predvsem; kje stanuje?

PISAR: Nad reko, pri grobarju, v izbici. (*Sramežljivo.*)

Rekel je, da v vasi — smrdi!

ŽUPAN: Natančneje: ali zavoljo smradu po pesniško, takóle pisker za lonec?

PISAR: Rekel bi, da smrdi... se pravi, tujec je menil po pesniško.

ŽUPAN: Da v podobi smrdi?

PISAR: Če sem prav razumel.

ŽUPAN: Hm... Domačina miže za norca okličeš, za vlačugarja, lenobo. Sveženj sveč mu v skedenj podtakneš: Sonca krade, kruha, državljani, lačnim ustom delavskih otročkov!... Tujec pa se ne sesede dva, tri in na kolena! Da ni kakšen Inkognito Zgaga s komiteja?... Ukazal sem: tujec naj v vasi ne najde ne postelje ne slame! Se grobar upira?... Zapiši ga v koledar! Na

jesen, ko bo kostanj na mizi, rebula, bom, krta mrliškega, s krempeljci uščipnil!

PISAR: Jeseni bo prepozno.

ŽUPAN: Kani pobegniti?

PISAR: Žal, tovariš župan: v nebesa! Davi mu je župnik prinesel olje. Tujec je izza peči z ogelčkom risal —

ŽUPAN: — zakaj me ne spomniš, da bi te vprašal: kaj je po poklicu?

PISAR: Podobar, nekakšen kipar.

ŽUPAN: Bandero plapola, zoprniša pa kot škarpetelj tone v mlako!... Če je kipar, naj bi bil umetnik. Umetnik pa trnček prezre in hlastne po pečenki!

PISAŘ: Slabo razumem, tovariš župan!

ŽUPAN: Sem te kdaj prosil, da me razumi? Vzdigni uhlje: manjka v cerkvi kakšen kip?

PISAR: Cerkev mrgoli od marmornatih, poslikanih, črvivih! V župnišču sta dva objokana angela in tri mavčaste Marije, pri mežnarju pa steklen Jezus s farizeji.

ŽUPAN: So viharji razmajali kužno znamenje pred zapuščeno vojaško pekarno?

PISAR: Ne vem.

ŽUPAN: Pa kapelica pod gozdom?... No, kapelica, kjer na Kristove žeblje po lovu zajce obešamo!

PISAR: Kapelica ne strada kipov.

ŽUPAN: Mrtvašnica?

PISAR: Tam je na kupe kipcev z nagrobnih kamnov.

ŽUPAN: Hm, kako naj umetniku pečenko pomolim?... Postoj, pisar, zakaj tu sva! Popravljam: SEM tu!... Starodavna mesta se košatijo s kipi rib in devic in vojskovodij in menihov in učenjakov!... Pa mi? Ne devic ne učenjakov nimamo. (*Premolk.*)

Jih pa tudi ne potrebujemo! (*Premolk.*)

Spomenik, in že ime pove, spominja rodov rodove na ljudi, ki so spomenik postavili!... Ponovi!

PISAR: Spomenik, in že ime pove, spominja rodov rodove na ljudi, ki so spomenik postavili!... Imenitno! Pozni rodovi se bodo spominjali tovariša župana in potlej nič in potlej nič in potlej, če boste dovolili, mene, vašega pisarja!

ŽUPAN: Le, dober general ohranja v ognju pušk pametno misel!

PISAR: Bog pametnim pomaga.

ŽUPAN: Bog pametnim, a zlodej poštenim! Pa se hudič boji blagoslovljene vode in bog zmaguje, se reče, pametni imajo vedno prav!

PISAR: Zakaj pa ste se potlej takorekoč samo z bedaki obkrožili?

ZUPAN: Previsoko modroslovje za pisarja! To so pametni bedaki. In dovolj za tvojo lobanjo! Če hočeš spati brez prehlada, toplih nog, ne tuhtaj o rečeh, ki zavoljo vlažnih sanj prizibkajo v kihavost celo poštenjaka tvoje baže... Hm, nâ, spet konjska figa! Tc, tc, strašno!

PISAR: Tovariš župan, iz krčme prihajajo možgančki, kot pravite, podjetja za izdelovanje umetelno ponikljanih žebļjev!

ZUPAN (*na mah pritličen, pohleven*): Koga vidim, kómu bom ročico stisnil!

DIREKTOR (*vedno kisel, mrzel*): Pozdravljen, župan. Spokojno smrčal? Si se v sonce zbudil?

ZUPAN: Pisar, pejd, pejd!... Ne pozabi grobarja zabeležiti v koledar! Mističnim mazilom ne verjamem več. Dandanašnji sveto olje lahko reakcionarno zataji! (*Ponižno.*)

Kako, direktor žebļjev, urarček, butičica?

DIREKTOR: Predvsem: ducat let že nisem več urar. Bistro butičico le v pravljicah srečaš. Tretjič pa: ne preganjam tujk, ne trebm jezika, ampak odkar so sovražniki države stkali krilatico, da je direktor glava brez šol, ravnatelj pa glava s šolo, zamižim, kadar me kdo zamazano ogovori!

ZUPAN: Eh, ravnateljček!

DIREKTOR (*zviška, pajdaško*): Stara krota! Stebri družbe se moramo v smrdljivi vasi oplesti z bodečo žico spoštovanja!

ZUPAN: Smrdljiva vas? Ko pa sem pravkar prikorakal takorekoč razčistit položaj! (*Se spomni.*)

Tujec v francoski kapi uživa pri grobarju zrak in jutranje sonce, vmes pa toži, da pri nas smrdi!

DIREKTOR: Preženi ga!

ZUPAN: Umetnik je! Če takle stegne nos, daleč zalaja. (*Se zapelje.*)

Kot rečeno: vas potrebuje kip! Tako častita, pa brez kipa! Kaj pa letoviščarji? Velik, svetopisemski! Kip, ki že z v zrak pahnjenimi prsti ureče. Za letoviščarje nista pomembna vodovod, stranišče — bradati legajo pod šotore, kot rekruti, na slamo! Starožitnost, to! Postiljonski večeri, zakrižana okenca, zamašene greznice s podganami, ženske, ki z bakrenimi kotli vlačijo vodo od reke... pa nadčloveško imeniten kip! Mili bog in ganjenost!

DIREKTOR: Spomenik naj bi umetnika — podkupil?

ZUPAN: Zgodovina nas uči, da le s poticami umetnika upogneš.

DIREKTOR: In koga naj bi bron razkazoval?

ZUPAN: Mene, tebe, naju!

DIREKTOR: Za sladkorno nadlogo in za naivno trpiš!... Da bi župan in ravnatelj tičala na marmornatem podstavku, pri njunih nogah pa, po sokolsko, plešasti pisar Stolička z rogom Fortune v naročju —

ŽUPAN: Zlahtna podoba! Vaški župan, se reče, oblast, politika! Pod pazduho drži ravnateljja, se reče, gospodarstvo, vsakdanji kruh —

DIREKTOR: Pogóvori s pisarjem so te razvadili! Zlezi s spomenika in spomni se, kako nama pižmovke — invalid Pavle, Darinka iz Auschwitza, gomazen, ki oteklih vek oprezuje — strežejo po vsem, kar sva! S čim bi plačal spomenik?

ŽUPAN: Z novci, ki sem jih za šolske klopi namenil!

DIREKTOR: In kam bi ga postavili?

ŽUPAN: Pred krčmo, na trg. Od severa bo videti, od juga, in še iz cerkvenega zvonika.

DIREKTOR: Na trg da, pred krčmo ne! Ah, župan: osa me je rodovitno pičila! Spomenik naj kaže junaškega partizana, ki vrže ročno granato v najsijajnejši zmagi nad —

ŽUPAN: — ročno granato...?

DIREKTOR: Partizan! Tarzan! Na prsih ščit iz odlikovanj, jahalne hlače pa v škorenjčkih iz jelenjega usnja!

ŽUPAN: Če pomislim, da bi umetnik v bron ulil invalida Pavleta —

DIREKTOR: To bo MRTEV partizan! Ko bo granato vrgel, ga bo posekal rafal.

ŽUPAN: Da je umrl, veva midva! Kdor pa bo kip gledal —!

DIREKTOR: Pribili bomo tablico iz medenine: ŠEL JE SKOZI JURIŠE V SMRT, DA BI BILO NAM LEPŠE!... Vsak pismeni bo uganil, da je takoj potlej partizan umrl.

ŽUPAN: Je že bolje!

DIREKTOR: Pa še: bron imej obraz padlega Kristininega moža! Pod oknom naj jo noč in dan, v soncu in v snegu, do smrti opominja: ko sem za svobodo pasel po zelnikih svoje kože, krogle in uši, si se, moja žena Kristina, candrsko valjala z nemškimi hlapci!

ŽUPAN: Domoljubno! Mimogrede jo podkuriš razrednemu sovražniku! (*Premolk.*)

Ampak je bilo preklemansko prijetno! (*Premolk.*)

Božala me je z rdečimi nohti, pred ogledalom je gorela sveča, vas je ležala v zimskem spokojstvu, na mostu so čez reko v noč prežale nemške straže, v kuhinji pa si kvartal in srkal iz kozarca žganje... Ah!

DIREKTOR (*mrzlo*): So stvari, župan, ki jih velja pozabiti!... Torej: nikdar nisem pri Kristini metal kvart in žganja pil, ko te je nemška cipa z nohti božala, župan!

ŽUPAN (*iz sanj iztrgan*): Ljubi ravnateljček!... Šele ko si nehal prekupčevati z živino in si začel Nemcem les prodajati, si mi takorekoč odstopil posteljo! Potlej sva Kristino diplomatsko imela, fifty-fifty! Se pravi: ti si jo imel, jaz sem pa mislil, da jo imam. (*Užaljen, z očitkom.*)

Doklej naj použivam, kar boš pokraj sklede puščal? Bil si župan, a jaz tvoj pisar! Pa si postal možgančki v podjetju za izdelovanje umetelno ponikljanih žebļjev, me posadil na županovanje in —

DIREKTOR: Pustiva gospodarstvo, o umetnosti sva govorila! Župan, kakor vedno: oče si čudovitih domislekov! (*Županov besednjak.*)

Padli partizan Aleksander bo, žareč, bojevit, v jurišu na tisočletnega sovražnika Slovencev in Slovanov, bronasto kričal o pravovernosti vasi, očital bo Kristini greh in ... (*Podleže spominom.*)

Kobilica nesramna, nemarna, okusna! In gramofonček s trobljo, pomniš? Vseród, vojna, smrt, na Aleksandrovih blazinah pa vonj Kristinine kože, polmrak sveče v ogledalu, barvane razglednice! Poročna slika, na steni: Aleksander s ptičjim obrazkom, Kristina z lilijo ... Ah, oči se mi meglijo! Spomenik, župan, spomenik brezskrbnemu vojnemu času! ... Tak stopiva k umetniku!

GROBAR (*miren in kot na lopato naslonjen*): Ni čudno, gospod kipar? ... Življenje mi bo čez pol ure ugasnilo, pa se kakor s slik spet in spet spominjam mrličev, ki sem jih pokopal ... Pojutrišnjem bom legel mednje ... Mrliči — imenitni, revni, lepi, grdi, ustreljeni, obešeni. Skoraj vsi več vredni kot jaz. In naj bi mi zdajle bilo težko? ... Pa vendar — strašansko bridko je pri srcu, čeprav se niti hrast pol večnosti ne maje, kaj šele piškav bezeg! Umiraš, huje je, ko da bi ves svet umiral. Se pravi: ko umiraš, umro zate vsi in vse. Človek se rodi, umre — kolikokrat na dan, na noč, se svet rodi, umre ... (*Premolk.*)

Kdaj ste prvič gledali umirajočega?

UMETNIK (*riše grobarja*): Na Notranjskem, stari, ko smo prijatelja ustrelili, partizana. Lakota nas je ob tla treskala — pri kmetiji zmanjka kokoš. (*Premolk.*)

Gospodinja zavrešči, preplah, pokaže komisarju: Tale! ... Ustrelili smo ga. (*Premolk.*)

Zenska si je med zadoščeno pravico sesala umazane prste. Mi — mi smo jokali. Komisar se je kremžil in preklinjal. Puške se še niso ohladile, vrne se patrolja: in kmetica spozna v kodrastem kurirju kurjega tatu! Spet zavrešči in terja, naj komisar tega počí, ta je pravi! Prejšnji — zdaj je za hlevom ležal — je bil pomota. (*Premolk.*)

Komisar vpraša: Si res ukradel kokoš? Mladič pokima: Res ... Komisar nam ukaže v polkrog in ko smo puške nabijali, se mi je partizansčina do bruhanja zastudila. (*Premolk.*)

Kmetica je, koščena v predpasnik in s palcem, spet čakala na pravico. Pa komisar pahne babo pred zid in ukaže ogenj! ... Bruhnili smo v smeh.

Smejali smo se, jo zategadelj samo obstrelili. Kot v stranišču je počepnila. Dvakrat smo polnili in šele v tretje so jo angelci vzdignili v nebo. (Premolk.)

Nikdar več nisem tako srečen ubijal.

GROBAR: Bog pomagaj, to ni bil uboj! (*Lajež psa.*)

UMETNIK: Miruj! Še kocine iz nosnic in podoba bo končana. (*Lajež psa.*)

GROBAR: Besede so mi štete.

UMETNIK: To resnico bi lahko odkril že v zibeli.

GROBAR: Pes je zalajal!

UMETNIK: Že dolgo laja.

GROBAR: Potrkala je smrt, pa je psiček ne pusti do gospodarja.

UMETNIK (*pri oknu*): Dve nič sestradani, podbradkasti in kot cesarski policaj v loj omotani smrti. (*Gre iz izbe.*)

GROBAR: Spet pijani, gospod, pa dvojno vidite... Odhajam, ne odhajajte! (*Lajež psa.*)

UMETNIK: Dovolita, predstavil se bom: pes, ki laja, ne ugrizne!

DIREKTOR: Mar strelja v črno, kdor samo navaja pregovore?

UMETNIK: Odvisno pač od položaja.

DIREKTOR: Potožili ste, da smrdi!

UMETNIK: Kakopak!

DIREKTOR: Za nevljudnostjo bolehatе!

UMETNIK (*igrivo*): Lačen pes je nevljuden, renči. Hkrati pa hudo pravičen. Ali vsaj: tudi ugrizne zavoljo te čednosti. Primerček: direktor podjetja za izdelovanje umetelno ponikljanih žeblicev ima priležnico —

DIREKTOR (*izzivalno*): — ki komaj napentljá podpis, čeprav prejema plačo tajnice! Tisti ravnatelj sem jaz!... Potlej ste pripomnili: pred vojno je iz svojega žepka ravnatelj kurbe plačeval, zdaj mu jih država!

UMETNIK: Natančno!

ŽUPAN: Gospôda, v staroslavni vasi, ki ji jaz županim, se ne bosta prepirala! Bog živi, pravim, vse naróde!... Potrudila sva se, da bi vam, tovariš kipar, predlagala: postrgajte nam zgodovino z duše, vlijte jo v bron, rodov rodovom v spomin na tiste, ki —

DIREKTOR (*mrzlo*): Cena ni važna, zlahka se bomo zmenili, sva mislila!... Zdaj pa: župan, milijoni gredo za šolske klopi! Pejva!

UMETNIK (*preobrat*): Postojta, vaška žezlonosca!... Umetnost se vama klanja do grobarjevih fizičlovk! Zruši se, stôlp sijajne osamljenosti! Prišla sta, uče Latinci, videl sem, zmagalo je ljudstvo!

DIREKTOR: Čeprav smrdi v vasi?

UMETNIK: Le brda gledam, s travnim plišem krita, in trate, nasmehljane od marjetic —

ŽUPAN: Mili bog, kot iz knjige!

DIREKTOR: Od ganjenosti smrkaš, župan, ravnatelj ti pa med tem država priležnico plačuje!

UMETNIK: Kje že so gnili časi! Dandanašnja pravica nima več obvezanih očnic —

DIREKTOR: Hočete reči, da je že dodobra slepa?

UMETNIK: Nikar!... Oko ji je ribje in zvedavo, meč oster, sodniški plašč pa prav žlahtno naguban!

DIREKTOR: Za vraga, kot iz časopisa.

ŽUPAN (*neučakano*): Bi se kar zmenili!

UMETNIK: Višina kipa?

ŽUPAN: Arhangelska! Mojzes, poldrug junak!

UMETNIK: In koga naj bi bron razkazoval?

DIREKTOR: Junaškega, predvsem pa padlega sovaščana.

ŽUPAN: Če bi še majčkeno premislili, ravnatelj —

DIREKTOR: Sem rekel: partizana Aleksandra z granato v pēsti in z brzostrelko v zobeh!

UMETNIK (*poskoči*): Partizani vendar niso bili psi bernardinci, če lahko pripomnim!

DIREKTOR: Lahko pripomnite.

UMETNIK: Torej: pognal se je, s prižgano ročno granato, z brzostrelko, in v plamenih svoje ihte —

DIREKTOR (*mrzlo*): Imenitno.

ŽUPAN: ... še majčkeno pomisli, premisli —

DIREKTOR: Imenitno, umetnik!

UMETNIK: H grobarju grem po kovček. (*V izbi.*)

Ej, stari, odhajam! (*Tihota.*)

Pa psiček je res v smrt zabevskal. (*Premolk.*)

Čez obraz te bom pogrnil in ... z bogom, pokopališčni modrec! Za tri brigade trupel si pod zemljo spravil, pa vedno čistih rok, spokojnega srca. (*Pred hišo.*)

Umr! je, grobar!

ŽUPAN (*razdraženo*): Škoda!

DIREKTOR: Čemu?

ŽUPAN: Ukazal sem: Pisar, v koledar ga zabeleži!

UMETNIK: V koledar?

ŽUPAN: Khm, he, zavoljo ... pokojnine!

UMETNIK: Od česa pa je revež živel?

DIREKTOR: Od mrličev. Pejmo!

(Noč in veter od reke ne samo od pijače pijan)

UMETNIK: Če dovolite, milostna gospa!

KRISTINA *(vedno z naveličanim podsmehom)*: Naprej, umetnik! Vse sem slišala: *(Oponaša.)*

Obklesali partizana, pred bajto postavili! Z marmorja bo spomenik rodov rodovom kazal pot iz suženjstva v svobodo! Staroslavna vas drhti od ponosa. Svet bo vendarle spoznal, da nismo gnezdo cip in šlev, pač pa zibélka domoljubja kremenitih src trdnjava!... *(Premolk.)*

Na zboru volivcev sem poslušala župana. Zaploskala sem, potlej zardela —
UMETNIK: Skromnost je čednost samo krepostnih žensk!

KRISTINA: — potlej zardela, še potlej pa sem pljunila! Vstopite, zebe, zakaj pod haljo sem le nagec in golota!

UMETNIK: Ura pozna, noč gosta in — majčkeno sem pijan!

KRISTINA: Nos ste si opraskali.

UMETNIK: Dvakrat sem stopnice naskočil, potlej šele je izza rožanca luna posvetila. Kot rečeno: majčkeno pijan. Zavoljo vina in stvari, ki se nekako nočejo v vinu utopiti.

KRISTINA: Naj vam kamilic skuham?

UMETNIK: Kristus, ne! Ko sem bil v partizanih —

KRISTINA: Tudi vi?

UMETNIK: Latinci pravijo: Tudi ti... *(Premolk.)*

V gozdu so me bolničarke, ranjenega umivale s kamilicami, me napijale s kamilicami, me dišavile s kamilicami, mi predavale o kamilicah! *(Ceremoniozno.)*

KRISTINA: Bila, bila lepa! Zdaj sopem pod četrtrim križem, rožic pa skoraj več ne trgam. *(Premolk.)*

Moj gramofon! Malo smešen, a srcu neverjetno drag. Kadar mi v goste primezi samota, si zavrtam spomin iz ur veselja in opojnih serenad.

UMETNIK: Kakor slavček gostolite!

KRISTINA: Podčastnik me je, veste, izobrazil. Prej sem okorno govorila: oče kmet, kmetica mati, moj Aleksander pa tesar.

UMETNIK *(se spomni)*: Župan me je iz krčme s prošnjo k vam nagnal: pokažite mi slike, prelistajva Aleksandrova pisma, pripovedujte! In sfrfolela bova pod perutkami umetnosti, gospa —

KRISTINA: Slike?... Mar hranim Aleksandrovo? Dajte mi iz omare skrinjico z narodnimi vzorci, pogledjva!... Jaz pri obhajilu, strašna pentlja, neokusno!... To je Petrač, za gasilce je svaljkal čevapčiče in potlej čez mejo pobegnil. Uh, krčne žile, ko da so mu gliste omrežile noge! *(Podsmeh.)*

Tovariš ravnatelj ponikljanih žebljev, med vojno, na Silvestrovo! Ho, ho, obuta čevlja izpod naslonjača! Tam je ležal tovariš župan, poten, testen, do blaženosti blažen!... Ah, Italijan Corrado, trgovski potnik! Hote je zdrnil pod kolesa vlaka. Prinašal je dišave, čokoladine in drobcene novosti iz ciparn: ko sva se ljubila, na primer, je terjal, naj pôjem Jobov psalm.

UMETNIK: Italijani petje skrbno gojé.

KRISTINA: Podčastnik, ljubi Fafigli! Ta me je v leporečju izobrazil! Brčice, kanjuhov perešček na klobuku, jeklene oči! Včasih se je na postelji vzdignil in kriknil: Hočem, da moje ljubice govoré lepše od markiz!

UMETNIK (*kot oškodovan*): Fafigli vas je pač imel rad!

KRISTINA: Padel je, partizanska zaseda. In krogla: naravnost med brčice. (*Premolk.*)

Moja mati, z ruto, med setvijo, ne glejte, kmetica! Tale pa je... Ah, tale, moja skrivnost!

UMETNIK: Življenje me je prisililo spoštovati skrivnosti.

KRISTINA: Pravzaprav nič posebnega! Na pol geometer, beležil je kmetije, ki so na boben grmele. Prihajal je s privihanim ovratnikom, me slečeno postavil pred ogledalo in obakraj prižgal dve sveči. Potlej je legel, grizel jabolka in me gledal in jabolka in gledal in jabolka in gledal —

UMETNIK: Vaše telo je najbrž jutroviski kipec!

KRISTINA: — ko pa je jabolk zmanjkalo, zaspal... Hop, tu je pa Aleksander! Partizan in sploh, kot nalašč za vašo potrebo! Sliko je prinesel star' drvar, ki je gôr do ceste drčal les. (*Premolk.*)

Ampak takrat je bil Aleksander že mrtev.

UMETNIK: Torej Aleksander! (*Premolk.*)

In iz te skrpane suknje naj napravim Mojzesa? Ihtastega angela z brzo-strelko! (*Privoščljivo.*)

Žalostne oči in shujšana postavica in iksaste noge... (*Podsmeh.*)

Iz katere zagate ste pobrali tolikanj klavrnega človečka?

KRISTINA: Bil je do smrti dober.

UMETNIK: In najbrž nežen?

KRISTINA: In zelo! — nežen.

UMETNIK: Plemenite besede! Poljubil bi vas!

KRISTINA: To še vse pride!

UMETNIK: Kako pravite?

KRISTINA: Rekla sem: preveč rad me je imel! A naj ogenj še tako sili, iz mokrega polena ne bo isker. Trenutek slabosti, zobobol, ne vem, in poroka... Tuhtala sem, pa nič iztuhtala: tako strahovito rad, ne poznam psa, ki bi tako ponižno ležal gospodarju pri nogah — pa me je zapustil in šel v partizane. Razrešite uganko!

UMETNIK: Prizanesite mi z razpotji in naj vam pobožam baročno roko!

KRISTINA: Zdaj pa pod oknom, noč in dan, v soncu in v snegu, do smrti!

(Premolk.)

Okoli srca me včasih zaskeli.

UMETNIK: Cigarete!

KRISTINA: Hm, mislite?

UMETNIK: Sam tudi preveč kadim. Pa me zaboli, zdrznem se: vest!... In potolažim cigarete! *(Premolk.)*

Torej Aleksander naj bi, Mojzes iz srobotja, Nemce z bombami zasipal...

Ah, bridko, umetnik! Speci iz peska mahovko, skupaj juho iz narisane kosti!... Župan in ravnatelj pa: Partizanski arhangel!... *(Premolk.)*

Ko da sta huda na vas?

KRISTINA: Nekoč sem ljubimce menjavala kakor nebo oblake. Včasih je med nas posegla usoda: podčastnika so mi partizani pobili, Aleksander je v partizanih padel. Župan in ravnatelj sta mi zamerila, da sem ju za nemškega vojaškega brivca zamenjala. Zdaj mi pa zamerjata, ker sem svojega moža takrat z njima zamenjala! Ni smešen svet, umetnik?... Potno čelo imate. Vam je slabo?

UMETNIK *(slovesno)*: Ne vikajte, gospa!

KRISTINA: Ti pa prenehaj z milostno gospo! *(Osamljen lajež psa.)*

UMETNIK: Kadar ležim, me vest manj peče od ... cigaret.

KRISTINA: Kravato ti bom razvezala.

UMETNIK: Prižgi pred ogledalom sveče. Koliko je ura?

KRISTINA: Polnoč bo. Čas, ko se gostilne zapirajo, iz odprtih grobov pa mrliči počasi lezejo na čudaška popotovanja.

UMETNIK: Kristina, ne preklinjaj!

KRISTINA: Občutljivega te je mama naredila!

UMETNIK: Obla ramena, Kristina, in živahno se ti po trebuhu sence nitkajo! Pri svečah ostani! Tihota, somrak in polnoč, ki se bliža... aj, cigarete! *(Premolk.)*

Umetniki skrivamo pod rebrci lekarniško tehtnico na dve srebrni skodeli. Včasih zarjavi, ne sem ne pade ne tja, skodelica... Ah, svet je predmestno skladišče zarjavelih tehtnic! Zagatno je, Kristina.

KRISTINA: Tam je gramofon! Bi zaplesal?

UMETNIK: Kadar imam žulj na vesti, me noge bolé.

KRISTINA: Kaj sploh zmoreš? *(Gramofon : popevka.)*

UMETNIK: Umetnost ukrasti iz narave in jo kopičiti v skrpucalo! Žalostnega Aleksandra prepáckati v lepotca, ki granato meče... To zmorem! *(Besno.)*

Ta Aleksander, ta šema v titovki, ta revica izjokanih oči! (*Krikne.*)

Hočem, da ga sovražiš! (*Premolk.*)

Spet srce! Preveč kadim. Bom, bom ga napravil, partizana... Partizana?

Kaj nisem sam tudi bil partizan?

KRISTINA: Ne greni se, poslušaj gramofon!

UMETNIK (*tjavidan*): Poslušaj gramofon in bronu kradi kip!

KRISTINA: Kdaj boš začel?

UMETNIK: Jutri.

KRISTINA: Ura je polnoč!

UMETNIK: Si zaklenila vrata... zapahnila polknice?

KRISTINA: Zamiži, golobček, polentica!

UMETNIK: Koraki po stopnicah, krik od reke? Slišiš?

KRISTINA: Zgolj gramofon.

UMETNIK: Nič drugega?... Ah, potlej je dobro.

KRISTINA: Zapri oči!

UMETNIK: Zakaj, Kristina?

KRISTINA: Sveče bom utrnila. Jutri se boš s kipom spoprijel.

UMETNIK: S partizanom, ki granato meče...

KRISTINA (*tiho*): Z Aleksandrom. (*Osamljen lajež psa.*)

(*Cirkuška glasba.*)

UMETNIK: Tovariš župan, tri vzorčne lutkice iz gline: izberite pravšnjo.

Pazite, tovariš ravnatelj, krhko je, mokro, lahko bi partizanu glava odletela!

Torej ta? Saj je res najbolj podoben partizanskemu... kako smo rekli?... arhangelu. Dobro, tovariša, zgodi se vajina volja!

(*Cirkuška glasba.*)

UMETNIK: Kako, Kristina? Da je kip kot knez iz pravljice in nikdar Aleksander? Ha, ha, in da tako jezljivega lepotca ne bi zavrgla za župana, ki... psss, v tej staroslavni vasi imajo celo breclji uhlje!... Kako? (*Se zmede.*)

Da je po očeh vendarle Aleksander? Žalosten kot... Saj, tudi umetnost ima včasih kratke noge.

(*Cirkuška glasba.*)

UMETNIK: Zdaj ga mojster kamnosek, nalahno pokrijte. Župan bo pocuknil za vrvco, pihalna godba pa naj jo, tovariš kapelnik, zaradi imenitnosti šele takrat ureže!... Venec s komiteja k zlatim črkam, šopek partizanskih vdov pa pred noge!... Ne obešaj rož na brzostrelko, saj ne prodaja prest in pa čebule! Ravnateljev mak s trobojnico mu na škorenj nasloni. Aj, srce, spet preveč kadim!

ŽUPAN (*vrvež, jok dojenčka*): ... Zatorej, tovariši, v čast in hvalo staroslavne vasi, saj ste z žrtvami gradili oder, ki smo nanj stopili, odgrinjam spo-

menik, ki nam bo ne samo v ponos, ampak prst na križpotjih in kresnica v temi! Prihodnjih vekov rodov v pouk odkrivam, vaš župan, kip, nestrohljivo podoba sovaščana, padlega prvoborca, skratka: junaka, in mu pri polni zavesti vzklikam: (*Kakor s krepelcem*)

Hvala ti, tovariš, in slava! (*Zastava pade.*)

VASČANI: Slava! Slava!

KAPELNIK (*ganjen*): Dva, tri, marš! (*Neusmiljeno gasilska koračnica.*)

VASČANI: O, leep!

LEKARNAR (*šušlja*): Pa zlikanih hlač!

MIZAR (*dremlje se mu, zloguje*): In na škornjih ostroge, kakor laški davkarji.

SITNEŽ: Kje pa so naočniki! Aleksander je vendar nosil naočnike! Manjkajo naočniki! Naočniki s koščenimi okviri!

MIZAR: To ni Aleksander, to je takóle — partizan.

ŠIVILJA: Pa Aleksander, ni bil partizan?

KOVAČ: Bil, le hudo suh.

MIZAR: Pa tudi padel je.

ZENICA: In ves svet je zlat, kot angeli nad hlevčkom!

LEKARNAR: Brzostrelko je v oblake vzdignil!

BRIVEC (*prevzet*): Odtrgal se bo, zakrillil, poletel!

SITNEŽ: Kam poletel, bedak!

BRIVEC: Ne psuj, tovariš, sicer ti klofuto primažem!

MIZAR (*dremlje se mu, zloguje*): Kje je umetnik? Umetnika hočemo!

KRČMAR: Vaščani, Bernardek je z gradu črno zastavo pomolil!

BRIVEC: Ne marajte, čuk in čudak je! Živio!

ZENICA: Joj, oskrbnik Bernardek je mrliško bandero izobesil!

KRČMAR: Nesite mu bokal, vrzite mu pečenko, pa naj za duše v vicah moli!

KAPELNIK: Godba, na le-e-evo! Smer: krčma! Bobnar spredaj, klarinet zadaj, ob strani pa trobenta!

LEKARNAR: Živeli župan!

BRIVEC: In ravnatelj podjetja za izdelovanje umetelno ponikljanih žebljev!

KRČMAR: In vsi, kar nas je poštenih! (*Neusmiljeno gasilska koračnica.*)

(*Cerkvena ura in šumenje reke.*)

UMETNIK (*hripavo*): Koliko je ura?

KRISTINA: Tri po polnoči.

UMETNIK: Je bila noč mirna?

KRISTINA (*zazdeha*): Ni bila.

UMETNIK: Si kaj slišala?

KRISTINA: Do dveh so rogovilili, se trikrat stepili, razbili šipo v trgovini in godcu harmoniko razparali. Za likof so okoli Aleksandra kolo zaplesali,

potlej je eden obležal, dva sta bruhala in ... (*Zamišljeno, skoraj nežno.*)

Vzela sem vedro, vzela cunjo, šla k spomeniku, umila podstavek.

UMETNIK: Ne puščaj me samega, bolan sem!

KRISTINA: Preveč cigaret!

UMETNIK: Misliš?

KRISTINA: Prepričana sem.

UMETNIK: Prižgi svečo! ... Postoj: nisi zapahnila oken?

KRISTINA: ... sem!

UMETNIK (*razburjeno*): Kaj pa mesečina, žarek, tam, na rožancu!

KRISTINA: Vojna luknjica. Priletela je bila zgubljena krogla.

UMETNIK: Ná nogavico, zamaši! Največ ljudi umre od zablodele krogle!

(*Kovač, osliček, vrane.*)

UMETNIK (*ko da ga je sram*): Tri vrečke pomaranč, dva zavitka s kavo in pet steklenic konjaka! ... (*Zvonček nad vrati.*)

BRANJEVKA: Pozdravljeni, hvala.

BABICA: Milijon so mu za Aleksandra izplačali. Iz krčme se je h Kristini zatekel in jesta in pijeta in gramofon navijata ... V temi pod oknom pa straži padli borec Aleksander. (*Vzdihne.*)

Moj bog, če ga ne bi iz zibelke poznala! ... Kako se življenje dobičinam raznetopiri! (*Premolk.*)

In čemu je v partizane rinil? Do generala se ne bi prerinil, Nemci mu pa tudi ne bi, tako ponižnemu, scukali zalisev! Kratkoviden, srečen ob Kristini, zadovoljen: pa se mu je blaženost na mah pretrgala. In kot na lovčev klic je v hosto zginil.

BRANJEVKA: Ko pa se je lačen, prezebel, kakor volk preganjan — ah, gospa babica, svet je umazan in ljudje smo grdi!

BABICA: Predvsem pa, koliko grenkobe skrivajo grobovi, potolčenih resnic in razcefranih sanj! (*Zvonček nad vrati.*)

(*Korakci, orglice.*)

UČITELJICA: Otroci, prišli smo, to je spomenik! ... Lepo v krog, deklice tja, dečki sem! (*Ciceronsko.*)

To je torej partizan! Natanko taki so bili vaši očetje in strici. Sovražnik je zasedel domovino, pa so puške zgrabili in se, potomci puntarjev, postavili v bran. (*Se segreva.*)

Skozi sneg so šli, čez led in prek zametov, bredli reke, jedli koreninice, zmerom s pesmijo na boj pripravljeni in v imenitnih škornjih: sami so si jih šivali, kakor Robinzon! Zato so vedno in povsod, čeprav maloštevilni, zmagovali. (*Zadovoljno.*)

Otroci, to je kip partizana — zmagovalca!

UČITELJICA: Vesna;... Partizan ni nikdar bil žalostnih oči!

DEKLICA (*šepče*): — pa vendar! Kakor kuža Whisky, ko ga mamica z omelom in odcvili pod zapeček.

UČITELJICA: Otroci, videli smo kip in spoznali partizana! In ko bo prišel tovariš šolski nadzornik, mu povejte, kaj sem vam povedala o hrabrih partizanih!... Zdaj pa pojdimo, deklice spredaj, dečki zadaj!

(*Samokolnica.*)

PISAR (*zviška*): Si pometal, Smetar?

SMETAR (*prisrčno*): O, pisar Stolička!... Tri liste sem počedil, gnilo jabolko in ptičji puh, ki ga je veter z gnezda spihal.

PISAR (*kakor s palci v žepkih*): Ni lep naš kip?

SMETAR: Ne rečem, le da nekakó žalosten —

PISAR: Smetar, preklinjaš!... Žalosten, pa se poganja kakor jelen in z granato v roki! Več učenosti bi si v šoli narabotal, pa ne bi zdaj govejih drekcev kidal in neumnosti kvasal!

SMETAR (*potrpežljivo*): Ne jezi se, tovariš Stolička. Od samokolnice se gor ozri: ustnice stiska, po licih pa mu solze teko.

PISAR: Ustnice stiska od sovraštva! (*Prestrašeno.*)

Bog v nebesih! Smetar, kip res joče! (*Premolk.*)

Ah, krokar z metlo! Sonce je prilezlo, rosa pa je partizanu z lica zamezela! Naočnike si kupi, loči roso in solze, sicer te bo, Smetar, župan v koledar zapisal... Umakni se, grem!

(*Tuš za klovne v areni.*)

ŽUPAN: Možje!... Kot župan Benetk se počutim, odkar imamo kip! Imenitna reč! Ampak... Sosed Lucijan! Si kaj opazil?

LUCIJAN (*noslja*): Videl, župan, in opazil! Roko z granato krčevito lomi na srce... Sicer pa, star sem in hudo zanič oči!

ŽUPAN: Pisar Stolička?

PISAR: Rekel bi, tovariš župan, če bi rekel: z lica mu solze teko. A brez skrbi: takorekoč umetne solze, rosa!

ŽUPAN: Pa razpoka na prsih?

PISAR: Zgolj odpinkan žepek na vojaškem suknjiču!

ŽUPAN: Vseeno — pokličí umetnika!

PISAR: Zaman! Ne gane se iz izbe. Smeti skozi okno kidata, popivata, včasih zavekata ob gramofonu... nepretrgoma sta, sodim, pijana!

ŽUPAN: Milo ali s silo! Nisem mu plačal, da bi partizanske cmere klesal!... Se motim?

PISAR: Nikakor, kip je ves v ognju bojne slave! Le kadar se mu sonce v bron ujame, čudno živ. Navajeni ga nismo: oko le udomačeno umetnino uživa.
ŽUPAN: Da nimaš prav, pisar?... Ampak roka nad žepkom in — hudiča, te oči!

(Noč, pes in mirna reka.)

UMETNIK: Koliko je ura?

KRISTINA (*naveličano*): Golobček, spi ali pa ljubi! Ura je... na posteljni omarici!

UMETNIK: Ne spati ne ljubiti ne piti ne morem.

KRISTINA: Kmalu bo polnoč, začelo se bo mlado jutro, in tako naprej...
Konjak?

UMETNIK: Hočem!

KRISTINA: Natoči! Pa gramofon navij!

UMETNIK (*ljubosumno*): Ta prekleti gramofon! Skoz okno ga bom treščil!

KRISTINA: Ti njega, jaz tebe!

UMETNIK: Uh, greh in huda škoda za umetnost! Psss... ko da skovika v kostanju!

KRISTINA (*surovo*): Ljubi, razočarala te bom — meni se kolca! Sova v kostanju, mati nebeška! (*Premolk.*)

Umiri se, vitežček, podčastnik, lepotček.

UMETNIK: Teh vojaških, kandelabrskih ljúbkanj sem se prenajedel!

KRISTINA: Drug drugega sva se prenajedla in... prenapila. Poiščiva si novo mrhico in pa škrjančka. Ne za dolgo: poldrug mesec prepiha!

UMETNIK: Ne!... Moja si, tvoj sem!

KRISTINA: Če sva si svoja, pusti noč in lezi h goskici: kot Jezušček v jaslicah boš potlej zadremuckal... Tak ne stoj kot lipov bogec pokraj okna!

UMETNIK (*grenko*): Ta tvoj Aleksander... Kot pes sam je!

KRISTINA (*tiho*): Vedno je bil sam.

UMETNIK: Naokoli pa vas, kot kolač iz sirotke!... Poganja se iz brona, Aleksander, proti luni, in ko da ga slišim, ko da ga slišim: (*krikne*) kot pes joče v noč! (*Ledeno.*)

Kaj ste počenjale, ko so Aleksandri skoz ogoljene veje žmerili v mrtvaški ples meseca? (*Premolk.*)

KRISTINA: Kot kdo... Jaz na primer to, kar že v marsikateri najini noči!

UMETNIK: Rekla si, da te je ljubil!

KRISTINA: Rekla sem, da me je strahovito ljubil.

UMETNIK: Do smrti ljubil!

KRISTINA: Do smrti.

UMETNIK: Kako si potlej mogla s podčastniki in s trgovskimi potniki in s Petračem, ki je s krčnimi žilami in s čevapčiči čez mejo pobegnil... le kako?

KRISTINA: Ná kapljo konjaka!

UMETNIK: Cipa si!

KRISTINA: Vedno sem hotela biti cipa.

UMETNIK: Cipa! Aleksander je stradal, prezebal, se bal, umiral —

KRISTINA: Ondan si rekel, da me imaš zato rad, ker sem cipa!

UMETNIK: Res... (*Divje.*)

Pa je tudi res, da smo živali! (*Premolk.*)

Je mar nujno biti Aleksander, betežen od zlagane sreče? Je treba biti revni Aleksander, da si lahko človek? Je človek le, kdor je slep, gluhi, pohleven? Je res samo naivni dober?... Ah, ne razumem, glava me boli in... tam spodaj, glej ga, Aleksander joče v mesec in ... (*Se zdrzne.*) Si zaklenila?

KRISTINA: Ne vem in mar mi ni!

UMETNIK: Bojim se Aleksandra!... Poznaš Puškina, Rusa z zamorsko poltjo?

O kamnitem gostu je pisal... Hudiča poznaš! Pa Wildea, Oskarja?

KRISTINA: Oskarja?... Menda! Pred vojno je prodajal kravate, plešast in smešen, ker ni zmozel črke r. Na vrata je potrkal in zameketal: Doblo jutlo, plišel je Oskal, ki klavate plodaja!

UMETNIK: Pisala sta o kipih. O kipih z dušo. O kipih, ki so oživali. O kipih, ki so se kot strašna strašila vrnili iz noči! (*Zbegano.*)

Trepečem pred polnočjo in Aleksandrom, ki molče bevska v luno, ko meni živci pokajo, pokajo v lobanji kot rečni led na pomlad!... Saj ne razumeš! Nevredna si in nevredna sva! Ampak jaz — bolj nevreden! Bil sem Aleksander, nosil sem puško, prazen nahrbtnik in polno kučmo uši!... Zdaj sem tu, v Aleksandrovi postelji, z Aleksandrovo ženo, pod oknom pa joče kip, bolečina ga razžira, in krepeni, ker ne more izpod brona, in je grozljiv v nemem krču! Kristina, ne bo dobro! Zapustiva vas, župana, ravnatelja, pisarja Stoličko in ... prekletega Aleksandra! Izgubiva se v mesto, Kristina, izginiva!

KRISTINA: Pomiri se! Gramofon bom navila.

UMETNIK (*omaga*): Tvoja lekarna so razgaljeno telo, konjak in gramofon!

KRISTINA: Kaj morem, vedno so me ozdravili.

UMETNIK: Kristina, bojim se!

KRISTINA: Objemi me!

UMETNIK (*ihti*): Bolj kriv kot ti! Dvakrat bi moral razumeti in niti enkrat storiti!

KRISTINA: Aleksander se ti je vendar izplačal.

UMETNIK: Aleksander se mi šele bo izplačal!

KRISTINA: Oh, v izbi čepiš, sonce pa sije in trave zelené!

UMETNIK: Da, Kristina, ampak... zapahni okno! Polnoč in veter, ki od reke piha —

KRISTINA: Dobro, bom zaprla! (*Vzklikne.*)

Hej, strašna tema se je ulila! (*Lajež psa.*)

Najin Aleksander — ko da se je skobacal s podstavka! (*Gleda.*)

Res ga ne vidim pred hišo! Lepa reč! Ali nisi govoril o kipih, ki so oživelí? (*Tiše.*)

Pa ga res ni. (*Premolk.*) Se reče, tudi marmorja ne vidim, vse je zagrnila noč.

UMETNIK (*zmedeno*): Kristina, zapahni! Navij gramofon! (*Stoka.*)

Objemi me, zlomi me z objemom! (*Krik.*)

Bóli me z objemom! (*Premolk.*)

(*Bernardkovi koraki po stopnicah.*)

KRISTINA (*Ne več prizadeto*): Treseš se kot puheljček v nevihti!... Ali zamiži ali pa ne glej kot izpod vislic! (*Začudeno.*)

Ná, vrata so se odprla! Veter, stara kljuka... Ampak zakaj opolnoči? Naj bi po vsi sili uro poslušala iz zvonika? (*Koraki na pragu.*)

Pa še sveča — ugasnila je! (*Krikne.*)

Hej, gospod strah! Povrnite mir umetniku in duri zadrlesknite! Niti z odejico nisva pokrita, niti z nogavico oblečena! (*Premolk.*)

Utegnila bi se prehladiti, gospod strah! (*Z zadržanim besom.*)

Najvljudneje prosim: pejte k vragu in zaprite vrata!... Če pa si ti, moj bronasti Aleksander, tebe nisem nikdar prosila in tudi zdajle te ne bom: ne bolšči s praga, v izbo stopi! (*Vzroji.*)

Hočeš kozarec konjaka v svoj neumni spomeniški obraz? (*Vrešči.*)

Stopi v izbo ali pejd k hudiču!... Tak stopi! (*Bernardkovi koraki v izbo.*) (*Premolk, kratki rafali iz brzostrelke.*)

(*Jutro, kovač, cirkularka, motor, osliček, vrane.*)

ŽUPAN (*olajšano*): Ah, možje, prečudno sončen dan!

PISAR: Bi rekel, tovariš župan: na vejah sonce in pa na obrazih! He, he!

ŽUPAN (*pred spomenikom*): Pa si res ondan betežnost otepal, sosed Lucijan, ko si tarnal, da ima kip žalostne oči!

LUCIJAN (*noslja*): Takrat sem bil v krčmi naočnike pozabil.

ŽUPAN: Umetnina!... Ta drža telovadca, zamah z roko, ta brzostrelka, ki ji jermen frfota po zraku! (*Premolk.*)

In ta spokojnost!

LUCIJAN: Možje, Bernardek je trobojnico izobesil!

ŽUPAN (*razdraženo*): Saj je nor!... Enkrat mrliška bandera v tri dni, drugič spet praznične trobojnice! (*Slovesno*.)

Obrnite se, možje, od grajskega obzidja, in priznajte: je imel prav vaš župan, ko je naročil kip, vási v častit okras? Mislim, da kdor ne misli, ni misleč človek! Hej, pisar Stolička, preženi vrabca, ki je sédel partizanu na glavo!... Frrr, frrr! Nesnaga! (*Premolk*.)

MIZAR (*se približa. Dremlje se mu, zloguje*): Tovariš župan, ali naj bo tudi Kristinina krsta iz orehovega lesa? Takó kakor umetnikova?

ŽUPAN (*spokojno, dostojanstveno*): Menda, se razume, mojster mizar!... Iz orehovega lesa!

Na službenem obisku

Vladimir Kavčič

Dan po prazniku ni bil podoben nobenemu drugemu dnevu. Namesto v službo se je Dimitrij navsezgodaj odpravil k Tilly. Spremljal ga je Žorž, zato se mu ni bilo treba bati, da bi se izgubil. Žorž je slučajno tudi vedel, v kateri ulici stanuje Tilly. Namero, da jo misli obiskati, mu je Dimitrij razkril šele med potjo, a vseeno ni bil niti najmanj presenečen. Dimitrij se celo ni mogel znebiti vtisa, da ve o njegovi poti več kot on sam. Žorž spet ni pozabil hvaliti Tilly in smejal se je tako od srca, da je nekaj dobre volje prešlo tudi na Dimitrija, ne da bi mogel ali hotel razglablјati o globljem pomenu Žoržovega obnašanja. Jutro je bilo sveže, hladno, on pa spočit in poln moči, prav malo mu je bilo mar, čemu ga kliče Tilly in kakšno presenečenje mu spet pripravlja. Računal je, da bo prost vsaj do srede popoldneva. Odšel bo na glavni trg in počakal Danuško. Bolj kot vse drugo si je želel njene bližine in v sebi ni dopustil nobene možnosti, da se upanje še ta večer ne bi izpolnilo.

Blizu Tillyne vile, vendar še toliko vstran, da ga od tam ni bilo mogoče videti, se je Žorž kratko in brezбриžno, kakor je bila njegova navada, poslovil. Dimitrij se je zlahka znašel sam. Vila je stala v vrtu, nekoliko odmaknjena od ceste, ograjena z gosto in visoko železno ograjo, ki je odločno zavračala vsako misel, da bi jo bilo mogoče preplezati. Opečnato rdeča barva zidov se to jutro ni prav nič skladala z okolico. Breze v vrtu so bile črne, le vrhovi so bili obarvani z lepljivo rumeno barvo. Mlada angleška trava, ki je gosto poganjala iz mulja, je bila čez noč steptana. Sledovi velikih okovanih čevljev so bili že od daleč vidni vsakomur, ki bi pokukal skozi ograjo. Po dvorišču, kjer pesek že zdavnaj

ni bil več bel, se je podil trop irskih setrov. Bili so nemirni in v očeh jim je gorel ogenj nezaupanja. Od daleč se je vila zdela nizka, komaj enonadstropna, zdaj pa, ko je stal pred njo, je bila visoka in nedostopna. Nikjer v okolici niso bile stene tako navpične kot tu, morda tudi zato, ker so bile popolnoma gladke, brez slehernih okraskov; na tej strani proti cesti tudi brez oken. Čeprav strehe ni bilo videti, se je zdelo, da je ravna. Robovi so bili sicer obrobljeni s pločevino, toda za njimi je morda zijala praznina, zunanji zidovi so lahko segali čez njo.

Soseščina je bila vsa v vrtovih in prav na nasprotni strani ceste je bilo videti številne grmičje resede. A tam je bila trava nedotaknjena, rosa se je še lesketala na njej. Na geometrično zravnanе gredice že dolgo ni bila stopila človeška noga. Na pesku je tu in tam že poganjal plevel in na vlažnih prizidkih so čepele temno zelene kepice mahu. Tišina je bila tako popolna, da si Dimitrij ni upal niti zakašljati. Na tem kraju ga je pogum polagoma, toda vztrajno zapuščal. V vilo je nameraval vstopiti brez oklevanja, a se je hitro premislil. Vrata na vrt so bila le priprta, toda tisti hip, ko se jih je dotaknil, se je ob njih nagnetlo vse gosto psov. Niti eden ni zalajal ali zarenčal, toda odpirali so gobce pritajeno in grozeče, kot da ga bodo zdaj zdaj popadli. Prav tedaj pa je na ograji zagledal gumb in naglo pritisnil nanj. Zaman je prisluškoval, če se je v notranjosti oglasil zvonec. Poskusil je še dvakrat, trikrat, a brez odmeva. V zadregi se je ozrl tudi po sebi in ugotovil, da je še ves neurejen: suknjič pomečkan in odpet, hlače brez robov, čevlji prašni in že močno izdelani. V enem samem trenutku seveda ni bilo mogoče nič spremeniti. Nekje na zadnji strani vile so se že sunkovito odprla neka vrata, izza vogala se je prikazala sključena starka in se z drsajočimi koraki napotila naravnost k njemu. Mimogrede je z nepričakovano močjo in spretnostjo sunila v vamp nekaj psov, ki so se potem cvileč opotekli v ozadje. Vhod je bil prost, preden se je Dimitrij zavedel. Šele tedaj je starka, ki mu je sključena, segala komaj do kolen, dvignila pogled. Njene veke so bile modre in brez trepalnic, ustnice nabrekle in viseče.

— Kar za menoj! ga je povabila z bodrim glasom.

Dimitriju se je beseda zataknila v grlu. Sledil je starki preko dvorišča in se neprestano oziral okoli sebe, od kod se bodo pripodili psi. Če bi zdaj planili nanj, se jih ne bi mogel ubraniti. Toda izginili so brez sledu. Starka ga je peljala v kuhinjo, ki je presenečala po svoji preprostosti. Razen črnega štedilnika, ki je bil zdaj hladen, in nekaj polic z osmojeno posodo, je bil tu samo še kamin, v katerem so se cmarila debela smrekova polena. Prostor je bil mrzel in toplota, ki je puhtela iz kamina, je bila več kot blagodejna. Starka je sedla na nizko pručko, se zgrbila in se zatopila v ogenj, Dimitrij pa se je grel stoje, naslonjen na zid. Novo okolje in starka ga nista več motila, lastna ravnodušnost mu je celo povzročala nekaj ugodja.

— Prišel si k Tilly, je čez nekaj časa spregovorila starka. Njen glas je bil prostodušno domač, vsakdanji, kot da prihaja nekje iz spomina.

— Prezgoden si, ker je že odšla, pa se bo kmalu vrnila. Naročila je, da počakaš. Naša Tilly si daje kar preveč opravka. Neprestano je kje zunaj. Jaz pa naj se sama ubadam doma... Pozabila sem jo vprašati, s čim se ti, fant, pravzaprav ukvarjaš...?

— Vse to, mamica, je kar preveč zamotano, da bi me razumela, je Dimitrij poprijel njen lahkotni ton. — Delamo, delamo, kar naprej nekaj delamo. Saj veste, da so stvari, o katerih ni lahko govoriti, a so vendar zelo važne, važnejše od tistih, o katerih kar naprej razpravljamo...

— Pa ne delaš tudi ti s Tilly?

— Delam blizu nje, mamica...

— Glej, koliko vas je, samih krepkih fantov. Pa si zadovoljen? Je naporno, kaj?

— Veste, jaz sem še novinec...

— Sveže nabrušen, kaj? Hihi, poznam vas... Vedno na nogah, ob vsaki uri pripravljeni. Dovolj mi je, če pogledam Tilly. Na pol živa prihaja domov in še tu si ne da miru. Vsi ji moramo pomagati, celo jaz. Otroka jo komaj poznata, in kadar pride sin, je gotovo ni. Ni čudno, če je prepir v hiši in jo včasih tudi pošteno naklesti. Saj ne zasluži drugega mrha, kot je...

— Otroka morata biti že velika, je navrgel Dimitrij.

— Krepka fanta sta, je pritrdila starka. — Že zdaj odležeta za odraslega moža. Včasih, kadar so psi lačni in razdivjani, ju vržem mednje. Brez oklevanja se spopadeta z njimi. Grizeta in grabita z nohti, te imata posebno razvite, velike in ostre... Sin sploh ne dovoli, da bi jih jima strigli. Nič ne pretiramam, vselej zmagata. Zadnjič se je mlajši tako zagrizel v vrat eni od mrcin, da mu je otrpnila čeljust in je ni mogel razkleniti. Šele brce v zadnjico so mu pomagale. Potem je bil seveda ves zamazan, obleka se mu je kar lepila na kožo, a je ni hotel preobleči. Smrkavec že ve, kaj je junaštvo. Predel je okoli mene in se mi dobrikal. Pri ognju je kmalu začel smrdeti in sem ga morala s silo nagnati v kopalnico. Tak je, lump. Dobro ju poznam oba in vem, kam je treba pritisniti... Vidiš, jaz takole klepetam, ti pa čakaš... Kavica bi se ti prilegla, kaj? Takoj jo bom pristavila, Imam tisto, pravo. Ne kuham je ob vsaki priliki, le kadar pri nas dolgo delajo. Tako, do opoldne...

— V jutranjih urah je človek najbolj negotov, je rekel Dimitrij.

Starka je vstala in oddrsela k polici, pritrdjeni na nasprotni strani. Prinesla je vode v bakrenem kotličku in ga postavila na žerjavico. Kmalu je v njem zaklokotalo. To je Dimitrija zdramilo, da je začel pozorneje ogledovati ognjišče in njegovo okolico. V kotu, kjer ogenj že dalj časa ni gorel, je bilo prislonjenih

več kratkih železnih drogov z lesenimi ročaji, ki so bili na spodnjem koncu oblikovani v nekakšne pečate. Znamenj na njih sicer ni bilo mogoče videti, vendar je Dimitrij sklepal, da so podobna zrcalnim slikam črk. Na tem razširjenem koncu je bilo železo belo, kakor da je bilo že mnogokrat razbeljeno v ognju. S podobnimi napravami so včasih na divjem zapadu žigosali konje.

— Moral si jih opaziti, ga je starka spregledala že čez nekaj trenutkov. — Pozabila sem jih pospraviti. Ni potrebno, da bi bili vsakomur na očeh, čeprav k nam nihče ne zahaja na obiske. Ni mogoče zaiti, le povabljen si lahko... Pa nič hudega. Vsakdo dobi svoje znamenje na kožo. Večini ga pritisnemo kar na obraz. To je najbolj praktično. Potem vsaj veš, s kom imaš opravka. Nekateri pa jih rajši nosijo skrite pod obleko. Ti se potem morajo pogosto slačiti... Takšne so pri nas navade, sine... Tudi ti boš dobil svojega. Zato si prišel, kajne? Starka je dvignila oči in se z njimi zaustavila na negibnem Dimitrijevem obrazu. — Mislila sem, da že imaš svojo podobo... Zmotila sem se... Saj te prej tudi nisem natančno pogledala... Oči me varajo... Nič ne de... Tilly že ve, kaj dela.

— Tilly me je povabila, je pritrdil Dimitrij.

— Mogoče je danes sploh ne bo. Lahko se zgodi, da so jo zadržali. To ni nič neobičajnega... Potem se ne izplača čakati. Tudi drugi prihajajo večkrat. Postopoma... Prvič po ulici, drugič do vrtnih vrat, potem ogledujejo mrcine, povabim jih v kuhinjo, naslednjič pa jih že gostim s turško kavo kakor zdaj tebe. Naj vidijo... Ti si opazil že prvič. Priznaj, da tudi zato, ker sem te pustila tako daleč. Se vsaj ne boš pritoževal nad sprejemom...

— Pri meni, mamica, gre sploh vse zelo hitro. Razen tu...

— Pri nas?

— V tem mestu. Pritožujem se vseeno ne. Še ne. Morda pozneje. Pri vas pa mi je celo všeč. Počutim se kot doma. Rad bi še nekaj vprašal: Če že moram imeti neko znamenje, ali ni vseeno kakšno, ali pa je morda določeno, da prav eno izmed teh, ki jih vidim tu?

— To je odvisno od tvoje narave.

— Telesne muke slabo prenašam. Morda bi se našel kakšen posreden način?

— Muke niso zato, da bi jih prenašali, temveč da jih občutimo. Če jih preneseš, to je tvoja stvar. Pravzaprav pa niti ne boš vedel, kdaj ti bodo vtisnili znamenje. To bo tedaj, ko boš pri Tilly. Pri njej... So pa še drugi načini in drugačne priprave. Vseh nimam tu. Dosti preveč sprašuješ. Saj ne rečem, da ti ne bi hotela odgovoriti, le kažeš, česa vsega ne veš, a kazalo bi vedeti. Molčati te tudi še niso navadili. To so vendar tvoje osebne zadeve.

— Točno. Notranje zadeve. Sam sebi se čudim, da se nisem domislil že prej. Vaša kavica je imenitna. Izhlapela je popolnoma. Pridružujem se vašemu mnenju, in če ne nasprotujete, bi se počasi poslovil. Odit pa ne morem brez vas. Psi, ki stražijo hišo, bi me hitro zavohali. Mrcine, gotovo imajo dober rodovnik in nobenega razumevanja za takšnega, kot je moj. Sestradane so, popadljive, nenegovane. Ne bi jim rad prišel med zobe.

Nihče mu ni odgovoril, in ko je natančneje pogledal starko, je bil prepričan, da spi. Glava ji je slonela na kolenih, roke pa so ji mrtve, negibne visele do tal.

— Grem, je za vsak primer še enkrat ponovil.

— Nikamor!

Za hrbtom je zaslišal ljubezniv ženski glas, ki pa ga ni prepoznal. Sunkovito se je obrnil. Na pragu je stala Tilly, v domači halji in copatah. Prijazno se je smehljala, vendar na nov način, in si neprestano popravljala ovratnik, ki je samogibno lezel narazen ter odkrival belo, napeto kožo. Tudi ko se je prestopila, se je izpod halje zablestela golota. Dimitrij je to seveda opazil. Med tem sta se njuna pogleda celo srečala. Ona je zardela, kar pa je bilo zanj popolnoma razumljivo, saj jo je opazoval povsem neprizadeto.

— Že sem bil prepričan, da sem prišel zaman, je po nekaj sekundah molka spregovoril Dimitrij.

— K meni nikoli ne prideš zaman. Pojdiva! Po prstih in pazljivo, da se ne prebudi mati.

To opozorilo je komaj imelo svoj smisel, kajti tla v kuhinji so bila prekrita z mehkim gumijem, v katerem so se koraki popolnoma udušili, v predsobi pa z debelo volneno preprogo, v katero se je noga pogrezala do gležnja. Tilly je odprla ena od vrat, ki jih je bilo v predsobi več in tesno skupaj. Vstopila sta v prostrano sobo, ki sta jo osvetljevali veliki okni, od zunaj zavarovani z gostimi železnimi križi. Dimitrijevi pogled se je najprej ustavil na njih. Glede na prostor, ki bi ga morali osvetljevati, sta bili majhni. Pričakoval je, da bo videl vrt, drevesa, sosednje dvorišče in strehe drugih vil, toda razgleda ni bilo. Kakor da stoji pred nevidnim zidom, preko katerega je svetloba po ovinkih prihajala do stekla. Nenavadne so bile tudi stene, previsoke, pohištvo pa nizko, povsem pri tleh. Izjema je bilo le stojalo pri vratih, visoko kaka dva metra in polno najrazličnejšega orožja. Dimitrij je stopil tja in si ga začel ogledovati. Naštel je deset pušk, tri brzostrelke in en mitraljez. Še bolj zanimiva pa je bila zbirka nožev, sabelj in ročnih bomb. Medtem ko si je ogledoval bleščeče čisto in niti ne naoljeno orožje, je Tilly stala sredi sobe in z blagohotno naklonjenostjo spremljala vsak njegov gib. Dimitrij se ni mogel zlahka ločiti od orožja. Vzel je v roke eno od brzostrelk in jo skušal razstaviti.

— To so puške načelnika Edvina, ga je opomnila Tilly.

Zdaj je Dimitrij lahko v hipu odstopil od svoje namere. Orožje je postavil nazaj v stojalo, si otresel roke, kot da so polne prahu, in se obrnil k Tilly.

— Sedi!

Z roko mu je pokazala k mizi, sama pa se je zleknila na enega od dveh divanov, ki sta bila postavljena pravokotno drug k drugemu nekaj korakov vstran. Ko je ležala, je halja sploh ni več ubogala. Kar sama je polzela z nje. Čeprav jo je pogosto popravljala, je imela eno ramo kar naprej razgaljeno, a tudi med koleni ji ni uspelo niti za hip zakriti nežne beline.

Dimitrij je čutil za dolžnost, da jo je od časa do časa pogledal, nato pa se spet prepustil razgledovanju sobe. Tu je bila vsaka malenkost lepa, nova in brezhibna, pravzaprav še nerabljena, nikjer niti sledu prahu, a vseeno nekaj ni bilo prav. Ta popolnost ni bila privlačna, mir grozeč, čistoča upadljiva, prostor preveč prostran, neresnična celota. Moral je misliti na zadrego, ki se ga je bila polastila na cesti, na priprta vrata, na trop irskih setrov, ki so popadljivo režali vanj, na starko in na kuhinjo... Kaj se mu je pravzaprav pripetilo? Kaj se dogaja z njim? Ko pa je ta neresničnost tako vztrajna in neodstranljiva, pravzaprav edina resničnost... Kje so zdaj psi... Steptana trava na vrtu... Reseda onkraj ceste... Od sonca orumeneli zidovi... Poletna jutra. Jesen v tem mestu... Služba, ki je tega dne ni treba opravljati, žena na divanu... Spomin na Dunjo, želja po Danuški... Kam z vsemi temi svetovi, ki obstajajo vsi hkrati, a jih vendar spet ni. Ni Tilly, le eden njegovih predstojnikov, čigar pooblastil še ne pozna. Ni starke, saj je zaspala. Ni nesvoboden in omejen. Še nikoli ni prebival v tako razsežnem prostoru. A vendar je obdan s stenami, ki sicer prepuščajo svetlobo, ne dovoljujejo pa pogleda na sonce niti na zelenjadni vrt v soseščini. In Tilly? Kaj počenja ta obraz na njenem telesu? Toliko grenkobe se je nabralo na njem, da mora dolgo strmeti vanjo, če hoče odkriti vsaj nekaj, kar bi ji lahko dajalo mik. Včasih vendarle grdota postane privlačna. Čemu ne? A zakaj?

— Mnogo pušk ima načelnik Edwin, je rekel čez čas in se s pogledom spet ustavil na orožju. — Dobro so ohranjene in vse so še uporabne.

— Brez tega ne gre. Moška stvar..., je suho odvrnila Tilly. — Jaz se ne ukvarjam z njimi. Nisem se jih še dotaknila...

— Lahko bi prišle v roke otrokom. Fantje so divji na orožje.

— Da, včasih.

— Slišal sem, da imate dva.

— Saj. Edwinova sta...

— Vaša ne?

— Ne, jaz sem ju samo rodila, a nikoli ne bo priznal, da imam do njiju vsaj toliko pravice kot on... V resnici je tudi nimam. Od kod bi izvirala? Iz enostavnega dejstva, da sem ju rodila? Če bi bilo tako preprosto.

— V naših krajih, je glasno razmišljal Dimitrij, — je to nekoliko drugače. Mož in žena imata enako pravico do otrok, žena celo večjo...

— Jaz nisem Edvinova žena...

— V službi sem slišal. Spet so me napačno obvestili...

— Res, govorijo... Premalo poznajo Edvina. On ni kot drugi. Tudi med načelniki je izjema. Če bi stalno živel tu, bi morda postal enak vsem ostalim. Toda on potuje, službeno, privatno. Pri ljudeh, kot je on, tega sploh ni mogoče ločiti. Živi drugje... Z njim sem poročena, toda njegova žena... Vsak naj se imenuje tako, kot v resnici. Tudi ti... Edvina poznam že od mladih nog, brez pretiravanja. Preden sva začela hoditi v šolo, sva se že igrala skupaj v enem od naših predmestij. Bil je svojeglav otrok in drugi ga niso marali. Tudi pozneje se ni spremenil in v šolski dobi je bil na našem koncu eden najbolj znanih pretepačev. Vodil je svojo družino in od nje zahteval popolno pokorščino. Kdor bi se mu upiral, bi občutil njegovo trdo pest. Zato se mu niso upirali. Deklet ni maral... Divjaška doba... Pozneje, da, pozneje me je potreboval. Kakšni časi... Smrt je prežala nanj na vsakem koraku. On ni bil samo pogumen, preziral je nevarnost. Tedaj me je najbrž imel zelo rad. Tudi jaz sem živela samo zanj. Priznam, tudi jaz sem njega uporabljala... Spremljala sem ga na vsakem koraku, bila sem mu pomočnica v najbolj tveganih podvigih. Vedno je uspel. Ne trdim, da zaradi mene. Svojo nalogo je opravljal premišljeno in imel je zveste tovariše, ki so zanj tvegali vse. Njih ni več. Odšli so, in sedaj moramo o njih misliti samo dobro in lepo. No, prehitavam sama sebe... Ne bi si rada pripisovala zaslug, ki mi jih ni še nihče oporekal. Znano je, da sem Edvina nekajkrat rešila, toda to dejstvo pomeni zanj komaj kaj več kot nič. Trdi, da ni kriv, če še živi. To je sicer razumljivo, a si še nisem pojasnila zakaj. On mi tudi ne da, da bi bila pred njim nekaj, ker tudi sama nočem. Dobil je največja priznanja. Malo manjšega priznanja ni. Si ali nisi? Tako se je zgodilo, da jaz nisem. Vsi vedo to, ne vedo pa, kaj sem. On je to vedel, čeprav ni priznal. Če je hotel slavo, je moral vzeti tudi mene. Kajti jaz bi edina lahko okrnila njegovo slavo. To se sicer ni moglo zgoditi, ker sem se mu vedno podrejela, toda on ni zatrdno vedel, kaj pri meni lahko tvega. Zato ni tvegaj nič in se je poročil z menoj. To ni smešno, to je točno. Še sedaj ne opazi, da ga nimam rada. Do tega spoznanja sem se dokopala le polagoma, a je zdaj že povsem utemeljeno. Prevelik je, preveč slaven, preveč nečloveški. Njegova dejanja so presegala fantazijo mladega dekleta, vendar sem že tedaj čutila njegovo tragiko in svojo majhnost. V mislih sem ga bila že žrtvovala. Bila sem prepričana, da mora plačati za svoja dejanja najvišjo ceno. Preveč so nenavadna, da jih ne

bi bilo treba z ničimer odkupiti. Toda ne. Živel je dalje in moj odpor se je razvijal v gnus. Če ga ne bi bilo več, bi ga pa seveda neutolažljivo objokovala. Ni mi bilo dano, da bi trpela zaradi njega, trpeti moram z njim. To je razlika, ki jo je treba doživeti. Jaz sem jo, ne da bi on opazil, kako je z menoj. Bil je vzvišen nad mojim razpoloženjem in moje misli zanj niso mogle biti zanimive. Ves se je posvečal delu in drugim ženskam, kajti prepričan je bil, da za mojo srečo zadostuje, če sem lahko v njegovi bližini. Dobesedno tako... A ne kadar-koli, temveč samo tedaj, kadar želi on. Na srečo je to preteklost, toda kakšna preteklost je to bila in kakšna sreča je to sedaj? Ali razumeš, kaj ti pripovedujem in zakaj?

— Ne, je brez pomisleka odgovoril Dimitrij. Tilly že nekaj časa ni več poslušal. Njega je zanimalo, kaj je zunaj. Dvakrat ali trikrat se mu je celo že zdelo, da se je v kuhinji nekaj zganilo. Morda koraki, morda je samo zazvenelo železo.

— Na kaj se potem nanaša tvoj odgovor?

— Na vprašanje.

— Ali po vsem tem, kar sem doživela, ne zaslužim malo več pozornosti in spoštovanja?

— Jaz ne trdim ne eno ne drugo, razen če bi izrecno... Samo povezujem, kar sem slišal...

— Poskusiva drugače? Ti je všeč ta hiša? Bi hotel živeti tu?

— Ne razumem vprašanja.

— Ne veš, kaj pomeni, živeti v tej hiši?

— Ne, je odkimal Dimitrij.

— S kako žensko?

— Ne. Kajti to lahko pomeni zelo različne stvari. Razen tega imam svoje cilje. Živeti nameravam mimogrede, življenje domnevam, kajti šele tedaj se vse prične...

— Zdaj te ne razumem jaz. Zberi se vendar! Hočeš nekaj odkloniti, jaz ti pa nisem še ničesar ponudila. Zastavljam ti vprašanja...

— Da. Še vedno pa mi ni jasno, zakaj sem bil povabljen v to hišo. Obenem priznavam, da se tu ne počutim najbolje. Ta del mesta ni preveč zdrav. Že na ulici sem čutil nekakšen zadah, ki me je pritiskal k tlom. Morda je to odvisno tudi od časa...

— Povabljen si bil službeno, in temu ni kaj dodati. Pogovorila se bova, kot je bilo sklenjeno. Ali nisi obljubil, da boš ta dan posvetil samo meni? Zakaj si to želim? Do tebe gojim neko posebno nagnjenje, ki pa mu spet ne gre pripisovati velikega pomena. Pri ženski, kakršna sem jaz, bi o ljubezenskih čustvih komaj še mogli govoriti, razen v enem smislu, ki ti bo pa ostal za vedno tuj.

Je pač tako, ni moj interes, da bi ti povedala vse. Vprašati tako ne boš znal. Raje se pomeniva o tebi... Dozdaj sem s teboj še kar zadovoljna. Zdi se mi pa, da boš napravil vse, da bi se izmaknil mojim načrtom. Izpolnila bom svojo dolžnost, nič drugega.

— Saj je zanimivo, je počasi, razmišljeno odgovoril Dimitrij. — V mladosti je vse tako prekleto jasno: vrednote, cilji, načrti... Vprašanje so samo leta. Ko jih boš dopolnil, se bo izpolnilo. Svet je poln možnosti, na vse strani odprt. Samo poleteti je treba... Pozneje se marsikaj spremeni. Odkriješ, da so tu še drugi. Povečini na videz zelo ravnodušni, a ne moreš napraviti niti koraka, ne da bi zadel ob koga od njih. Prepričanje, da hočejo vsi isto in da je tu vse samo zaradi njih, postane brezpredmetno, kajti to nikogar od njih ne zanima. Morda pretiravam, a vezi med ljudmi se prepletajo po nekih skrivnih, nerazumljivih poteh. Vselej imaš opraviti samo s posameznikom, za njimi pa je še nekaj, kjer s osi celo sami sebi tuji. Nihče te ne ovira, a si oviran. Prizadevaš si, a v prazno. Lahko se zgodi, da počasi sploh ne veš več, kaj bi še počenjal. Čimbolj razvrednotiš posameznika, čim globlje seže spoznanje o njegovi naravi, tem bolj si zaskrbljen za usodo celote. Kot da bi ta ne bila sestavljena iz posameznikov... Prišel sem do tod. Toda zavest, da je treba delovati, spreminjati in se obenem oblikovati, mi je dala trdne temelje. Hotel sem le pojasniti, kako malo važno je vse ostalo.

— Prepričljiv ravno nisi, je odvrnila Tilly in se do vratu prekrila z lahko volneno odejo. Potem se je s spretnimi gibi osvobodila halje. Odeja je nenadoma postala prekratka, da bi jo vso prekrila. Ramena so ostala gola. En sam pogled nanje je Dimitriju povedal, da so lepo oblikovana. Seveda pa se pri tem barva njenega glasu ni niti najmanj spremenila:

— Pri tebi se ne morem znebiti vtisa, da ne živiš zaradi življenja samega, temveč zaradi zanimivosti. Sam si že na pol priznal, da je tako. Življenje je zanimivo, to so tvoje besede... Poudarek na »zanimivo«. Morda so moji sklepi preveč daljnosežni, toda ti sam mi daješ oporo zanje. Nisem še prepričana... Še imam čas... Ali se ti zavedaš posledic takšnega mišljenja? Če je življenje samó zanimivo, tedaj ga živiš le zaradi zvedavosti, zato da bi ga raziskoval. Oboje je zgrešeno. Ni ga treba raziskovati in zvedavosti se moraš varovati. Te modrosti sicer niso moje, pametni ljudje so si jih izmislili, in za ljudi nimajo svoj pomen. Prepričani so, da jim tudi jaz služim, a ne bi mogla izjaviti nič določenega. Ne vprašujem in ne pritrujem. Oni sami me skušajo pojasniti. Kot da bi tu bilo treba kaj pojasnjevati. Nekaj pa drži. Kdor živi zaradi zvedavosti, je blizu končnemu... Saj te ne moti moje leporečje? Biti blizu končnemu, pomeni biti blizu mene. Takšni moški ne privlačijo. Govorim na splošno in iz tega, kar sem rekla, ni mogoče zaključiti, da zaničujem ženske. Toda one se mi približajo po drugi poti: One obupavajo. Njihov obup je dokaj eno-

staven, a vseeno nerazložljiv. Zato pripadajo meni... Gubanciš čelo...? Pomeni to, da mi ne slediš? Najbrž me zelo spoštuješ, pa si pričakoval, da sem bolj urejena, da je pri meni vsaka misel na svojem mestu, vse utemeljeno... Tudi to je zmota, kot je zmota vse drugo, obratno... Drugačna sem. Morda me boš kdaj spoznal. Poskušaš ostati ravnodušen, neprizadet. Bojiš se me in se mi izmikaš, v resnici pa me imaš rajši, kot si pripravljen priznati. Slutim, da ves težiš k meni...

— Zakaj? je hladno in tuje vprašal Dimitrij.

— Zakaj? To tudi meni ni jasno. Tudi sam bi se moral toliko poznati, da bi mi lahko odgovoril. Toda ne... Trmasto vztrajaš pri nečem drugem. To me je presenetilo in postala sem pozorna nate. V svoji preteklosti sem skušala odkriti razloge za tvojo sedanost. Nič posebnega ta tvoja zgodovina, na katero se toliko zaklinjaš. Desettisoči imajo enako, a ravnajo drugače. Moje raziskovalne sposobnosti so me izdale. Najbrž je v tebi še neki činitelj, ki ga nisem upoštevala. Vselej ista pesem... Vztrajaš pri svojem sistemu. Ves si se oprijel nekega načrta. Pripel si si ga v gumbnico in z njim povsod izsiljuješ vstop. Pozabljaš na čuvarje vhodov! Čemu tako?

— Če je to res razgovor, smem nekaj dodati tudi jaz. Lahko celo trdim, da sem bil izzvan, zato smem vračati v istem tonu. Prisilili ste me razmišljati o dveh vprašanjih: Kdo daje nekaterim pravico tako brezskrbno, neprizadeto in vzvišeno soditi o vrednosti drugih? Če si jo jemljejo sami, so žrtev usodnega nespo razuma. Pozabili so na svojo človeško naravo, ki ne more obsegati nič drugega kot vse tisto, kar vidijo v drugih. Tako bi na vsako vprašanje morali namesto odgovora dobiti isto vprašanje... Če ni tako, in jih je nekdo pooblastil, bi morali vprašanje zastaviti tudi njemu. Tako naprej... Vsem. Dalje: Omenjeno je bilo »končno«. To je nesmisel. Za sedanost gre, za zdaj, za tu... Za posameznikov odnos do tega...

— Tudi moje pritrdilo ničesar ne spremeni.

— A zakaj nekaj ne storimo? Čemu oklevamo? Prav zato sem prišel. Zaenkrat sem sicer še popolnoma nedejaven, a postajam nestrpen. Vi pa imate lep položaj, če bi zastavili le del svojega vpliva...

— Res je, da jih v nekem smislu upravljam, a jim tudi služim. Za nje sem samo sredstvo.

— Preklete je veselo v tem kraju!

Dimitrij je naglo vstal, potisnil roke v žepe in se namenil proti oknu. Moral je mimo Tilly. Prav tedaj se je malce dvignila, in odeja ji je zdrsnila globoko navzdol. Že je bila razgaljena do pasu. Dimitrij je vztrajno strmel skozi okno, ne da bi zunaj karkoli opazil. Neoprijemljiva siva ploskev je bila vse, kar je nudil razgled...

— Nesmisel! je skoraj zakričal Dimitrij. — Njegova modrost in nasveti inšpektorja Kosa lahko služijo samo njemu. Jaz jih ne potrebujem. Ne iščem svojega mesta med vami. Nisem prišel, da bi služil komu od vas, temveč stvari. Ne spletkarim, a me skušajo onemogočiti, ali vsaj podrediti. A ne podrediti v smislu hierarhičnih stopenj, ki pri vas obstajajo. Te me same po sebi niti ne motijo, pripravljen sem jih sprejeti kot dejstvo. Pripravljen sem izpolniti vsa navodila... Hoteli ste me presenetiti z nekim posebnim redom, ki naj bi vladal pri vas. Višjim redom, ki ni vselej tudi razumljiv, da ne rečem: razumen. Upognil sem koleno pred njim in še sem ga pripravljen upogniti. Nekaj pa me vznemirja. Vsak red in vsa načela so za vas le pretveza. Postavili ste jih zato, da jih kršite. Veljali naj bi za tiste, ki so preplašeni, a oznanjajo pogum. Teh ni malo, a jaz ne spadam mednje. Maščujejo se vam na svoj način: Bojazen spreminjajo v udobje in skušajo vzpostaviti tak red, da bi tudi oni nekomu zbujali tesnobo z lastnim bremenom, bi radi zlomili tuja ramena. Zdi se mi, da uspevajo. Kadar ne, pa modrujejo kakor Žorž. V resnici gre za nekaj povsem drugega...

— Iz tega sklepaš...?

— Ničesar. Nimam časa... Nekatere stvari se mi razjasnjujejo šele zdaj...

— Tvoji prihodnji sklepi ne bodo manj zanimivi od sedanjih. Prav rada bi se z njimi seznanila... Tilly je govorila mirno, neprizadeto. — Ampak, če sva že začela z očitki, jih nikakor še ne more biti konec. Prišel si s samozavestjo poslednjega pravičnika. Pripisuješ si pomen, ki ga nikoli ne boš imel. Že tvoja osamljenost dokazuje, da nimaš prav, vsaj s stališča sedanjosti, prihodnost pa že sicer ni tvoja. Tu bi lahko najin pogovor zaključila, kajne? Prav imamo mi. Morda nam hočeš očitati ravno to? A kaj potem? Ne želim, da bi krenila v to smer, čeprav bi bila razumljiva in je morda resnična. V svoji preproščnosti pozabljaš na druge možnosti. Če te bom opozorila samo na eno od njih, to ne pomeni, da je edina. Ali nam dovoliš, da imamo svoj sistem? Si napravil vse, da bi ga razumel? Saj sploh nisi imel možnosti, da bi ga spoznal, ker ga držimo v tajnosti. Priznam, da tudi jaz ne vem vsega, a to me ne vznemirja. Predvsem pa me to ne ovira pri delu. Ne zbuja mi dvomov. Jaz zaupam...

— Zadnje razumem kot očitek, ki pa ni upravičen. Sem mar pokazal premalo zaupanja? V vseh teh dolgih letih?

— Nič ni mogoče reči o prihodnosti. Oba nekoliko pretiravava. Vrniva se k dejstvu: Smo te poklicali? Si prišel? Si tu? Če še nisi mogel začeti z delom, kot bi rad, to je zgolj tehnično vprašanje. Pri obsežnosti naših nalog in pri zapletenem mehanizmu, brez katerega ne moremo, je takšen premor nujen. Razumeti moraš, da je treba prej še marsikaj urediti.

— Če so to vsa dejstva...

Ob tem pomisleku, ki je bil izgovorjen glasno in s poudarkom, se je Tilly začela krčiti. Izakazalo se je, da je odeja zadosti velika, da se mora vsa pokriti z njo, celo čez glavo. Dimitrij je bil prepričan, da zadnjih besed niti ni slišala. Kajti ko je spet pokukal izpod odeje, ji je na obrazu igral sproščen otroški nasmešek, v katerem je zaman iskal sledove zle misli. To je trajalo le kratek hip, takoj nato je njegov pogled že zablodil po stenah. Iskal je uro. Bil je prepričan, da je v tej hiši prebil že neznansko dolgo časa. Ure pa seveda ni bilo. Tudi legosonca ni bilo mogoče ugotoviti, pogled skozi okno ni dovoljeval. Po njegovi občutku je bilo poldne že blizu, a še nič ni kazalo, da bi mu Tilly dovolila oditi. Ugibati, kaj vse se še lahko zgodi do večera, ni imelo smisla. Verjeti, da se bo o mraku lahko sešel z Danuško, pa je bila le še stvar poguma. Tega mu še ni primanjkovalo, zavedal pa se je, da bi mogel izzveneti v prazno. Misel na Danuško bi utegnila biti le še kljubovanje, večerna iluzija in resnični samo še odmevi, dolge poti po neznanem mestu, nerazumljivi ljudje in dolgotrajni, nepeti razgovori, ki jih je vsakdo mogel razumeti drugače.

— In vendar ti je vseč pri nas, je rekla Tilly. — Ne zato, da bi te spodbudila k odhodu... Rada bi te še malo zadržala. Nikamor se ti ne mudi, sama sva...

Dimitrij je molčal in ona je čez čas nadaljevala:

— Razgleduješ se po stenah... To hišo so zgradili nalašč za Edvina, da bi služila meni. Vse v njej ima svoj pomen. Tudi jaz nisem vedno tu. Večkrat odhajamo na deželo, kjer ostajamo po nekaj dni. Edwin in tovariši gredo na lov, jaz pa jih spremljam. Lahko bi se nam kdaj pridružil, povabila te bom. V kratkem mislimo obiskati Grad brez imena...

— Grad brez imena? Kaj pa je to?

— Vedela sem, da te bo zanimalo. Kaj je to in kje je, ni mogoče povedati. Niti jaz sama dobro ne vem. Je pa mogoče doživeti.

— V primeru, da bi res šel z vami... Kako me bo sprejel Edwin? Bilo bi vendarle nekoliko nenavadno, če bi se nenadoma pojavil v vaši družbi. Meni samemu bi bilo nerodno.

— Čemu? Edwin že pozna tvoj primer, se pravi tebe. Celotno nekaj zanimanja za tvojo osebo je pokazal. Prepričana sem, da bi bil celo zadovoljen.

— Res je, da tu marsičesa ne razumem. Opozarjam pa, da nisem nenevaren. Že sem imel opravka s poročeno ženo. Hotel bi, da me jemljete prav takšnega, kakršen sem.

— Nič drugega ne pričakujemo od tebe. Zdaj pa pridi bliže.

— Ne, je polglasno odklonil Dimitrij in z očmi opozoril na vrata. — Vsak hip lahko kdo vstopi. Starka me je sprejela dokaj zaupljivo, vendar...

— Slišala sem, kako sta klepetala. To je Edvinova mati, ki si ji dolžan izkazovati vse spoštovanje. Mnogo je pretrpela, da je lahko vzgojila takšnega sina, in tega ne smemo nikoli pozabiti.

— Kar dobro sva se razumela, je pritrdil Dimitrij. — Nisem se pa mogel znebiti določenega vtisa. Ali je hudobna? Morda so temu kriva njena leta. Ne obvlada se več popolnoma. Šarila je z nekim železjem, ki sem ga to pot videl prvič. Tudi od ognja v kaminu se je širila neka posebna toplota. Priznam, da sem šele pozneje, ko sem bil že tu, v sobi, nekaj zasluhtil.

— Slutnje, da ... Niti pri njih ni treba ostati. Vse tisto ni namenjeno tebi, in če bi dalj časa bival pri nas, bi svoje mnenje temeljito spremenil. So znamenja, na katera moraš biti ponosen. So znamenja, ki jih vtisnemo samo najzvestejšim, to so znamenja priznanja. Včasih tudi znamenje opomina. Tvoje neznanje je krivo, da si jih ne želiš. Kaj vse bi drugi dali zanje ... Na primer Žorž ali Žan. Po kolenih bi prišla do sem, če bi jima le dovolila. Toda ne dam, da bi se mučila. Dobra fanta sta, kajne?

— Priznam, da v ocenjevanju značajev nisem bil nikoli posebno spreten.

— S tem si odgovoril tudi sebi. Sam si odkril razlog, enega od razlogov, zakaj še nisi mogel začeti z delom. Tovariša pa si vendarle pretehtal, v očeh ti berem. Neprestano se vrtiš okoli njiju.

— Prav nasprotno je res. Onadva ...

— Poskusiva drugače. Ti veš, da sem te povabila k sebi, ker ti nameravam sporočiti pomembno novico. Odloženo je bilo, da boš pričel z delom. Dali ti bomo vse možnosti, da boš uresničil svoj veliki načrt. Glas o tebi se je že razširil po vsej naši ustanovi. Slutimo, da pripravljaš nekaj epohalnega, nekaj, kar bi po pomenu preseglo naš čas, nekaj, kar je namenjeno zanamcem. Mogoče boš naletel na težave. Mogoče tvoje življenje sploh ne bo srečno, morda niti povprečno dobro, a to breme pač moraš prevzeti nase. Kajti ti vstopaš v zgodovino. Prihodnosti pripadaš, zato ti je naš čas samo sredstvo za izpolnjevanje svojega načrta. To si hotel, ali ne? Mi te sicer ne razumemo popolnoma, toda puščamo ti odprte roke, da se ne bi umazali pred prihodnostjo. Še več. Ne samo, da ne bomo delali nobenih ovir tebi, dobil boš tudi pomočnike. Osvobodili jih bomo vseh drugih dolžnosti, da bi lahko služili samo tebi. Zato me je zanimalo, kakšno mnenje imaš o njih. Ne bi bilo prav, če bi si nasprotovali že od vsega začetka. Pravzaprav se ti lahko samo strinjaš z njimi; kajti njihova dolžnost je, da izpolnjujejo tvoje ukaze. Si že uganil, na koga mislim? Enoroki ti bo kurir. Zvest je in hiter. Tvoja desna in leva roka bosta Žorž in Žan. Oba sta vsestranska, uslužna in natančna. Tudi inšpektor Kos bo z vami, ne da bi hotel ukazovati, temveč samo v pomoč. Izpolnjeval bo tvoja navodila. Dodeljen ti bo za posebne naloge. On ima prakso, ki je ti nimaš. Bo pa tudi edini, ki bo lahko

nastopal s potrebno avtoriteto, kajti ti kot novinec je nimaš. Zaradi mladosti tudi nimaš ustreznega položaja. Inšpektorja ti na začetku nismo nameravali dodeliti, njegovim letom ne pritiče, da bi se spuščal v tvegane poskuse. On rad hodi po izhोजenih poteh. Pokazal pa je nenavadno svežost in razboritost. Sam se je ponudil, ko je zvedel za tvoje namere. Tako smo na mah rešili dvojne vprašanj: Tebi ne bo treba dodeliti nobenega začasnega naslova, ker bi tak naslov nujno potreboval, za svojo ekipo pa si pridobil ustrezno avtoriteto. Samo po sebi se razume, da je vse v tvojih rokah, in nikar ne oklevaj dajati nalog inšpektorju. On ti je kakor podrejen. Več zate ni bilo mogoče napraviti. Upam, da si zadovoljen? Boš še dvomil, da sem ti resnično naklonjena?

— Dvom je razkošje, ki si ga ne morem privoščiti. Ena od dveh možnosti me zaposluje več kot dovolj. Moj dvom bi bil celo nesmiseln. Odločitev, s katero ste me pravkar seznanili, pa je tako pomembna, da je zdaj še nisem sposoben oceniti v celoti. Zato mi dovolite, da bom svojo vzhičenost in hvaležnost pokazal kdaj kasneje. Le za majhen odlog prosim... Priznam, da so se mi odprle neslutene možnosti, več kot sem kdaj koli pričakoval. Presenečen sem, a tudi razočaran. Veliki načrt, ki sem ga dolgo nosil v sebi, je pridobival na svojem sijaju tudi zato, ker sem na tistem verjel, da mi ga ne boste nikoli dovolili uresničiti. Morda sem celo preveč gradil na tej neizpolnjeni možnosti. A o vsem tem kasneje... Razmisliti moram... Zdajle bi mi bili samota in tišina prav dobrodošli. Odšel bom v predmestje, v park.

— Ne! ga je Tilly odločno zavrnila in vstala. Še vedno je bila popolnoma gola. Nekaj trenutkov je nepremično strmela vanj. Bila je tako blizu, da bi se je mogel dotakniti, toda njegove roke so mirno visele ob telesu. Pogled se mu je ustavil na Tillyjinih ledjih, na majhnem krogu kože, kjer je bilo črno znamenje. Po nekaj sekundah se je koža okoli tega znamenja začela ježiti, postajala je grobo zrnata. Hlad je stresel tudi Dimitrija, vendar je ostal negiben. Tilly je naglo vrgla nase domačo obleko. Stopila je k steni in pritisnila na gumb, ki ga Dimitrij prej ni videl. Nekje spodaj je temno zabrnul zvonec.

— Zdaj te ne pustim nikamor, je rekla. — Ostati moraš pri meni na kosilu. Vrnila se je k njemu in ga pobožala po lasih. — Suh si in izčrpan, morda prav nalašč, samo da bi me jezil. Tudi zdrav nisi videti. Zakaj tako zanemarjaš samega sebe?

— Da, je suho pritrdil Dimitrij, a ga je preslišala.

— Najbrž se ti ne ljubi pripravljati hrane, Žorž pa je prav takšna lenoba, le da si on več privošči. Si že opazil, kam skače? Oba skupaj pa bi se lahko večkrat oglasila pri nas... Hrana nam ostaja in včasih je že psi ne marajo več. Oni so navajeni na surovo, kri hočejo, za drugo se ne menijo. Gotovo si opazil meso, ki leži okrog hiše?

— Ne spominjam se. Pač pa sem videl močno steptano rušo, nešteto sledov okovanih čevljev. Tega si nikakor nisem znal razložiti.

— Verjamem, je odvrnila Tilly. Prav tedaj pa je neslišno vstopil livriran lakaj z velikanskim pladnjem. Dimitrij je z zanimanjem opazoval njegovo ročnost. Miza je bila v hipu pokrita s številnimi snežno belimi krožniki in steklenimi skodelami. Jedilni pribor se je lesketal, čeprav ni bilo v prostoru nobene luči.

Potem je moral sesti. Tilly je sedla nasproti njega in ga kar naprej spodbujala, naj jé. Toda Dimitrij ni čutil lakote, prej zadrego. Vsaka jed posebej, ki mu jo je ponudila, je bila sicer okusna in nenavadna, želodec bi si jo bil moral zaželei že iz zvedavosti, a je sleherni grizljaj imel tudi nekak grenek priokus. Brez obžalovanja bi ga lahko izpljunil. Vedel pa je, da mora vztrajati in bil je čudno nebogljén sam pred seboj. Čutil je, da se njegov odnos do Tilly neizbežno zaostruje. Tilly je jedla malo, a vsaka kretnja, ki jo je napravila, je bila kakor lahkoten, uvežban gib Dimitriju neznanega bogoslužja. Vmes je seveda moral tudi piti rezko pijačo, ki jo je to pot okusil prvič. Kmalu so mu lica žarela in v sencih mu je pošumevalo. Nobene misli ni bilo več v njem, toda jedel je še vedno. Zaradi znatnih količin, ki jih je strpal vase, a so ostale brez teže, se je nekajkrat otipal pod mizo, če vse skupaj ne izginja v nevidnem čeburu, ki so ga tam postavili. Iz izkušenj je že vedel, da ni nič prepuščeno naključju in da mu niso niti znani razumljivi številni smotri, katerim ta ali ona stvar služi. Navsezadnje ni bilo nemogoče, da si hoče Tilly privoščiti z njim kakšno posebno šalo. Vendar pa ni še nobeno znamenje kazalo, kaj bi se moglo pripetiti. Če ni opazoval celega njenega obraza hkrati, potem je bil njen nasmeh ljubezniv in oči iskrive, sicer pa je bil na njem kakor vselej prisoten nadih mračnosti. Če ne bi bila ženska, bi mogla zbujati odpor. Ob spominu na njeno telo pa je izginila tudi ta podrobnost. Postala je nebitvena.

Ko se je lakaj znova pojavil, je Dimitrij menil, da lahko odneha. Kljub Tilly-nemu prigovarjanju niti grizljaja ni več spravil v usta. Tilly se je vrnila na divan in si prižgala cigareto. Ležala je nepremično, zazrta v strop in spuščala iz ust cele oblake tobakovega dima. Očitno je bila lena in ji ni bilo več do razgovora. Nekaj dolgih minut je Dimitrij celo imel občutek, da je pozabila nanj. Sledil ji je nepretrgoma, čakal je novih navodil. Sleherni njen gib bi bil zdaj pomemben. Dalj ko je trajala njena negibnost, bolj neprijetna mu je postajala. Med tem pa se je naglo spreminjalo telesno počutje. V želodcu se je oglašila topa bolečina, spremljana z neko posebno vročico, ki se je od tod počasi razlivala proti najbolj oddaljenim delom telesa. Z njo pa je prihajal tudi nemir, nezaustavljiva drhtavica, ki je silila h gibanju. Čutil je, da se mora z njim nekaj zgoditi. Takojšen odhod je postal neodložljiva nujnost. Spet in spet je skrivaj prisluškoval proti vratom, ki so vodila v kuhinjo, vztrajno si je prizadeval, da bi spoznal, kaj se dogaja tam. Vseh glasov niti

ni bilo mogoče razbrati: Mogoče je zunaj nekdo mrmral, morda so se tudi pri-
tajeno pogovarjali, nedvomno pa je več ljudi hkrati tekalo po hodnikih, nekje
v kleti je rožljalo železo. Z največjim naporom svoje volje je Dimitrij vstal.
Tilly ni več kadila. Ogorek njene cigarete je ležal pred njim na podu in vztrajno
tlel. Dim se je v skoraj neprekinjeni črti dvigal proti stropu. Dimitrij je
glasno povedal, da odhaja. Tilly je samo prikimala in niti ni odprla oči. Očitno
jo je že bila obvladala dremavica. Dimitrij se je po prstih približeval vratom in
se z enim očesom še vedno zadrževal na Tilly. Zdelo se mu je, da ne živi več.
Usta so ji široko zijala in gube na obrazu so se ji poglobile. Vseeno se je bal,
da bo nenadoma planila pokonci. Preden je stopil na hodnik, je mogel misliti
le še na glasove, ki jih je slišal pred nekaj trenutki, a so se med tem že pora-
zgubili. Vsak hip so se mogli znova pojaviti. Hodnik je bil mračen, a prazen.
Vsa vrata, razen vežnih, zaprta. Zdaj na poti do ceste ni bilo nobene ovire,
če zunaj ne bi bilo psov. Vrtno ograjo bi v skrajnem primeru mogel tudi pre-
plezati. Če bi se zagnal nanjo, tudi psi ne bi mogli za njim. Skozi odprta vrata
se je razgledoval po vrtu. Vse je bilo tiho, mirno. Toda mrcine so lahko ždele
za vogalom, kamor njegov pogled ni segal, že najmanjši šum bi mogel zbuditi
njihovo pozornost. Vseeno ni bilo mogoče več oklevati. Ne da bi se ozrl na levo
ali desno, pričakujoč, da mu bo iznenada kdo planil v hrbet, je z umirjenimi
koraki stopil na dvorišče. Šele ko je za seboj zaprl vrata vrtne ograje, se je
lahko nekoliko bolj sproščeno ozrl. Dvorišče je bilo prazno.

Zrak na ulici pa je bil zagatno vroč. Svetloba in sence so bile tu razporejene
v ostrih, med seboj se sekajočih trikotnikih. Če je zapihal veter, so se trikotniki
zganili. Zelenje po vrtovih je bilo kakor mrtvo, nebo prosojno sivo, nikjer
nobenega glasu. Dimitrij sprva ni vedel, kam naj se obrne. Že po nekaj tre-
nutkih se je zavedel, da lahko napravi vse tisto, kar mora. Pot, ki se mu je v
kapljicah nabiral po vsem telesu in slabost v nogah sta ga opominjala, da ni
zmožen daljše poti, da bo morda celo omahnil. Bolečina v želodcu ni popustila
niti potem, ko se mu je nekajkrat ogabno kolcnilo in se mu je v ustih pojavil
najgrenkejši okus. Oprijemajoč se ograje, se je privlekel do vogala. Ker je
bilo tam tudi križišče, se je moral odločiti, po kateri cesti bo krenil. To nikakor
ni bila lahka odločitev, kajti zdaj mu je bilo že povsem jasno, da ne bo prišel
daleč. Moral bo leči in se odpočiti. Kamor koli pa se je ozrl, povsod so bili
sami vrtovi, obdani z visokimi ograjami, pločniki, asfalt. Zavest o tem, kaj se
spodobi, ga je gnala dalje in mu branila, da bi se zgrudil sredi ceste.

Zaželel si je praznega prostorčka med vilami, poraščenega s travo ali z grmov-
jem, kjer bi lahko skril svojo slabost in pričakal novih odločitev, toda njemu
je bila odprta samo ena cesta. Krenil je po ulici, za katero je menil, da pelje
v predmestje. Res so se vile kmalu začele redčiti, prostor med njimi pa je bil
še vedno ograjen. Pot ga je zdaj oblival že curkoma, v sencih mu je kljuvalo

tako močno, da je čutil samo še bolečino in tudi zravhati se ni več mogel. Sključeno se je vlekel dalje in njegova vzdržljivost se je bližala koncu. Sam pri sebi je že pristal na možnost, da se bo enostavno naslonil na neko ograjo in potem bo, kar bo. Če ne bo mogel vztrajati pokonci, bo pokleknil, legel. Čemu pravzaprav ne bi legel na pločnik? Ulice so bile prazne in njegova navzočnost ne bi nikogar motila. Ko je zagledal neograjeno zelenje, niti ni več verjel svojim očem. A tedaj je tudi že prevara bila dobrodošla. Zagazil je v visoko travo, med nekakšno šibje, se ob nečem, kar ni več razložil, spotaknil, in ko je bil že na tleh, se mu ni dalo več dvigniti. Zvit v klobčič je mukoma odprl oči, da bi se še poslednjič razgledal okoli sebe. Hiš in vrtov z ograjami ni več videl, izginili so pločniki in reke asfalta. Ostale so samo travne bilke. Iz tega svojega položaja jih je videl kot drevesa, ki so segala globoko v nebo. Skozi vejeve tega gozda je opazil tudi sonce. Drobno in blede je ždelo nizko nad obzorjem, nič več ni niti svetilo niti grelo. Mračilo se je naglo in Dimitrijevič notranji ogenj je postajal vse silnejši. Kmalu so ga popadli še krči. Zvijal se je kot muževno protje in divje grabil z rokami okoli sebe. Želel se je nečesa okleniti, kajti podzavestno je čutil, da bi ga neznana sila mogla odtrgati z ležišča in ga zanesti navzdol po strmem bregu, da bi se spodaj končno razbil na kosce. Medtem ko so ga grabili krči, se je namreč začela ravnina pod njim nagibati, zdaj na to, zdaj na drugo stran. Trdne opore pa nikjer. Po vsakem poskusu, da bi se za kaj oprijel, mu je v rokah ostala samo trava. Kljub vse bolj in bolj trdnemu stiskanju pesti, njegov oprijem ni bil nič trdnejši. Le nohti so se zajedli v dlani. Tudi zobje so mu šklepetali, in da bi jih pomiril, je grizel travo. Ko jo je dodobra zmlel že cel šop, se ni mogel premagati, da je ne bi požrl. Potem si je je zaželel še več. Grabil jo je z obema rokama in jo nosil v usta. Kmalu je nastopilo olajšanje: Izbruhal je vse, kar je bil pojedel pri Tilly in kolikor je v svojem stanju mogel presoditi — še dosti več. Krči so polagoma popustili, zaželel si je še trave. Kdaj ga je odrešil spanec, se niti ni zavedal.

Ko se je zbudil, je najprej pogledal v nebo. Sonca ni bilo več videti. Pravkar se je bilo pritajilo za kostanji v drevoredu. Spomnil se je vsega, kar se je bilo zgodilo. Bil je krepkejši, kot je pričakoval. Vročina je bila popustila, čutil pa je silno žejo. Na srečo je v bližini zaslišal žuboreti studenec. Dvignil se je in krenil proti njemu. Med tem je lahko celo nekajkrat pogledal okoli sebe in ugotovil, da se je bil zatekel na staro smetišče ob zapuščenem ribniku. Smeti sicer ni bilo več videti, toda povsod je bilo še polno preluknjanih ter zarjavelih emajliranih loncev, kosov belega in modrega porcelana, nekaj ostankov že preperelih lesenih košar, čez vse to pa je rasla visoka smrdljiva trava. Smetišče so najbrž opustili že pred leti. Mir, ki je vladal tod, je bil torej razumljiv. Dejstvo, da je zašel semkaj, pa je bilo zanesljivo znamenje dobrega instinkta. Povsod drugje bi ga bili že odkrili in potem bi se moral meščanom javno opravičevati za nered,

ki ga povzroča. Da je vsega kriv sam, ni niti dvomil. Toda ta krivda je izvirala iz neke druge, predhodne, in vsaka pred njo je imela svoj vzrok. Tako je bil brez moči do samega sebe. Čutil pa je razlog, da bo vztrajal. Razlogov je bilo sicer več, toda ta hip je bil eden najmočnejši. Slutnja mraka ga je spomnila na Danuško. Nje ni videl že dva dni.

Napil se je hladne vode, želodec pa se je znova uprl. Izvrgel je vodo z enim samim pljuskom, žeja pa ni popustila. Ni mu kazalo drugega, kot da poskusi znova. Nalokal se je vode in po dveh, treh poskusih, se je drobovje umirilo. Ko si je še nekoliko uredil obleko, je že odhitel nazaj proti mestu. Čeprav se je bil zavlekel daleč v predmestje, je na veselje odkril, da ni bil niti streljaj proč od Tillynega doma in da torej tudi do Glavnega trga ni več daleč. Iz izkušnje je vedel, da mrak v tem mestu pada zelo naglo in da je prav težko ujeti pravi trenutek med dnevom in nočjo, trenutek, ko bo čez trg šla Danuška. Da se bo tam v resnici pojavila, ni dvomil.

Že od daleč je zagledal neke ljudi, ki so postavali na križišču, od tod je že bilo videti trg. Ni bil popolnoma prepričan, da ne čakajo njega ali da ne bodo postali pozorni nanj vsaj tedaj, ko se jim bo približal. Že se je odločil, da bo napravil ovinek, a je bilo prepozno. Dva od tistih na križišču, ki so mu prej vsi kazali hrbet, sta se obrnila in ga motrila. Razgledovala sta se pravzaprav samo po ulici, po kateri je prihajal. Toda to je bila lahko tudi pretveza. Srečanja ni bilo mogoče več preprečiti. Dimitrij se je zaman trudil, da bi našel besede, s katerimi bi lahko opravičil svoje stanje. Bil je namreč prepričan, da so njegovi dokazi šibki in da jih ne bodo pripravljeni razumeti. Ostal bo nerazumljen. Takšna ugotovitev z njihove strani pa bi utegnila imeti zanj neljube posledice. Lahko bi trdili marsikaj, in če bi se branil, bi mogli dodati, da je tudi nevaren. A da je to, je že skoraj sam verjel. Brez kompromisa v samem sebi si ne bi znal pojasniti marsičesa, kar se mu je že pripetilo. Saj so vsi zatrjevali, da v tem mestu ni nič prepuščeno naključju. Potemtakem niti iluzije ne. Teh sploh ni mogel več imeti.

Že se je na pol sprijaznil z mislijo, da ga bo to pot Danuška čakala zaman in da bo večer prebil med zdravniki v eni od mestnih bolnišnic, ki jih je bilo baje v tem mestu brez števila. Srečanja z njimi se je pravzaprav bal. Še nikoli ni naletel nanje in ni imel niti najmanjšega pojma, kakšni so. Ali samo berejo ali tudi poslušajo... Koga poslušajo? Najbrž tudi nje neprestano kliče telefon in v presledku med dvema razgovoroma se ne morejo kaj prida posvetiti bolniku.

Na križišču je spoznal, da ne oprezujejo za njim, temveč mimo njega, in morda niti to ne. Nihče mu ni pokazal obraza. Dimitrijevim očem ni ušlo, da eden od njih nosi sivo obleko, enako, kot jo je imel Mož brez obraza, a to spet ni moglo pomeniti, da je njegov somišljenik. S svojo zunanostjo morda le prikriva tisto,

kar je v resnici. Dokler so ga mogli videti, se Dimitrij ni ozrl, pa tudi z nobeno drugo kretnjo jim ni dal vedeti, da je njegova pozornost na oprezu. Za prvim vogalom pa je obstal in se stisnil k zidu. Počakal je pet minut. Nihče ni prišel za njim. Spet je zapravil nekaj dragocenega časa, ki ga ne bo mogel nikoli nadomestiti.

Na Glavnem trgu pa je bilo še svetlo, spodnji del se je celo še lesketal v soncu, zgornji, kjer je čakal Dimitrij, pa je že počival v senci. Zdaj je bil rešen bojazni, da je prepozen. Tudi mimoidoči, ki so bili tod že kar številni, ga niso vznemirjali. Čakal je, čakal, a to ni bilo opravilo zanj. Začela se je namreč vsiljevati možnost, da Danuška ne bo prišla. Istočasno pa se je zavedal, da si želi njene bližine kot še nikoli poprej. Nobena ovira ga ne bo mogla odvrniti od namere, da jo še ta večer poišče. Na pol si je bil že tudi zapomnil smer, ki je vodila v predmestje, kjer je stanovala... V dobri uri bi lahko že stal pred njeno hišo... Potrkal bi brez oklevanja... Morda pa se je zadržala kje v mestu... V tem primeru mu ostaja še mnogo, mnogo časa. Vso noč do poznega jutra bi lahko prečepel na žični ograji ob zapuščeni opekarni in čakal, kdaj bodo vrabci naznanili zoro. Iz izkušenj je vedel, da ljudje v brezdelju ne vzdržijo mnogo. Ob svitu se vračajo domov tudi najtrdovratnejši ponočnjaki, krčme se izpraznijo še pred sončnim vzhodom. Medtem ko je razmišljal, se je bil naslonil na zid in ni bil več tako vztrajno kot prej motril okolice. Zato tudi ni opazil, kdaj se mu je približala Danuška. Šele ko se je njena dlan dotaknila njegove in je ob sebi začutil temno senco, je malodane poskočil od presenečenja. Istočasno je zaznal tudi vonj njenega parfuma. Občutek zadovoljstva se mu je razlil po vseh udih in v hipu je postal drug človek. Oklenil se je z obema rokama in se ves naslonil nanjo. Danuška ga je opomnila, da se mimoidoči že ustavljajo. To v tem hipu sicer ni imelo nobenega pomena, moral pa je upoštevati njeno željo.

— Vedel sem, da boš prišla, je rekel čez čas in stopil korak vstran, da bi jo bolje videl. Istočasno se je zavedel, da so vse besede, ki jih je nameraval izgovoriti, že izgubile svoj čar. Tudi moči so ga že izdajale. Udje so mu postali mlahavi, spet ga je oblival pot. Da bi prikril slabost, je s hlinjeno ravnodušnostjo krenil vzdolž pločnika.

— Ravnaš, kot bi me imel rad, se je oglasila Danuška.

— Dosegel bom, da boš tudi ti vedela, kaj je to.

— Kako? je vprašala zamišljeno in polagoma stopila za njim. Tvoja namera je več kot nenavadna. Si samozavesten?

— Da, je odvrnil Dimitrij, a obstal ni. Šele ko je opazil, da je Danuška močno zaostala, se je ozrl.

Komaj se je še premikala, zastrmela se je bila nekam v daljavo. Nasmeh na njenem obrazu je zbledel. Dimitriju se je zdelo, da se mu oddaljuje. Stekel je

proti njej in spoznal, da v resnici samo stoji. Toda to ni bila več Danuška, temveč neko drugo dekle, neznanka z ulice. Ta sprememba pa ga niti ni prizadela, kajti v spominu so se začele vrstiti slike tega dne: obisk pri Tilly, trikotniki svetlobe in senc, po katerih je odhajal iz njene vile, zapuščeno smetišče, na katerem je bil obležal, in kjer si je nabral moči, da je lahko prišel sem. A kaj je zdaj? Kaj se je spremenilo? Moral je misliti na jedi, s katerimi mu je stregel livrirani lakaj in so bile izbrane prav zanj, saj so bile na pladnju strogo oddeljene od tistih, ki jih je jemala Tilly. Šele ta hip se je zavedel, da so imele nenavaden okus. Resnično nenavaden? Kot da bi vse drugo bilo navadno. Takšnega že zdavnaj ni več. Nenavaden je kvečjemu on sam, zato je vse drugo lahko navadno. Celo grenkoba brez primere, ki se mu je splahovala v grlo in jo je potem ukrotil s svežo travo, mu je odpirala nova pota k Tilly. Zavedal se je svoje šibkosti in razpoloženje, ki se ga je polastilo, je bilo tako nevzdržno, razkrajajoče, da v njem ni bilo mogoče vztrajati dalj kot nekaj trenutkov. Kaj mu še preostane? Stopil je k Danuški in lastne besede so ga presenetile bolj kot njo.

— Pusti vse tisto, je rekel. — Zdaj sva tu midva, samo midva. Zamisli si, da je v resnici vse odvisno samo od naju. Saj ni potrebno, da za vselej ostaneva tu. Nekega dne bova odšla in se ne bova več vrnila.

— Že naše mesto je zate drugi kraj? Povej mi, če je tod dobro in če je vredno oditi? Mnogo sem že razmišljala o tem.

— Jaz sem obšel že vsa mesta, ki si jih moreš zamisliti, je veselo razlagal Dimitrij. — Pravzaprav med njimi ni razlike. Nazadnje je ostalo samo to. Tod sem spoznal tebe. Že zdavnaj sem slutil, da te bom našel prav tu... A vendar... Zrak je nekoliko zadušljiv. Morda ga tudi ti lahko občutiš... Morda je še kaj drugega. Odšla bova, zakaj ne bi res odšla...

— Morda bom nekoč tudi jaz želela...

— Zdaj še ne?

Zmignila je z rameni: — Le čemu si prizadevaš? Nisem prva niti edina. Vsak od naju ima že dobršen kos življenja za seboj, življenja, v katerem zate ni bilo mene in za mene ne tebe. Pač pa so bili drugi. Saj ne boš trdil, da sem jaz prva...

— Ne.

— Včasih se mi zdi, da je vse skupaj pomota, drugič pa, da je to edina resničnost, enako prisotna v sedanosti kot v preteklosti. Preteklost postaja sedanost in obratno. Potem ne bo več mogoče presoditi, kaj je resničnost...

— Boleče?

— Morda... Preden si spoznal mene, so bila tvoja čustva vezana na neko drugo.

— Nekoč ti bom morda pripovedoval dolgo zgodbo. Živeti pa je treba v sedanjosti.

— Skop si v besedah. Ne želiš, da bi te spoznala. Pred nečim bežiš? Kot da bi bilo mogoče z begom kar koli rešiti...

— Zastavi vprašanje... Moje stališče se najbrž razlikuje od tvojega. Toda vseh dni še ni konec. Morda jih je pred nami še lepo število. Nekako jih bo treba preživeti.

— Kot da verjameš v prihodnost. Samega sebe prepričuješ...

— Kaj je na tvojem obrazu? Spomin na preteklost, žalost ali samo razmišljanje? Ne razumem te.

— Saj ni kaj razumeti. Ne skrbi, prešlo bo.

— Včasih se mi zdi, da je preostalo le še malo časa. Enemu od naju se lahko kaj pripeti. Morda odpotuje in se ne vrne več...

Hotel je še nekaj dodati, a so ga spet zgrabili krči. Čeprav se je otepal vsake misli, spomina na Tilly ni več mogel izriniti iz svoje zavesti. Vročica je postajala vse bolj žgoča. Čimbolj je vrela iz njega, tem številnejši so postajali okoli njega tudi obrazi in službe: Inšpektor Kos je slonel na mizi in mu z dvignjenimi, pretečimi prsti nekaj dopovedoval. Načelnik Stenovic se je smehljajal na svoj nerazumljivi način in mu zabičeval, naj si vendar že nabavi ustrezna službena očala. Stanje je postajalo vse bolj mučno, vendar se je Dimitrij trudil, da bi se obvladal. Strmel je na trg, kot da tam nekaj opazuje, stegnil je roko in se dotaknil Danuške. Skratka: Nobenega dvoma ni bilo, da je ta svet okoli njega resničen in edini prisoten, toda v najglobljih predelih njegove zavesti porajajoče se podobe, so silile na dan z enako močjo, in besede, ki so jih govorili predstojniki, je občutil prav tako živo, kot bi bile resnične.

— Nekaj se v tebi ne sklada, je ugotavljala Danuška. — Nekoliko prej si trdil, da je prihodnost odvisna samo od naju...

— Povej mi, s čim se pravzaprav ukvarjaš?

— Čakam...

— To je toliko kot nič. Potrebno je nekaj storiti. Ne stati prekrizanih rok. Preoblikovati svoj čas, tu, sedaj... Včasih je treba začeti vse znova. Še nisi občutila tega?

— Zato begaš iz kraja v kraj? Kot da drugje ne bi bile možnosti enake.

— Svoje rodno mesto mora vsakdo zapustiti, ko doraste. Nekje sem gradil cesto, ki me ne potrebuje več. Postala mi je tuja, in je ne želim videti. V močvirju, ki smo ga osušili, pa je zakopan nekdo, ki mi je bil zelo blizu. Njegova usoda bi bila tudi moja, če bi bil krenil le korak dalje.

— Kam?

- Proti nečemu, kar še nima imena. Obstaja pa...
- Morda se ti sploh ni pripetilo. Morda sploh ni bilo toliko mest.
- Da. Samo nadaljuj. Postavljalj vprašanja, sicer jih bom jaz. Ali si mi že povedala, kaj je tvoj oče? Na katerem oddelku dela? Te je mogoče že seznanil z vprašanji, ki presegajo okvir privatne zaupljivosti?
- On spoštuje uradne skrivnosti. Saj ga nihče več noče poslušati. Siti smo jih do grla. Komaj opazimo, da začne uradno odpirati usta, že ga kdo lopne po čeljusti. Tako ga za nekaj časa spravimo k sebi, vendar ne za dolgo. Včasih, ko je sam, na primer v sosednji sobi, ko ni v bližini nikogar, ki bi ga mahnil, le uspe povedati nekaj stavkov. Potem že prileti kdo od nas in mu pomaga k pameti. Nor je na svojo službo, v resnici pa je to samo sprenevedanje. Življenje hodi svoja pota in moti se, kdor misli, da ga uravnava sam. Zlasti pa se moti tisti, ki vidi svojo pomembnost v tem, da prisostvuje dogodkom, ki so se tako morali dogoditi. Voda teče, dež pada, mrači se, celo zaljubimo se brez naše volje. Ti si nekaj gradil, kanal ali most, vseeno. Nikakršne zasluge nimaš za to. Tudi čebele gradijo in mravlje, ker pač morajo to počenjati. S čim bi ubile svoj čas? Tudi v tebi čutim tiste vrste zagnanost, nekakšno slepoto verovanja... Prej ali slej vsakdo spregleda in sprejme eno od obeh možnosti: Javno izpove svojo privrženost majhnim stvarim, ali pa prodaja ideale, toda cilj je vedno vsakdanji. Spadaš med prve ali druge?
- Strup bruhaš. Če že gledaš življenje skozi takšno špranjo, priznam, da je to res možnost, toda ne edina.
- Zelo povprečna ženska sem. Sebi služim.
- Toda imaš iluzijo o nekem drugem svetu. O nečem, kar presega...
- Ne razlikujem med enim in drugim. Kje naj začnem? Pri hišici ob morju ali pri kitajski papigi? Pri fundlandskem psu ali pri lepih oblekah? Zgodba brez smisla. Saj nima konca...
- Vsaka zgodba ima svoj konec.
- Osrečiti vsaj enega človeka in biti sam srečen. Ali je kaj višjega?
- Odgovoril ti bom v nekaj dneh. So velike stvari, so! Življenje jim posvečajo.
- Igra besed, nič drugega. Dokopati se je treba do kakega primernege mesta, kjer jemlješ denar. Svojo namero pa moraš kar najbolj prikrivati. Takšna so pravila igre. Vsi varajo, a ne priznajo. Tisto, o čemer govoriš, najbrž ni nič drugega. Sicer bi že priznal...
- Zaupanje je breme, ki ga ne more prenašati vsakdo. Zlasti ne ravnodušni. Potrebna je vsaj trohica soglasja.
- Razumno ravnaš. Zaupanje me utruja.

Na cesti so zagorele redke luči. Polagoma se je bilo znočilo. Danuška ni več govorila, toda njen molk ni zbujal Dimitrijeve pozornosti. Spet se je oglasil spomin. Kakšen dan je preživel...

Tesno drug ob drugem sta odhajala v tišino. Roka, s katero je držal Danuško, mu je počasi, ne da bi vedel kdaj, otrpnila, in ni je več čutil. Nekajkrat ga je še popadla bolečina v želodcu, tedaj je stiskal zobe in sklanjal glavo, da se ne bi izdal. Tu namreč ni bilo kaj pojasnjevati. Bolečino pa so iz zavesti izrinile nove misli. Niti zavedal se ni, kdaj so mu roke omahnile. Moči so ga počasi zapuščale, v pokončni drži je vztrajal le še iz kljubovanja. Iz kljubovanja brez smeri in brez cilja. Čas je izgubil svojo običajno veljavo.

Ne nadoma se je znašel med dvema snopoma luči, za hrbtom mu je zagrmel stroj, zacvilile so zavore, pod noge pa mu je planil oblak prahu in grušča. Neznana moč mu je prešinila telo, odskočil je vstran. Iz zatemnjenega avtomobila je zadirčen glas preklinjal njegovo rojstvo. Anonimen moški glas. Avto je odpeljal, in šele tedaj ga je Dimitrij utegnil pogledati. Bil je sam, najbrž je kolovratil po sredi ceste. Ni se spominjal, da bi se bila z Danuško poslovila, toda po hišah in ulici je spoznal, da se vrača. Vlekel se je dalje, ob robu ceste.

Na glavnem trgu, ki je bil ob tej uri že prazen, se je moral za nekaj trenutkov ustaviti. Tako si je vsaj dejal. Do jutra je bilo še daleč.

Iz Alžirske poezije

Predstavljamo štiri pesnike, štiri ustvarjalce alžirske književnosti. Ne bomo je imenovali nova, kakor da bi jo hoteli ločiti od kakšne prejšnje: alžirski narod ne potrebuje več dokazov, da bi potrdil svoj obstoj, čeprav zmeraj lahko in upravičeno govorimo o kulturi, ki sega nazaj v čas pred kolonizacijo, vsaj v prvo polovico prejšnjega stoletja. Voditelji uporov, od Abd el Kadra do Mokranija, so namreč bili obenem tudi duhovni vodje, pesniki in reformatorji.

Fašistično tezo, da alžirski narod nima »zgodovinske osnove«, ki jo je obudil de Gaulle in sprejel celo Camus, pa so lahko postavila na laž samo dejstva: eno izmed teh, poglavitno, je bil boj, ki je uresničil narodno enotnost in prinesel deželi samostojnost. Kolonializem je z načrtno, znanstveno natančnostjo izvajal svoje opravilo razčlovečenja; prepovedal je, da bi Arabci govorili in pisali arabsko, in onemogočil celo, da bi govorili in pisali v francoščini: iznenada pa peščica intelektualcev razlaga ljudskega duha v »francoščini«, govori v »francoščini« Arabcem, za Arabce. Kajti devet milijonov Alžircev nima več svojega jezika, oziroma intelektualna elita ne pozna, ne govori, ne piše več jezika (ali jezikov) svojega ljudstva!

»Pisec brez bralcev,« pravi pesnik Malek Haddad: revolucija zahteva neposreden odnos, enačenje z ljudstvom; to pa ne le, da je nepismeno, ampak francoščine, edinega jezika, ki ga njegovi intelektualci govorijo, še razume ne. »Prišel bo dan,« pravi isti Haddad, »ko Alžirci ne bodo več analfabeti, ampak bodo govorili in pisali v svojih jezikih: tedaj bomo mi izginili in tega govorjenja mutcev ne bo več.«

Bodi kakorkoli že, dejstvo je, da imamo danes književnost, ki ji kljub jeziku popolnoma upravičeno pravimo alžirska. Izbor iz te književnosti izide v kratkem pri založbi Borec in iz njega smo izbrali štiri pesnike:

BAŠIR HADŽ ALI je strokovnjak za probleme alžirske kulture, pesnik in eden od voditeljev Alžirske komunistične partije. Izbrani pesmi sta bili objavljeni leta 1961 še z nekaterimi drugimi pod skupnim naslovom *Chants pour le onze decembre* (Pesmi za enajsti december). Nanašajo se na pokol Alžircev, ki so ga izvršili ultraši v decembru 1960 po mogočni ljudski manifestaciji solidarnosti z FLN.

MOHAMMED DIB nam je že znan po svoji trilogiji *Alžirija* (Lipa, 1962). Rodil se je julija 1920 v Tlemsenu, študiral v rodnem mestu in v Udži. Opravljal je že vrsto poklicev: bil je izdelovalec preprog, računovodja, učitelj, novinar. Dib je dober poznavalec in vnet zbiralec narodnega blaga. Objavil je naslednja dela: trilogijo *Algérie*, zbirko povesti *Au café* (Ob kavi) in roman *Un été africain* (Afriško poletje).

HENRI KREA je izdal zbirko pesmi *La leçon des tenebres*.

MALEK HADDAD je izdal pesniški zbirki *Le malheur en danger* in *Ecoute et je t'appelle* ter romana *Je t'offrirai une gazelle* in *La dernier impression*. Pesmi so vzete iz prve zbirke, ki je bila objavljena leta 1956 in je ena najpomembnejših zbirk nove alžirske poezije.

A' rubi

Bašir Hadž Ali

O golob modrokrili
zvesti sel zaljubljenecov
skoči na četrto nit
zariši pavzo scefraj note
zareži ritem
zavij zleknjenega točaja
še poslednjič pozdravi šaljive gazele
krhke in nemirne
pozdravi brezdomni španski bezeg
Lejlo in njenega Medžnuma¹
Ibn Zajdunovo² lestev.
in Walladine³ vzdih
zapusti čisto vino
in Abu Nuwasov⁴ tanki kozarec
Vzemi ključ
skodraj okroglo pesem

o golob modrokrili
 spuščaj se in leti
 bodi pazljiv
 e š š i a t a r b e l g o m z a ⁵
 budnemu zadostuje da pomežiknemo
 svoja krila obarvaj kakor svoj let
 z odsevi mavrice
 skalni golob
 ali pav trepetajoči
 vendar ostani potnik
 izogibaj se kljuna jastrebov
 in jekla kopij
 visokih kroženj
 in tople postelje nalepotičenih štokelj
 o golob modrokrili
 leti in spuščaj se
 bodi vztrajen k u n a k s i s a n i ⁶
 Oznanjaj
 Na vrhu Krée
 gori potni prt
 na pobočjih Šelije
 zibel cvetočih mandeljnov
 Že šest let
 Oznanjaj
 mornarjem ki krmarijo jadrnice
 tramvajarjem ki teže
 k zmagovitemu koncu
 poslušanju gostoljubnih gozdov
 obzidanim mestnim četrtim
 minerjem iz Miliane
 drevoredu jalovih murv
 mestu pozabljenih obljub
 ribičem brez majic
 ki so zasanjani akvamarini
 na stopnicah rimskega amfiteatra
 dijakom ki se učijo
 kemijske formule
 leže s trebuhom na ovčji koži
 Hadž Omarjevim⁷ čistilcem čevljev
 Kajamovim sirotam
 razglaševalcem ironije
 osladnosti in izdajstva
 vrtnarjem iz Medee
 ki so spoznali skrivnost parmskih vijolic
 potujočim zlatarjem iz Blide
 ki vpijejo o svežem jasmínu
 glasbenikom ki skrivaj
 prižigajo v skrivnostnih ogledalih

svojih skrivnih tobačnic
 medle poglede in sloné na ograjah
 galerji rezerviranih za prodane neveste
 otožnim obrtnikom Boabdilovim⁸ bratom
 o golob modrokrili
 leti in spuščaj se
 bodi ljubezniv nežen dober
 čuječ in ubogljiv
 o s i s a n i res je tako
 oznanjaj sporočilo
 mater z izsušenimi prsi
 nevednih vdov
 črnooke Meriem
 kako daleč daleč je nocoj
 samskih deklet
 rdečih tulipanov ob izhodu iz h a m m a m a⁹
 požgimo stare turbane
 ki se dvigajo v kristalu njihovih noči
 o golob modrokrili
 oznanjaj sporočilo
 deklet ki so pred trinajstim majem
 bila brez tančice
 spet so si jo nadela štirinajstega
 da si po vojaškem premirju
 narede znamenja
 Oznanjaj sporočilo
 devic brez petka
 kot pravimo o dneih brez kruha
 zvestih vojakom Vojske narodne osvoboditve
 o golob modrokrili
 bodi natančen k u n a k s i s a n i
 oznanjaj sporočilo žena
 branite m a q u i s
 branite steze
 odgovorite odgovorite odgovorite
 naše ihtenje se spreminja
 v radostne vzklike
 ki jih prepletajo zeleni rdeči in beli rubini
 o golob modrosti
 pojdi in vrni se
 vrnili se bomo v Tlemsen
 da pomolimo na neznanem grobu
 Taharja Gomrija¹⁰ princa delavca
 moj bog kako svetle so bile njegove oči
 čudež metamorfoze stoletij
 nezasneženo sonce Atlasa e l M u a h a d¹¹
 sladkost večerov na Sierri Moreni
 o golob modrokrili

pojdi in vrni se
 zbudili bomo točaja
 zapeli bomo o ljubimcih
 narisali bomo koreografijo
 za tušiat Grib¹²
 in recitirali na naših odrih
 zakaj pa ne
 Visoko pesem
 ampak kasneje kasneje
 kasneje pa pomeni kmalu

A' rubi: zvrst lahke glasbe andaluzijskega izvora. Neki a' rubi se začanja takole:
 »O luč mojih oči, golob modrokrili«.

¹ Žalostna arabska ljubezenska zgodba.

² Andaluzijski pesnik, umrl leta 971.

³ Prijateljica Ibn Zajduna.

⁴ Pesnik bagdadskega dvora, umrl leta 810.

⁵ Glej naslednji verz.

⁶ Bodi kot perunika.

⁷ Mladi alžirski glasbenik, ki so ga Francozi zaprli.

⁸ Zadnji granadski kralj (Abu Abdallah).

⁹ Kopališče.

¹⁰ Član CK Alžirske komunistične partije, padel v boju leta 1958. Bil je iz Užbe, pokrajine Tlemsena.

¹¹ Zedinjevalec.

¹² Uvertura klasične glasbe andaluzijskega tipa.

Prisega

Bašir Hadž Ali

Prisegam na razum svoje ljubljene hčerke
 ki tuli kadar letala paražo nebo
 prisegam na potrpežljivost svoje matere
 ki čaka izgnanega sina
 prisegam na bistrost in dobroto Alija Bumendžela
 in visoko čelo Maurica Audina
 brata svoja upanji strti v polni rasti
 prisegam na plemenite sanje Bena M'hidija in Inala
 na tišino svojih iznenadenih vasi
 zničenih ob zori brez solz ali molitev
 na širna obzorja svojih rek
 medtem ko se rana ostra od bodal poglablja
 na modrost m u d ž a h i d i n o v¹ gospodarjev noči
 na resničnost dneva iztrganega temi
 na zbesnele valove svojih bolesi
 na srd prisegam od katerega so lepe naše žene
 na doživeto prijateljstvo na preložene ljubezni
 na sovraštvo in vero ki gorečnost krepi
 prisegam da v vas ni sovraštva do francoskega ljudstva

Alžir, 15. decembra 1960

¹ Borci.

Dani se
Mohammed Dib

Dani se že: pokrajina te prešine
vsa iz črt, vrvi in vetra,
iz medlih neviht in iz tišine.

Lepega glasu kipenje
se lije brez konca po gričih,
preko vseh ovir — ah, kot življenje!

Domujem v slani; pihlja
smrtni veter — in ti šepčeš:
»Da le pregnanstvo konča.

Novi duh v nas poganja,
figovec je obrodil,
da bi vsaj bilo konec žalovanja!«

V času mučenj le ti samo,
hči sivke žalostnega srca,
le ti lahko poješ tako.

Ogenj in voda
Mohammed Dib

Velika roka nad srcem,
razprta v svetu
ognja in živali,
počrnela drhti,

okno otroštva
spet najdeno v soncu,
goreča prerija
ga med nami sledi,

voda že brez sleherne moči
na nitki temno rdeči,
krotka voda, neuklonljiva voda,
komaj še visi.

Mesto
Mohammed Dib

Ko sem se zbudil iz sna,
je izredno blede
in pozorna zvezda
v dežju pela,

in dež je lil in lil,
kjer si še videl kri
se je mesto razprlo
drevju in kamenju.

Počakati sem moral
na pomlad in zvezdo,
ki meglo razprši
in blodno prisluškovanje.

Alžirija

Henri Krea

Nikdar nisem vedel
kaj je Alžirija
moja mati ali domovina
nesreča ali jaz sam
dokler nisem doumel
da je na čudežen način
vse eno in isto
Narodi sveta pozdravite
začetek celovitosti
naroda ki mnoge narode
združuje.

Dobrodošlica

Henri Krea

Ni še prišel
pa pride
dan
ko bomo na našem letališču
zapisali
s črnilom tisočih suš:
Potniki
v svobodni deželi ste
Alžirija vam kliče dobrodošli
gostje ste
ki smo jih tako pričakovali
celih stotrideset let
zamuda je bila velika
ampak
vzletite vzletite
v nebo ki smo ga osvobodili
s krvjo.

Geslo

Henri Krea

Mejo otrplosti smo premostili
vdanost je zdrobila svojo bit
Ob zori
smo tvoje ime zajecljali
Upor
in zdaj te kličemo
na vsakem koraku
saj resnica več ne molči
in v njenem idealu
smo brali
Revolucija.

Odslej prihodnost ni več tvegano križarjenje
v katerem je napor izžemal življenjske moči
in so gore izključevale voljo
sejalcev žita.

Na konici časa
sta si preteklost in prihodnost protislovni.

Za Džamilo

Malek Haddad

Jutri bo zate deževalo
jutri bomo zate trgatev opravili
jutri bomo Alžirijo pozdravili
ti si tam doli poroštvo neba.

Jutri bo zate deževalo
jutri bomo tempelj preteklosti zgradili
jutri bo zate nova zarja vzšla
in z mlekom bomo pojili

otroka ki mu boš mati

Tisti otrok Džamila bo princ ali spomenik?
O moja sladkost ni se ti treba bati
princ bo in spomenik hkrati.

Jutri bo zate deževalo
Na Alžir na ta list še belo razpet
v velikih črkah zavpijem Džamila
zapišem Džamila
in potem če bo treba bom tvoj poet!

Občudujem tvoje ime ki kliče rimo
od jeseni do pomladi je čas španskega bezga
ko pa se prebijemo skozi to zimo
bomo pri nas časti rekli Džamila!

Povejte mi
Malek Haddad

Severnoafriški delavec
se je v svoji koči zastrupil
moja prva pesem
se je s tožbo končala
Fatima se je za kos kruha dala
Z različnimi dogodki
se piše zgodovina
Nesreča ima dobra pleča že
ampak povejte mi njeno ime

Tu je nebo ko potni prt
pri nas ko plamen drhteče
Nedeljski dan na stežaj odprt
pomladni neopazno bežijo
Ni dneva ki bi ne bil vreden spomina
Note nesreče
so ustvarile mojo simfonijo
Dobra pleča ima nesreča že
ampak povejte mi njeno ime

Imel sem tovariša
in revež je v težkih dneh
izgubil tovariša
Videl sem sluge glavo kloniti
in jagnjeta volkove ljubiti
V izgnanstvo mi je šel nasmeš
Nesreča ima dobra pleča že
ampak povejte mi njeno ime

Izgubil sem kak dan kar tako
v svojih očeh ki me zdaj zapuste
in morda je moje dekle Seulu bilo
Rekli so mi črni lasje
ko da bi o morilcu govorili
in potem so mi kitaro oslepili
Nesreča ima dobra pleča že
ampak povejte mi njeno ime

Ustvarjen sem bil da bi govoril nežnemu cvetju
pa komaj je v poletju
moj prvi valček v razcveten životec bil izšit
sem videl felaha kako je
postal bandit
ker ni ljubil svoje zemlje manj od žene svoje
Dobra pleča ima nesreča že
ampak povejte mi njeno ime

Videl sem svoje mesto
kako je vstalo
v jutranji čas
Če ura teče pri nas
je res to
zaradi sonca ki si je zibel izbralo
na Vzhodu
Nesreča ima dobra pleča že
ampak povejte mi njeno ime

Med sosedi bom rad pozdravil
zmeraj le vojaka
Sreče ki jo je pripravil
nikoli ni užil
nikdar je ne dočaka
Slavnost je za tistega ki se je vselej slavil
Dobra pleča ima nesreča že
ampak povejte mi njeno ime

Moja mati in golobica
imata isto ime
moja mati ves dan joče
ko žandarji so njeni sivi lasje
pozna šepetajoče
pesmi ki iz njih veje resnica
Nesreča ima dobra pleča že
ampak povejte mi njeno ime

Povejte mi o poljubu ki mi ga niso dali
povejte mi o puščavi ki jo moja pesem opeva
povejte mi o gazeli ki so jo zaklali
in povejte mi o cvetu ki zunaj vrta sameva

Povejte mi o vzrokih stotisočernih norosti
povejte mi o vinu ki naj prestrašenim vrne mir
povejte mi o strahu levov oropanih prostosti
ampak predvsem mi povejte
kako se ima Alžir!

Prevedel MIROSLAV KOSUTA

Kako delavci pojmujejo vsebino samoupravljanja

Jože Derganc

Iz raziskave INTEGRACIJA DELAVCEV V PODJETJE (glej Informativni bilten Inštituta za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, št. 9), ki je bila lani izvedena v nekem ljubljanskem podjetju in ki je zajela 150 delavcev (25 % članov kolektiva), objavljamo odgovore delavcev na vprašanje: Ali se čutite samoupravljavce? Zakaj se (ne) čutite samoupravljavce?

Da se čutijo samoupravljavce v svojem podjetju je odgovorilo 57,3 % delavcev, 26 % delavcev je odgovorilo, da se ne čutijo samoupravljavce, 16,7 % delavcev pa je bilo glede tega vprašanja neopredeljenih. Na vprašanje je pozitivno odgovorilo 86 delavcev (57,3 %), če pa te delavce razvrstimo po izobrazbi, potem je odstotek pozitivnih odgovorov posameznih izobrazbenih kategorij naslednji: delavci z dokončano osnovno šolo ali manj — 47 %, delavci z nižjo strokovno šolo — 69 %, delavci s srednjo, višjo ali visoko šolo — 70 %. Še večje so razlike, če razvrstimo delavce glede na spol: pozitiven odgovor je dalo 77 % moških in le 39 % žensk.

63 % delavcev, ki imajo skupno več kot 10 let delovne dobe, je odgovorilo, da se čutijo samoupravljavce, tako je odgovorilo le 54 % delavcev z manj kot 10 let delovne dobe. Med vodilnimi delavci navaja 86 % anketiranih, da se čutijo samoupravljavce, med nevodilnimi pa tako meni le 52 % delavcev. Da se čutijo samoupravljavce, navaja 47 % nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev ter 77 % kvalificiranih odnosno visoko kvalificiranih delavcev (tako navaja 64 % pisarniških delavcev).

Potem ko smo delavce vprašali, ali se čutijo samoupravljavce, smo jim zastavili še dodatno vprašanje, ki se nanaša na razloge, zakaj se, ali zakaj se ne čutijo samoupravljavce. Na dodatno vprašanje je odgovorilo 123 od skupno 150 anketiranih delavcev.

Zbrane odgovore smo pozneje razvrstili v 3 oziroma 4 kategorije.

V prvo kategorijo sodijo delavci, ki se čutijo samoupravljavce; navedli smo takšne razloge, ki jih običajno navaja naša družbeno-politična literatura. Razlogi so torej delno rezultat delavčeve osebne izkušnje, delno pa rezultat vpliva, ki ga ima na posameznega delavca zavestna akcija za zvišanje družbeno-poli-

tične zavesti in znanja delavcev. To kategorijo razlogov navaja 26 delavcev. Vsi ti razlogi služijo delavcem kot argument za to, da se čutijo samoupravljalce. Razloge smo razdelili v *dve podkategoriji*, v prvo sodi gospodarjenje, upravljanje in odločanje; v drugo pa konkretna organizacija samoupravljanja v proučevanem podjetju ter navedba moralne odgovornosti oziroma družbene angažiranosti. Gospodarjenje navajajo 3 delavci, upravljanje navaja 7 delavcev, odločanje navaja 8 delavcev. Organe oziroma organizacije samoupravljanja (mehanizem) navaja 6 delavcev, odgovornost oziroma angažiranost pa 2 delavca.

Oglejmo si najzanimivejše navedbe delavcev.

Gospodarjenje: ker smo sami gospodarji podjetja; ker je tovarna last vseh, ni več privatna; ker gre denar v namene, za katere se je odločil delavski svet.

Upravljanje: ker sami upravljamo podjetje, sklepamo, kaj bomo delali in kako; ker so nam dana družbena sredstva v upravljanje; zaradi odgovornosti, ker so družbena sredstva dana v kolektivno upravljanje in zavest, da smo vsi lastniki proizvodnih sredstev; skupaj vsi upravljamo tovarno;

Odločanje: soodločam pri vodenju podjetja; vsako stvar obravnavamo na sestanku enote in potem odločamo; čutim, da imamo neko pravico odločati; ker lahko sodelujem pri odločanju; ker ima pri nas vsak delavec pravico odločati; človek čuti, da je enakopraven pri sprejemanju sklepov; ker samostojno rešujemo naše probleme.

Kakšne so razlike v odgovorih glede na izobrazbo, kvalifikacijo in članstvo v organizacijah; vključenost v samoupravne organe, položaj v podjetju ter spol anketiranih delavcev, je razvidno iz tabele VI. 24. Iz tabele vidimo, da opisane 3 kategorije razlogov navajajo predvsem člani ZK, člani delavskega sveta, upravnega odbora ali njegovih komisij, moški ter vodilni delavci.

Za naslednjo podkategorijo družbeno-političnih razlogov se je odločilo 8 delavcev. *Mehanizmi:* ker imamo ekonomske enote, ker imamo delavski svet, ki vodi delo v tovarni; ker je organizacija samoupravljanja taka; ker imamo mnogo samoupravnih organov in sodelujemo v njih; ker je delavsko samoupravljanje decentralizirano; samoupravljalca se čutim posebno v ekonomski enoti. Ostala dva delavca navajata: ker nam je zaupana velika odgovornost; ker vsi prispevamo svoj delež k tovarni in zato se mora vsak čim bolj angažirati.

Gornje razloge navajajo delavci s srednjo ali visoko izobrazbo, kvalificirani, člani ZK, člani samoupravnih organov, moški in vodilni delavci.

Tisti delavci, ki smo jih v prejšnji analizi spoznali za družbeno-politično najbolj angažirane, tudi svoj občutek samoupravljalcev argumentirajo z družbenopolitičnimi razlogi.

Druga kategorija odgovorov se nanaša na upoštevanje mnenj, predlogov, možnosti izražanja mnenj, izražanja predlogov, oziroma na celotni človekov položaj v organizaciji podjetja. Predloge oziroma mnenja navaja skupno 44 delavcev. 38 delavcem služijo predlogi in mnenja kot argument za to, da se čutijo samoupravljalce. Ostale okoliščine, ki se tičejo človekovega položaja v formalni strukturi podjetja, navaja 34 delavcev. Za 14 delavcev so te okoliščine argument za to, da se čutijo samoupravljalce, za 20 delavcev pa so te okoliščine argument za to, da se ne čutijo upravljavce.

Oglejmo si najprej prvo podkategorijo odgovorov, ki se nanaša na mnenja oziroma predloge. Možnost povedati mnenja navaja 6 delavcev. Vsi kot pozitiven argument. Upoštevanje njihovega mnenja navaja 11 delavcev, od tega 8 delavcev kot pozitiven, 3 pa kot negativen argument. Možnost, da predlagajo, navaja 11 delavcev, vsi kot pozitiven argument. Upoštevanje predlogov navaja 16 delavcev, od tega 13 delavcev kot pozitiven, 3 pa kot negativen argument.

Oglejmo si nekaj konkretnih navedb delavcev.

Izražanje mnenja: ker imam pravico povedati svoje mnenje; ker toliko delam in tudi lahko povem svoje mnenje; ker lahko dajem pripombe o delu, plači, ker imam pravico povedati na sestankih svoje mnenje.

Upoštevanje mnenja: na raznih sestankih upoštevajo tudi moje mnenje in predloge; lahko povem mnenja in so upoštevana; upoštevajo naša mnenja. Neupoštevanje mnenja pa navajajo 3 delavci, in sicer: ker ne upoštevajo mojih mnenj; ker pri posamezniku ne upoštevajo njegovega mišljenja, gredo preko tega; ker se moje mnenje ne upošteva.

11 % vseh anketiranih delavcev navaja mnenje (pozitivno 9 %, negativno 2 %). Da so njihova mnenja upoštevana, izražajo predvsem delavci s srednjo ali visoko izobrazbo, nekvalificirani, oziroma polkvalificirani delavci, vodilni delavci in moški. Da njihova mnenja niso upoštevana, navajajo predvsem delavci z osnovno šolo ali manj, uslužbenci ter ženske.

Predloge navaja skupno 27 delavcev. Možnost predlagati navaja 11 delavcev, upoštevanje predlogov pa 16 delavcev.

Oglejmo si najzanimivejše konkretne navedbe delavcev.

Izražanje predlogov: prisostvujem sestankom enot in dajem predloge; imam možnosti dajati predloge za delo delavskega sveta; lahko dajem svoje predloge v zvezi z delom; ker je proizvajalec in samoupravljaivec za mene isto, lahko dajem predloge, kritiziram itd.; čutim, da lahko sodelujem s predlogi in kritiko; sem samostojen, lahko dajem predloge; lahko predlagam razne izboljšave; imam pravico predlagati in govoriti na sestankih.

Upoštevanje predlogov: kar predlagam, je včasih tudi sprejeto; lahko dajem predloge in jih upoštevajo; ker sodelujem v debatah in predlagam predloge, ki so na koncu sprejeti; ker pridejo do uveljavitve predlogi; moje predloge upoštevajo; pri delu upoštevajo moje predloge za izboljšavo; moje predloge sprejmejo in upoštevajo moje želje; ker bi bili moji predlogi upoštevani. Neupoštevanje predlogov pa navajajo 3 delavke in sicer: ker ne bi uspela, tudi če bi kaj predlagala; če bi kaj predlagala, bi me ne poslušali; ne upoštevajo predlogov in ne veš, kako stvar poteka.

Možnost izražanja predlogov in upoštevanje predlogov navajajo predvsem delavci z nižjo strokovno izobrazbo; kvalificirani oziroma visokokvalificirani delavci, člani sindikata in ljudske mladine, člani delavskih svetov oziroma komisij, nevodilni delavci ter moški. Da njihovih predlogov ne upoštevajo, navajajo predvsem delavci z osnovnošolsko izobrazbo ali manj ter ženske.

Analizirajmo še ostale odgovore, ki označujejo položaj delavcev v podjetju. Položaj v podjetju je navadno razlog za to, da se delavci ne čutijo samoupravljalce. Oglejmo si konkretne odgovore.

Nimam položaja: ker sem po položaju tako nizko, da ne more priti do izraza moje mnenje; nimam takega mesta, da bi imela kakšno besedo; ker nimam nobene funkcije.

Neupoštevanje: ker se mi zdi, da žensko ne upoštevajo preveč; ker se moje mnenje kot delavke ne upošteva; ker nisem enakopravno upoštevana; ker me ne upoštevajo; delavec ne pride do izraza, ni upoštevan; nismo dovolj upoštevani, na sestankih se pomenijo brez nas.

Podrejenost: vedno velja, kar reče vodja oddelka; prevelik vpliv višjih in predpostavljanih; predlogi, ki so sprejeti na ekonomski enoti, so osvojeni le, če jih sprejmejo nadrejeni.

Utesnjenost: ker človek ne sme povedati vsega, kar čuti; tega, kar povem, ne vzamejo za dobro, zato sem rajši tiho; moram v glavnem le poslušati; ker je treba prevečkrat delati tako, kot drugi hočejo. Te razloge navajajo predvsem ženske, nevodilni delavci, člani sindikata in mladine, nekvalificirani in delavci z nižjo strokovno izobrazbo.

Svoj položaj v podjetju pozitivno ocenjujejo 3 delavci in sicer: ker sem enakopraven sodelavec v tovarni; ker me priznajo kot zanesljivega delavca; ker se smem pritožiti, če kaj ni v redu.

Na položaj v podjetju se nanašajo tudi naslednji 4 odgovori, ki navajajo, da posamezniki ne morejo odločati, oziroma da so za upravljanje drugi v podjetju; pri nas je tako, da eden ne more dosti odločati; ne spuščam se v probleme samoupravljanja, ker so drugi za to bolj sposobni in odgovorni; prepričan sem, da so za to postavljeni drugi.

Gornje 4 razloge navajajo predvsem uslužbenci, kvalificirani delavci in vodilni. Samostojnosti pri delu oziroma poznavanje podjetja navaja kot pozitiven razlog 7 delavcev. Gre za naslednje odgovore: ker sem dolgo v podjetju in ga poznam; ker poznam trgovino in bi jo znal zastopati; ker sem dolgo zaposlena v tem podjetju in se počutim kot doma; ker pri delu kolikor toliko odločam, izven tega pa ne morem dosti vplivati; ker lahko pri delu delam sama po svoje, vsaj večji del; ker imam odgovorno delo in sem skoraj vedno sama; te razloge navajajo predvsem uslužbenci, delavci s srednjo in visoko izobrazbo, člani ZK ter nevodilni in ženske.

Pozitivno osebno izkušnjo v zvezi s samoupravljanjem navajajo 4 delavci, in sicer: ker vidim, kakšne stvari se rešujejo na odboru enote in ostalih samoupravnih organih; ker sem bil predsednik ekonomske enote in sem tudi sam vplival na samoupravljanje; ker imam možnost, da se kot samoupravljaec aktivno vključim v problematiko delovne organizacije; ker lahko dosti vplivam na delo tovarne in na ostalo problematiko.

Pozitivne izkušnje kot razlog za to, da se čutijo samoupravljalci, navajajo predvsem delavci s srednjo ali visoko izobrazbo, kvalificirani oziroma visokokvalificirani, člani ZK, člani delavskih svetov ali komisij, vodilni delavci ter moški.

Razlogi, ki smo jih uvrstili v drugo kategorijo, so najzanimivejši za nadaljnjo analizo. Te razloge navaja skupno 78 delavcev ali več kot polovica anketiranih. Od vseh tistih, ki so navedli kakršnekoli razloge za to, da se čutijo ali da se ne čutijo samoupravljalce, pa je razloge, ki se nanašajo na položaj pri delu,

ne upoštevanje predlogov in mnenj, navedlo kar 64 %. Izmed vseh delavcev, ki so te razloge navedli, služijo le-ti kot pozitiven argument 67 % delavcem, kot negativen argument pa ostalim 33 % delavcem. To se pravi, da delavci svojega položaja v samoupravni organizaciji, dejstva, če so samoupravljalci ali ne, ne ocenjujejo le glede na stopnjo svoje zavesti in družbenopolitične razgledanosti, temveč predvsem glede na svojo dnevno izkušnjo, v skladu s svojim dnevnim življenjem pri delu. Ravno v tej zvezi pa ima 26 delavcev negativne izkušnje. Teh 26 delavcev predstavlja 17 % celotne populacije. Med vsemi, ki so izjavili, da se ne čutijo samoupravljalce, navaja te razloge 67 % delavcev. Med vsemi delavci, ki so izjavili, da se čutijo samoupravljalce, navaja te razloge 67 % delavcev.

Med vsemi delavci, ki so izjavili, da se čutijo samoupravljalce, je iskalo potrditev za to v svojem položaju v podjetju 62 % delavcev. To se pravi, da je konkreten položaj človeka, konkretna dnevna delovna izkušnja za delavce najpomembnejši faktor, če se počutijo, ali če se ne počutijo samoupravljalce. Medtem ko smo prej videli, da družbenopolitični razlogi pozitivno učinkujejo na to, da se delavci čutijo samoupravljalce, pa njihov položaj v podjetju učinkuje na delavce tako pozitivno kot negativno. Pozitivno učinkovanje položaja delavcev v podjetju je še vedno prevladujoč, vendar pa je veliko število tudi takih delavcev, ki se zaradi konkretnega položaja v konkretnem podjetju ne čutijo samoupravljalce.

V tretjo kategorijo razlogov smo razvrstili navajanje osebnih lastnosti delavcev. Vse te lastnosti so navadene kot argument za to, da se delavci ne čutijo samoupravljalce. Osebnostne lastnosti navaja skupno 13 delavcev. Razvrstili smo jih v dve podkategoriji; v prvi so tisti, ki navajajo svojo osebno nesposobnost oziroma nezanimanje, v drugi pa tisti, ki navajajo prezaposlenost oziroma da imajo premalo časa. V prvi podkategoriji je 9, v drugi pa so 4 delavci.

Oglejmo si nekaj navedb anketiranih delavcev.

Nesposobnost: zdi se mi, da se ne razumem na te stvari, nisem zmožna, sicer pa nisem še poskušala; nisem sposoben odločati o problemih v tovarni; ne čutim se sposobnega, da bi reševal probleme samoupravljanja in se zanimam samo za delo; nimam živcev za to, sem starejši; nisem zmožna, da bi kaj prida aktivno sodelovala; nisem izobražen.

Nezanimanje: ker se ne zanimam za probleme samoupravljanja; se ne zanimam za to, zanimam se le za delo. Te razloge navajajo predvsem delavci z osnovno šolo ali manj, nekvalificirani delavci, nevodilni delavci ter ženske.

Prezaposlenost: ne morem sodelovati zaradi prezaposlenosti doma; imam veliko dela, sem preobremenjen in imam premajhno plačo; sem premalo časa v kolektivu in še nisem bil pritegnjen k reševanju teh problemov.

Te razloge navajajo predvsem delavci s srednjo ali visoko izobrazbo, uslužbenci ter ženske.

Kot negativen argument navaja tudi svoje osebne lastnosti 9 % vseh anketiranih delavcev. Po številu delavcev, ki te razloge navajajo, so torej osebne lastnosti (nesposobnost, nezanimanje, prezaposlenost, premalo časa v podjetju) na drugem mestu za položajem v organizaciji kot razlog za to, da se delavci ne čutijo samoupravljalce.

Oglejmo si še *ostale odgovore*. Vsi so navedeni kot argument za to, da se delavci čutijo samoupravljalce. Navedeni so naslednji odgovori: ker lahko dobim delo; ker je več vodij tovarne in se industrija bolj razvija; ker s svojim prizadevanjem koristim celotnemu kolektivu; ker sem dosegel tisto stopnjo, ki je normalna za pogoje samoupravljanja; ker imam pravico dokazati, da je treba, če hočemo zaslužiti, bolj sposobno prijeti za delo; zanimam se za probleme samoupravljanja v tovarni in skušam prispevati k njihovi rešitvi. Razloge so navedli predvsem delavci s srednjo ali visoko izobrazbo, kvalificirani oziroma polkvalificirani, člani delavskega sveta ali kake druge komisije, vodilni in moški.

Svojega mnenja o tem, zakaj se čutijo oziroma ne čutijo samoupravljalce, niso izrazili predvsem delavci z osnovno šolo ali manj, nekvalificirani oziroma polkvalificirani delavci, nečlani družbenopolitičnih organizacij, nečlani organov samoupravljanja, nevodilni delavci in ženske.

Razloge za to, da se delavci čutijo samoupravljalce ali da se ne čutijo samoupravljalce, smo torej razvrstili v 3 kategorije: v družbenopolitične razloge, v položaj v delovni organizaciji ter v osebne lastnosti delavcev. Prva skupina razlogov samo pozitivno učinkuje: lastnina proizvodnih sredstev, upravljanje, odločanje, mehanizem samoupravljanja, vse to pri delavcih krepi občutek, da so resnični samoupravljalci. Druga skupina razlogov se nanaša na položaj delavcev v podjetju. Položaj delavcev v podjetju pri večini krepi občutek, da so resnični samoupravljalci, pri znatnem delu pa krepi občutek, da niso resnični samoupravljalci. V tretji kategoriji so same osebne lastnosti delavcev. Določene osebne lastnosti, ki jih delavci navajajo, pri njih krepe občutek, da niso resnični samoupravljalci. Če si hočemo prizadevati, da bi se delavci resnično čutili samoupravljalce, potem je možna akcija na kateremkoli oziroma na vseh treh zgoraj navedenih področjih. Na katerem od teh področij bi bila akcija učinkovitejša, je težko reči. To bi lahko pokazala le praksa. Morda bi uspešnejša akcija na družbenopolitičnem področju imela za posledico, da bi številni delavci, ki se zaradi svojega položaja v podjetju ne čutijo samoupravljalce, odgovorili, da se samoupravljalce dejansko čutijo. Morda bi imela enak vpliv družbenopolitična akcija na področju osebnih lastnosti. Verjetneje pa se nam zdi obratno: če hočemo, da se bodo delavci bolj čutili samoupravljalce (in nadaljnje raziskave bi morda lahko pokazale, kakšne družbene oziroma gospodarske prednosti bi imeli od tega), potem je potrebna akcija na področju položaja delavcev pri delu ter na področju določenih osebnih lastnosti teh delavcev. Z več posluha za demokratičnost, enakopravnost, osnovne človeške zahteve pri delu, z večjim poznavanjem pričakovanj in zahtev delavcev bi lahko formalno, togo delovno organizacijo spremenili v vedno bolj samoupravni mehanizem. Iz odgovorov vidimo, kaj bi bilo pravzaprav treba storiti, da bi konkreten položaj delavcev v podjetju pri njih krepil občutek, da so resnični soustvarjalci. Potrebno bi bilo predvsem upoštevati mnenja delavcev, potrebno bi bilo upoštevati predloge delavcev, delavce kot osebnosti bi bilo treba upoštevati, ne bi smelo obveljati vedno mnenje višjega, delavci pa bi morali imeti možnost, da smejo pri delu povedati, kar čutijo za potrebno, imeti bi morali izkušnjo, da so enako pomembni, ne glede na to, na katerem položaju v podjetju so. Če bi bila dnevna izkušnja delavcev taka, da je mnenje vseh upoštevano, da so predlogi vseh upoštevani, da so vsi kot osebnosti upoštevani,

da ne obvelja le mnenje višjega, da lahko povedo, kar čutijo za potrebno in tako dalje, potem bi se večina teh delavcev, ki se danes ne čutijo samoupravljalce, v resnici čutili samoupravljalce. Dejstvo, da so družbeno politični razlogi širšega značaja ugodni za to, da se delavci čutijo samoupravljalce, da je samoupravljanje predmet orgnizirane skrbi naše družbe, omogoča, da se ideja samoupravljanja izvede in v celoti uveljavi v vsakodnevem položaju človeka pri delu. Če hočemo torej doseči, da se bodo delavci bolj čutili samoupravljalce, potem je treba v vsakodnevem položaju pri delu dejansko uresničevati in uresničiti vse tisto, kar predstavlja moralne vrednote naše družbe in kar je normativna vsebina samoupravljanja.

Oglejmo si še kategorijo osebnih lastnosti. Sposobnost delavcev za samoupravljanje se da povečati. Predvsem je tu vprašanje znanja, razgledanosti, informiranosti. Enako je s prezaposlenostjo. Te okoliščine se izboljšujejo, vedno manj delujejo kot zavora za razvoj samoupravljanja, izboljšavanje pa se nam v težnji po čim hitrejšem razvoju samoupravljanja lahko zdi samo prepočasno.

Antilska poezija včeraj in danes

Edmont Ferly

Ni nepremišljena trditev, da umetniški izraz nekega naroda priča o stopnji, ki jo je dosegel v svojem zgodovinskem razvoju. Umetnost v resnici izraža življenje družbe v vseh njegovih aspektih, tako splošnih kot posameznih. Še več, vsaka umetnost: glasba, ples, slikarstvo, kiparstvo in literatura, ima svoje vrline in deluje na človeka dobro ali slabo ter ga lahko potegne v neangažiranost, če to delovanje vzpodbuja čustva čisto osebnega naslajanja, ali pa v angažiranost, kadar vsklajuje čustvo in razum, zanos in zavest. Analitični pogled na zgodovino antilske književnosti bo zadoščal za dokaz utemeljenosti te trditve.

Da bi bilo poročilo razumljivejše, bomo po vrsti analizirali tri obdobja v antilski poeziji:

prvo, ki sega praktično od začetkov tega stoletja do let 30/35, drugo, ki obsega dobo med leti 30/35 in 50, in končno tretje, ki sega od leta 1950 do danes.

Antilska literatura v francoščini je lahko nastala šele potem, ko so na Antilih zrasle kolonialne ustanove, ko so na te otoke pripeljale afriške sužnje in iztrebile Indijance, ki so otoke prvotno naseljevali. Neposredna posledica trgovine s sužnji, ki je bila nujna za uspevanje kolonizatorskega naroda, je bila, da so na antilskih tleh prišli v stik ljudje, ki so do takrat pripadali različnim civilizacijam in so torej imeli različne šege in navade.

Kaj je lahko nastalo iz teh neenakih odnosov med vladajočimi in zaslužnjenimi?

Leta 1767 je neki guverner z otoka Martinique zapisal: »Varnost belih zahteva, da držimo črnce v najgloblji nevednosti; prišel sem do prepričanja, da je črnce treba voditi kakor živino.« Pristaš suženjstva ukrepa tako zaradi svoje varnosti. V sužnju

sistematično uničuje vsako tradicijo, vsako vero in tako preprečuje vsako zvezo s preteklostjo. Sužnja držijo v največji temi. Začenja se depersonalizacija, kjer bosta pozneje Cerkev in Šola igrali odločujočo vlogo.

Pri črncu se tedaj pojavi občutek manjvrednosti, zaradi katerega se odpove svojim lastnim vrednotam ter jih zavrže in ko sprejme kolonizatorjeve, upa, da bo postal z njim kakorkoli enak. Od tedaj je samo še intelektualni alieniranec.

O tem prča vsa antilska literatura od njenih začetkov do tridesetih let.

Kaj delajo prvi antilski pesniki? Zadovoljujejo se s tem, da pišejo brezhibne sonete, ali pa se omejujejo na pasivno posnemanje parnasovcev in simbolistov; njihove velike sanje so, da bi jih brali v Parizu, ne da bi iz njihovega dela mogli zaslutiti njihovo črnsko poreklo. Poleg tega pišejo še z romantičnim »duduizmom« napihnjene pesmi. Da bi jih priznali v Parizu, žrtvujejo svojo osebnost in se na poti neangažiranosti odločno vržejo po sledih svojih zapadnih mojstrov in se nočejo vključiti niti v najsposlošnejše svetovno gibanje. Ker jih je večina meščanskega porekla, se ne zanimajo za ljudstvo.

Ob njihovih verzih se vam zdi, da berete Sullyja Prudhomme ali Francoisa Coppéeja.

Vsi ti pesniki so prav gotovo veliki mojstri jezika, toda v njihovih verzih nikoli ni vidna pesnikova osebnost. Pri njih najdemo vedno iste idilične podobe in iste čudovite pokrajine, toda o uporih delavcev, o izžemanju tovarnarjev in o trpljenju kmeta in ribiča ni nobenega sledu. Tako postane jasno, da je skozi celotno prvo obdobje antilska poezija le blede odsev zahodne literature, samo »dekalkomanija«, negacija družbene in politične stvarnosti, v kateri je nastajala. Zato je nepristna in prav zaradi tega celo povprečna.

Toda po prvi svetovni vojni zaide Zahod v intelektualno krizo in evropska zavest se zamaje. Ta intelektualni nemir je prisilil zapadne pesnike, pisatelje in umetnike, da so se obrnili k prekomorskim duhovnim vrednotam, in kakor je zapisal filozof in zgodovinar Mircea Eliade, »je bila evropska kultura prisiljena, da začne računati še z drugimi potmi spoznavanja, z drugimi vrednostnimi lestvicami razen svojih, da se ne bi zaprla v sterilni provincializem.«

Tako se je celotno evropsko kulturno gibanje tridesetih let z voditelji Bretonom, Aragonom in Picassom organiziralo okrog odkritja črnškega genija. Tukaj je treba poudariti literarna prizadevanja, ki so v tem času že značilna za črnopolte ameriške pisatelje in pesnike; ti so se v nasprotju z Antilci od odprave suženjstva naprej borili za ponovno osvojitve svojih vrednot tako, da so opevali spomine in stvarnost dežele svojih prednikov.

V stiku s tema dvema intelektualnima tokovoma so antilski študenti v Parizu spoznali, da »jih je Evropa stoletja pitala z lažmi in napihovala s kugo..., jim vcepljala strah, občutek manjvrednosti, brezup in hlapčevanje«, in so pričeli svojo lastno kulturno revolucijo.

Leta 1932 je izšla prva in edina številka revije z zgovornim naslovom: *Silobran*.

Pero Etienna Leroja in nič manj strogo pero Renéja Mesnila sta z nenavadno močjo napadla dela prednikov, ki po njunem mnenju »svoj izredno povprečen značaj dolgujejo dejstvu, da so povezani z obstoječo družbeno ureditvijo«, ker »z belo moralno, z belo kulturo, z belo vzgojo, z belimi predsodki nabito poln Antilec razgrinja v svojih brošuricah naduto podobo samega sebe. Da bi bil dober posnetek belega

človeka, mu pritrjuje v družbeni ureditvi kakor tudi v pesništvu. V čast si šteje, da lahko belec prebere vso njegovo knjigo, ne da bi pri tem uganil barvo njegove kože«. In nadaljujeta: »Prenatrpanost s francoskim duhom nam je dala te blebeteče in pomirjevalno vodo njihove poezije.«

Ustanovitelja »Silobrana« tako odklonita čisto in preprosto posnemanje Evropejcev, odločita se prekiniti z izposojenimi tradicijami in dvigniti novo poezijo, ki bo sposobna uveljaviti kulturne vrednote antilske družbe.

Antilski pesnik ne sme biti več slep in lažniv, ne sme več zatiskati oči, kot bo malo kasneje zapisal Césaire: »V tem brezdelnem mestu gre ta množica tako čudovito brez nemira mimo njegovega krika, mimo njegovega resničnega krika, edinega, ki bi ga človek hotel slišati, ker čuti, da je njegov, da je to on sam, v tem brezdelnem mestu, ta množica ob njegovem kriku lakote, revščine, upora in sovraštva, ta tako nenavadno klepetava in nema množica.«

Od tedaj začenja skupina »Silobran« križarsko vojno za dezalienacijo. Najprej je treba spoznati samega sebe in nastopiti proti kulturni asimilaciji, ki kazi dela predhodnikov in jih dela sterilne. V nadrealizmu bo ta skupina našla nepričakovanega zaveznika, ki ji bo pomagal zajezi kulturno asimilacijo, istočasno pa bo odlično orožje proti konformizmu in akademizmu antilske poezije.

Na žalost je izšla samo ena številka »Silobrana«. Revija je izginila pod pritiskom in pretnjami vlade; razni člani vodilne skupine bodo nadaljevali borbo posamezno. Duhovni vodja Etienne Lero, ki je umrl premlad, tudi ni imel časa, da bi v celoti izpolnil nalogo, ki si jo je zastavil. Kljub temu pa je bila odprta pot za plemenitejšo, lepšo in pristnejšo antilsko poezijo.

Tako najdemo od leta 1932 neko številko antilskih in afriških študentov zbranih okoli študentske revije »Črni študent«. Antilski študenti, ki so do takrat delovali kot belci in se niso hoteli mešati s svojimi afriškimi tovariši, so se jim sedaj zelo približali. To je začetek črnske križarske vojne in spoznavanja samega sebe, ki bo privedlo do literarnega gibanja, pozneje imenovanega »Črnstvo«.

Med mladimi Antilci, ki so pripadali tej skupini, so takrat radi navajali Lionela Attulyja, Aiméja Césaira, Léona Contrana Damasa in pozneje še Guya Tiroliena in Paula Nigera.

Frantz Fanon je nekega dne zapisal, da je pred Césairom antilska poezija bila evropska. To drži za antilsko poezijo v celoti, je pa rahlo krivično do Damasa, Gvajanca po rodu, ki je končal srednjo šolo na otoku Martinique in ki je od leta 1937 izdal zbornik »Pigmenti«, ki je v malem že naznanjal to, kar bo malo kasneje povedal Césaire, toda tako, da bo uporabil velike orglje.

Z L. G. Damasom se antilska poezija dokončno poda na pot preloma in odklona.

Damas, ki ga je okužila ta slaba prebava, o kateri smo pravkar govorili, je izbruhal v celoti vse, kar ga je kolonizatorski Zapad prisilil, da pojé. Najprej gnus:

Prihaja mi okus po krvi,
dviga se okus po krvi,
mi draži nos,
grlo
oči

Potem se pesnika polasti stud:

Noči brez imena
noči brez lune
ko ne bi hotel
nič več dvomiti
muči me gnus
potreba po begu
.....
Kjer se gnus zasidra v meni
tako globoko kot lepo malajsko bodalo

Da, Damas, ki ima v sebi nekaj evropske krvi, se čuti asimiliranega že od svoje najranejše mladosti.

Zaman sem popil sedem požirkov vode
trikrat do štirikrat vsakih štiri in dvajset ur
se vrača moje otroštvo
v kolcanju, ki stresa
moj nagon
kakor policaj potepuha

Skozi vso svojo dolgo pesem z naslovom »Kolcanje« obuja Damas spomine na svojo mladost, ki jo je zagrenila vzgoja staršev, ko so mu hoteli vsiliti lepo obnašanje. S humorjem brez primere smeši vse prepovedi, ki so težile njegovo mladost.

Prepoved, da bi govoril kreolski:

Sem vam rekel ali ne, da je treba govoriti francoščino
francoščino Francije
francoščino Francoza
francosko francoščino

In potem prepoved, da bi igral na »manjša« in »barbarska« instrumenta banžo in kitaro.

Zvedel sem da še niste
pri učenju violine
banžo
pravite banžo
kako pravite
banžo
.....
ne gospod
vediti da ne trpimo pri nas
niti ban
nitižo
niti ki
niti tare
mulati ne delajo tega
prepustite to vendar črncem

Tedaj spozna Damas, za kaj vse je prikrajšan. Ukradli so mu vse, njegovo osebnost, njegov jezik, njegovo kulturo, in v svoji pesmi »Tožba« se takole upre:

Imam vtis da sem smešen
v njihovih salonih
k njihovem obnašanju
v njihovih poklonih
v njihovih številnih potrebah po opičenju

Imam vtis da sem smešen
s teorijami ki jih začinijo
po okusu svojih potreb
in svojih strasti.

Takrat se oglasi pesnik, ki je spet našel samega sebe in spoznal tiste, ki zatirajo njegovo ljudstvo in njegovo raso, razjezi se in zagrozi:

Pripravljen sem nenehoma besneti
proti temu kar me obdaja
proti temu kar mi za vedno brani da bi bil človek
in nič ne bi tako pomirilo mojega sovraštva
kot lepa mlaka
krvi...

in še: Prav gotovo ko se bom tega
naveličal
vas bom sunil z nogo
ali pa preprosto
zgrabil za vrat
vse kar me dolgočasi z velikimi črkami
Kolonizacijo
Civilizacijo
Asimilacijo
in tako naprej

Včasih združi pesnik svoj upor z osvobajajočim sovraštvom, kakor v tej pesmi:

Je torej mogoče da si drznejo
z mano postopati kot z belcem
ko si pa z vsem srcem želim
samo to da bi bil črn
tako kot moja Afrika
ki so jo oropali

In dalje: Moje sovraštvo raste izven
kulture
izven
teorij
izven blebetanja
s katerim so mislili da me morajo natrpati v zibelki.

Včasih dobijo Damasove zahteve pridih domotožja.

Vrnite mi moje črne lutke
da se bom igral z njimi
preproste igre po svojem nagonu
ki je ostal v senci teh zakonov
da bom spet postal pogumen
drzen
da bom spet postal jaz
novi jaz
tisto kar sem bil
včeraj

brez kompleksov
včeraj
ko je prišla ura izkoreninjenja.

Takšna je poezija Damasa, prvega pristnega antilskega pesnika. Čeprav je Damas tesno povezan z nadrealisti, se je znal odtegniti skušnjavi hermetizma in najti čisto osebni stil, ki ga je Seghor označil kot »bistveno nesofističen, neposreden, neobdelan, včasih brutalen, toda nikoli vulgaren.«

»Damas je globoko človeški pesnik s prekipevajočo čustvenostjo, silno občutljivostjo in dosledno odkritosrčnostjo.

Ceprav nima prekipevajoče množice podob Césaire in čeprav ga je delo tega pesnika malo zasenčilo, je vendar eden prvih črnskih pesnikov, ki govori o črncu in ki je nasproti beli hladnosti starih učiteljev postavil svojo človečnost.«

Najbolj nadarjen in tudi najbolj očarljiv pisec tega obdobja v antilski literaturi, čigar vpliv bo odločilen, pa je vendarle André Césaire z Martiniquea. Na prvi mah se Césaire predstavi kot dedič Etienna Leroja in njegova poezija po pospešila razvoj črnskega gibanja. Njegovo najboljšo delo »Zapiski z vrnitve v rojstno deželo«, je v resnici tisti dinamični naboj, o katerem govori Lero. Z domotožjem, očarljivostjo, z utripanjem tam-tama napolnjeno pesmijo, ki je dobila ključno vrednost, z vsem tem daje Césaire prvič angažirani izraz biološkega in družbenega položaja črnca. Najbolj običajne besede se pri Césairu spremenijo v blesteče podobe. Poslušajmo, kaj pravi Peter Guberina: »Naj se pesnik poslužuje besed, ki nas popeljejo v svet najbolj elementarnega življenja ali v svet znanstvenih analiz vonja in barve, ali pa na področje povezanosti vsega, kar obstaja, v vsaki podobi bomo našli sled osnovne atmosfere človekovega življenja, vedno bomo naleteli na zrak, vodo in ogenj, na živalsko, človeško, pa tudi družbeno okolje. To pa ponovno pomeni, da bo pesniška podoba izražala in globalno odsevala iz tistega življenja porojeno življenje in civilizacijo.« Kot pesem, kjer blestijo besede v vsakem stavku, pesem, kjer je v vsakem trenutku vidna pesnikova razdražena čustvenost, so »Zapiski« izvenevropsko pesniško izkustvo, čeprav se zdi, da je Césaire dobil inspiracijo pri Rimbaudu in Lautréamondeu in čeprav bi nas oblika včasih lahko spominjala na »Une saison en enfer«. »Zapiski so originalno pesniško delo. Sicer pa poslušajmo, kaj pravi Césaire sam: »Zapiske« sem napisal kot anti-pesem; šlo mi je za to, da na ravni oblike napadam tradicionalno francosko poezijo in iz nje izrinem ustaljene oblike.«

V »Zapiskih«, temu resničnemu črnskemu manifestu, se zdi, da je Césaire v čudoviti sintezi dokončno odpravil razdaljo, k loči poezijo od proze. Njegov ritem, njegove podobe, moč njegove besede, so pripravile Bretona, da je pohvalil njegovo »kakor porajajoči se kisik lepo besedo«.

Toda vrnimo se k »Zapiskom«. »To je prvi tekst,« pravi Césaire, »kjer sem začel spoznavati samega sebe.« To je pravi krik srca, kjer je antilska beda prvikrat odkrita in razgaljena pred svetom; to je narava na svojem višku in človek na svoji zadnji stopnji.

»Ob jutranjem svitu kozavi Antilci, Antilci razjedeni od alkohola, nasedli v blatu tega zaliva.« Césaire je odstranil tisto varljivo zaveso, ki skriva »staro življenje z lažnim nasmehom, staro besedo, ki tiho gnije na soncu.«

In tedaj se prične drama:

»V tem brezdelnem mestu ta kričava množica, ki gre tako presenetljivo mimo njegovega krika, kot to mesto mimo njegovega gibanja, njegovega smisla, brez nemira, mimo njegovega resničnega krika, edinega, ki bi ga človek hotel slišati, ker čuti, da je njegov, on sam... v tem brezdelnem mestu, ta množica ob njegovem kriku lakote, bede, upora in sovraštva, ta tako nenavadno klepetava in nema množica.«

In drama se odvija v toliko večji agoniji, ker:

»Ta obupana množica na soncu ne sodeluje z ničimer, kar je mogoče izraziti, potrditi pri belem dnevu te njene zemlje.« To so samo še bojazni, ki so se prihulile v jarku, bojazni vgnezdene na drevesih, bojazni zakopane v zemljo, v nebesih izgubljene bojazni, nakopičene bojazni in njihovo izpuhtevanje tesnobe« in narava, ki je sama tako lepa, je samo še: »razdražljiv smrad in ob prvem jutranjem svitu velika negibna noč, zvezde bolj mrtve kakor poceni balafongi.«

Takrat se pesnik odloči, da se bo vrnil v svojo deželo, da se bo vrnil k »puščobni grdobiji svojih ran«.

In tedaj postane njegova poezija uporna zavest njegovega ljudstva:

»In čeprav znam samo govoriti, bom govoril za vas... moja usta bodo usta nesreč, ki sploh nimajo ust, moj glas bo svoboda tistih, ki se pogrezajo v temnico brezupa.«

In pred tolikimi nesrečami noče »prekrižati rok v sterilni drži gledalca, kajti življenje ni predstava, kajti morje bolečin ni proscenij.«

Pesnik se takrat zave svoje pripadnosti tej rasi, ki je obogatila svet s svojim delom in svojim trpljenjem. Potem ko je zahteval vse, kar je njegovega, in odvrgel evropski razum ter se skliceval na »prezgodnjo blaznost, plamtečo norost in kanibalizem«, je spet postal ponosen na svojo raso.

To poglobljanje v dramo njegovega ljudstva in potem njegove rase je gotovo omogočilo Césairu, da je razširil dimenzije svoje individualne zavesti in potem zavesti celotne človeške družbe. Ena največjih Césairovih zaslug je, da je znal preiti od posameznega k splošnemu.

Odslej postane Césairov revolt totalen, postane revolt vseh njemu podobnih. Césaire hoče biti zagovornik Žida, kitajskega kulija, liverpoolskega pristaniškega delavca, Indijca in črnca iz Harlema, ki nima volilne pravice.

Njegov položaj postane identičen s položajem vseh zatiranih in ponižanih: »Na svetu ni nobenega linčnega reveža, nobenega mučenega siromaka, v katerem ne bi bili umorili in ponižali tudi mene,« bo povedal Upornik v »In psi so molčali«.

In še: »Moja rasa je človeška rasa, moja vera je bratstvo.«

Césairovo delo postane odslej zagovor Človeka na splošno, kajti to, kar hoče,

»Je zaradi splošne lakote
je zaradi splošne žeje«

Tedaj pozove pesnik svojo raso,

»Naj v svoji zaprti notranjosti
proizvaja sočnost sadežev«.

Misli namreč, da je zavržena in na raven stvari in živali ponižana rasa sposobna dati svoj delež k izgraditvi sveta, hoče jo vključiti v svet, jo spet postaviti na svetovno pozornico v vlogi, ki bi mogla biti zelo važna, kajti:

»Niti malo ni res, da je človekovo delo končano
da nimamo nobenega dela več na svetu
da zajedamo svet
da je dovolj, če stopimo v korak s svetom
na svetu se je delo vendar šele začelo

in treba je odpraviti vse prepovedi z gorečnostjo
in nobena rasa nima monopola nad lepoto, inteligenco
in močjo.

»In na zboru osvajačev je prostora za vse.«

To delo je prav gotovo eno najveličastnejših, vseeno pa moramo tukaj obžalovati, da pesniško in predvsem politično anagažirani Césaire, ki je v nasprotju z drugimi antilskimi pisatelji in pesniki postal član komunistične partije, ni sledil do konca svoje poti. Če bi bila Césairova pesniška misel bolj prežeta z duhom dialektičnega materializma, bi bila kulturna revolucija, ki jo je zasnoval, popolnejša; ne bi bil dopustil tistih nesoglasij, na katera se sklicuje, da bi opravičil razdor s svojo stranko, in ne bi bil tako onеспособljen, da bi nam dal »Okove«, ki so po našem mnenju samo ideološki bankrot, priznanje poraza in polovične samoodpovedi.

Naj bo že kakor koli, Césaire ostane brez dvoma pesniški genij. Toda njegov primer načenja vprašanje pisateljeve odgovornosti v borbi za dezalienacijo in osvoboditev ljudstev. Ali je našlo Césairovo delo, za katerega smo rekli, da ga je ustvaril genij, pri svojem ljudstvu takšen odmev, kot bi ga moralo? Gotovo je pripomoglo k prebuditvi zavesti dobrega dela antilske elite, toda kot je tako dobro povedal Šejk Anta Diop, je prava podpora kulture le jezik. Kolonizator pa je držal antilsko ljudstvo v preveliki razdalji od svojega jezika in potemtakem tudi od avtorja »Zapiskov z vrnitve v rojstno deželo« in tako preprečil kakršen koli pogovor med pesnikom in njegovim ljudstvom.

Po drugi strani pa nam je lahko žal, da so največje vrednote, ki jih v svojem delu povečuje, le dostojanstvo, ponos, povzdigovanje črne rase, skratka sami elementi gibanja »Črnstvo«, ki bodo služale za snov večini antilskih pesnikov, ki bodo prišli za Césairom.

Res je, da je v začetku »Črnstvo« imelo napredno vsebino že samo s tem, ker se je upiralo kulturnemu vladanju kot eni izmed osnov kolonialnega vladanja. Toda Črnstvo se ni smelo in ni moglo omejiti samo na to, da ostane le »pesniška umetnost«, čeprav predstavlja upor. Po tej poti bi Črnstvo neizogibno zašlo v konzervativizem. Toda tu gre za revolucijo in revolucija se ne more izvesti v okamenelih oblikah. Črnstvo bi moralo torej iti preko svojih meja. Vsekakor bi ga morali razširiti in vključiti v samo svetovno gibanje. Bilo je važno, da antilski pesniki usmerijo svoja dela k pravemu revolucionarnemu realizmu, kar pa bi imelo za nujno posledico angažiranje v pričo družbe, kateri so pripadali. Bilo je nujno naliti nove krvi antilski poeziji, da bi postala poezija, ki sega izven meja, poezija, ki bi se priključila poeziji Pabla Nerude, prežgodaj umrlega Nazima Hikmeta ali Nicolasa Guillena.

Toda niso šli po poti, ki bi antilsko poezijo privedla do univerzalne poezije. Premladí antilski pesniki so hodili po Césairovih sledeh. Pesnika kot sta Paul Niger in Guy Tirolien, ki sta se od vsega začetka borila za to literarno doktrino, v svojih prvih delih (še toliko manj, ker so ju administrativne kariere vodile v Afriko) seveda nista zmogla ničesar boljšega kot to, da sta črpala iz globokih virov Črnstva. Priznajmo pa Tirolienu, da nam je znal pozneje dati dela, ki pričajo o njegovi veliki družbeni in zgodovinski zavesti.

Med pesniki nove generacije, tiste po letu 1950, kjer ne manjka talentov (Desportes, Glissant, Rupaire itd...) ime Gérard d' Delisle pomeni prenovitev in bodočnost antilske poezije. »Karibska rapsodija« je naslov drobne brošurice, ki jo je izdal

pri založbi Gallimard. Delisle je glas antilskega ljudstva, ki vstaja. Govori nam o svoji deželi Guadeloupi in od tam črna svoje podobe:

Ladijski kljuni
mirno plesišče
opalni plesi...
morje kot ploščad leži...;
Goreči sladkor
 lijane
 ljudje papige
poldan

Resnično vrednost pa imajo njegovi opisi ljudstva v trenutkih veselja ali obupa.

Ljudstvo se je zibalo
veje so bile njegovi vzdih

ali pa: Guadeloupske prodajalke so z bosimi nogami
prehodile dneve, ceste, steze, trge.

Delisle imenuje tlačitelja in tlačitelje

Ljudstvo govori...
Zapad je položil svoje sovraštvo in svoj prezir
pokopana preteklost
razgaljena sedanost
Francoz
Anglež in debel Flamec...
Spanec ki so ga obstreljevali trepetajo
ljudstvo tarna
prisluhni

Delisle govori o svojem ljudstvu zato, da bi ga vključil v splošno svetovno gibanje, kajti bolj kot kateri koli antilski pesnik je Delisle »meso svetovnega mesa«. Nesreča njegovega ljudstva je nesreča vseh ljudi.

Izseljeni delavci so sprejeli vsako ceno, da so prodali svoje izgnanstvo:

Severni Afričani
Spanci
Italijani Poljaki so prehodili ravnine da bi končali
s svojo bedo

Nato imenuje najhujšega sovražnika: kapitalizem

Imeti je bila njihova zvezda
posameznik njihov gong
družba je bila njihov ring
v njihovih rokah je trepetal svet.

Človeška, komična poezija. Antilski pesniki pred letom 1950 so bili pesniki upora. Delisle hoče preobraziti upor. Njegova poezija je veliko iskanje človeštva, drugačnega človeštva kot sta imperializem in kolonializem.

Naj vstane splošna lepota ali pa je ne bo
naj poginejo bajoneti ki ločijo človeka od človeka
razredi
puškina kopita
rase

Tedaj naraste upanje, ki se je porodilo z veliko Oktobrsko revolucijo, poveča se z nastankom socialističnega tabora in z razpadom kolonialnih oblasti.

Temnopolta ljudstva
ljudstva sužnjev
na koncu vaše noči sveti dve sto milijonov Rusov
tri sto milijonov Indijcev se sprašuje
tipljejo sirote s Kitajskega
Arabec
in črna Afrika so vstali...
Upanje bo večje.

Toda čeprav je Delislova poezija ognjevit, čeprav razkrinkuje svoje sovražnike in njihove pohlepne roke, v njej kljub temu ni sovraštva.

Celo njegova nestrpnost se umiri, kajti že čuti, da »Plamenice teme bežijo v počasnih metamorfozah« in nam pravi: »Pri graditvi tega drugačnega človeštva bi rad sodeloval s svojo angažirano umetnostjo, ki je kakor črnska maska bolj predana čustvenosti kakor razumu.«

Antilska poezija, takšna kot smo jo videli, je prešla od »kulturnega mimetizma« k pristni poeziji v trenutku, ko je prenehala biti verna kopija evropske poezije. Pri tem je sledila logičnemu razvoju misli svojih začetnikov: najprej se uveljaviti kot Belec, posnemati, si zagotoviti uspeh s tem, kar uspeva Njemu, in po tej prvi etapi postaviti svoje pogoje, jih »prevzeti«. Sedaj je mimo to drugo veliko obdobje, sedaj gre za zlitje z drugimi zatiranimi. Treba je z njimi postati eno in odvreči vse pojme o rasi in partikularizmu.

Ta poezija priča danes o napredno usmerjeni zavesti antilskega ljudstva zato, ker so jo najprej Lero in Menil, pozneje pa Damas, Césaire, Tirolien, Niger, Desportes, Glissant, Rupaire, Delisle in še mnogi drugi znali brezkompromisno obdržati na poti angažiranosti.

Prevedel: Jože Plešej

P. s.: Verzi so prevedeni bolj ali manj dobesedno brez pretenzij, da bi bila v njih zajeta ritem in melodija originala.

Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani

Fischer E.

NÉCESSITÉ DE L'ART (Nujnost umetnosti)

Vpliv socialnega in razrednega stanja ter politike na umetnost. V kapitalističnih deželah se umetniki čutijo izolirane od bistvenih družbenih problemov, kar negativno vpliva na njihovo ustvarjalnost in delo. Bodočnost umetnosti je v povezanosti z delavskim razredom in idejami komunizma. Socialistični pisatelji ne ustvarjajo vedno z neko odkrito politično idejo. Človeštvo tudi v komunizmu ne bo brez nasprotij. Vedno bo težilo k vse večji popolnosti, zato se bo umetnost obdržala.

«Recherches internationales a la lumière du marxisme», Paris, 1963, št. 38, str. 180 do 209.

Wiatr J. Jerzy

LA CULTURA DI MASSA IN UN'ANALISI POLJACCA (Množična kultura v analizi Poljaka)

O sodobnih kulturnih tendencah na Poljskem. Državno mecenstvo omogoča ustvarjalnost moderne kulture, ki je sprejemljiva za množice. Članek o tem je napisal J. Wiatr v reviji *«Perspectives»*, v katerem razpravlja o kulturi množice v socialistični deželi.

«Rinascita», Roma, 1964/XXI, št. 8, str. 24 do 25.

Tautović Radojica

UMETNOST U SENCI PODELE RADA ILI ESTETIKA U SVETLOSTI EKONOMIJE

Kaj je umetnost? Umetnost realno obstaja v delitvi dela, v njej najde človek svojo celovitost in reintegracijo. Realna ukinitve delitve dela bo privedla do ukinitve umetnosti. »Ko bo človek našel integriteto v sami družbeni resničnosti, mu je — verjetno? — ne bo več treba iskati v umetniški simboliki.« Kolikor bo moral, bo to

delal brez umetnikovega posredovanja, bo tudi sam umetnik, umetnost bo del integralnega življenja. Ekonomija, torej Marxova teorija o delitvi dela, vsebuje vse postavke za rešitev ključnih problemov obstoja umetnosti in njenega najintimnejšega bivanja. Večina naših estetov išče to rešitev v filozofiji (gnoseološka in ontološka smer), izgnil pa se ji je tudi Lukacs. Današnji čas je neovrgljivo dokazal pravilnost Marxove teze (tudi v tehniki).

«Stvaranje», Cetinje 1963, št. 1, str. 102 do 111.

KOMUNA I KULTURA

Posvetovanje kulturno-prosvetnih zborov o njihovi vlogi v komuni ter njihovih nalogah. Informativni naslovi, razprave: idejno-programatski, materialni in organizacijski vidik kulturne politike v komuni. Se vedno financiramo ustanovo in ne njene dejavnosti. Akcije so premalo usklajene. Kulturno-prosvetni zbor naj ne bo organ oblasti. Množična kultura in njena materialna osnova. Sociološko proučevanje kulturnih potreb; problem kulture in umetniškega ustvarjanja.

«Kulturni život», Beograd, 1963, št. 3/4, str. 429—454.

CULTURE ET COEXISTENCE (Kultura in koeksistenca — intervju)

O tem sta se pogovarjala Hans Mayer (edini preostali pomembni intelektualci, ideološko angažiran v Vzh. Nemčiji) ter François Bondy. Vprašanja, ki jih je postavljaval slednji, so zadevala manifestiranje sodobne kulture, njeno ideološko usmerjenost, Kafka (zlasti ga je sprejela Jugoslavija in — po Eduardu Goldstückerju — Češka). Kako lahko umetnik, mrtev že 40 let, v tolikšni meri vznemirja ljudi? Mayer odgovarja s Sartrovimi besedami

(1962, v Moskvi) ter nadaljuje z najrazličnejšimi — bolj ali manj nacionalnimi — ocenami Kafke, izjavami pomembnih umetnikov, lastnimi pogledi ter primerjavami z drugimi pisatelji.

»Preuves«, Paris 1964/XIV, št. 158, str. 48—57.

Steiner George

OUT OF CENTRAL EUROPE (Izključen iz Srednje Evrope)

Podnaslov: Hans Mayer, poslednji nemški marksist? — Jezikovna in kulturna separacija obeh Nemčij. DDR ni izkoristila možnosti, da poveže marksizem z njegovimi koreninami v evropski zgodovini. Iz svojega programa je črtala centralni humanizem, zato sta Bloch in Mayer odšla. — Pregled Mayerjevih kritično-esejističnih del in ocena njegovega ideološkega stališča, ki nasprotuje tako partijski dogmi kot anarhičnemu impresionizmu.

»Encounter«, London 1964, št. 4, str. 112 do 117.

Marquand David

THE ANTI-INTELLECTUALS (Nasprotniki intelektualcev)

Esej od knjigi Richarda Hofstadterja »Anti-Intellectualism in American Life«. Vodilna vloga inteligence v ameriški revoluciji. Podobnost s SZ. Kmalu zatem so bili intelektualci izključeni iz politike. Hofstadter prikazuje najznačilnejša stališča o problemu, ki je med najtemnejšimi v ZDA in podrobneje raziše antiintelektualizem v politiki, šolstvu, religiji. Posebna vloga kulture. Esezist primerja ta problem z njegovimi pojavi v Angliji.

»Encounter«, London 1964, št. 4, str. 77—80.

Zveteremich Pietro

LE VICENDE DELLA CULTURA SOVIETICA (Dogodki v sovjetski kulturi)

Avtor naslanja svoje misli na razpravo Rossane Rossando v »Rinasciti« o sovjetskih izkušnja in odnosih med kulturo in socialistično družbo. Tu se omejuje na odnos med kulturo — intelektualci — in partijo, kakšne diskusije so bile o tem v SZ, kako so reagirali na posamezna dela, kako jih je sprejemala in ocenjevala kritika. Analiza ideologije od Ždanova naprej. Sodobna glasba v SZ, jazzomanija — kaj je o tem pisala Pravda.

»Problemi del socialismo«, Milano 1963/VI, št. 7/8, str. 889—908.

Višnjakov B. V.

SOCIALISTICKIJ REALIZM — ZNAMJA HUDOŽESTVENNOGO PROGRESSA (Socialistični realizem — nosilec napredka v umetnosti)

Umetniška oblika in umetniška vsebina tvorita celoto, pri čemer ima vsebina primat. Tuje abstraktne oblike odklanjajo vsebino. V tej zvezi avtor obravnava nasprotje med realističnimi kulturnimi tokovi in abstraktno umetnostjo. Priznava nujnost iskanja novih umetniških oblik. Zavrača teorijo o »enotnem stilu dobe«, ki nasprotuje Leninovi teoriji odraza in bi rada nadomestila dialektični proces aktivnega odraza življenja z intuitivno-nezavednim in avtomatičnim odrazom.

»Voprosy filosofii«, Moskva 1963, št. 5, str. 14—30.

Jose Pierre

LE SURREALISME A LA SAUCE SAINT-HONORE (Surrealizem »na način Saint-Honoré«)

Ob retrospektivni razstavi surrealizma (viri, zgodovina, sorodnost z ostalimi tokovi umetnosti). Avtor kot aktivni član surrealistične grupe prikaže stališče Andréja Bretona in njegovih prijateljev. Trdi, da je surrealizem še vedno živa umetnost, če imajo njegovi produkti poetično ali umetniško vrednost in so prežeti z revolucionarnim duhom. Zelo ostro napada komercializacijo, ki je zajela to umetnostno smer. Je proti kompromisom in falsifikacijam. Navaja primere, ki dokazujejo, kako živa je še vedno umetnost surrealizma: nova izdaja dela »Anthologie de la Poésie Surréaliste«, »Encyclopédie du Surréalisme«. Avtor obsoja kult osebnosti v umetnosti (primer: Max Ernst).

»France Observateur«, Paris 1964/XV, št. 728, str. 13.

Kaminjskij V.

POZICIJA HUDOŽNIKA I SVOBODA TVORČESTVA (Umetnikov položaj in ustvarjalna svoboda)

Subjektivizem in egoistična slavohlepnost sta bila vedno slaba svetovalca v umetniškem iskanju, še bolj pa se to izraža v sodobni ideološki borbi dveh svetov. Partija, ljudstvo in milijoni sovjetskih delavcev so vselej cenili pri umetniku jasnost, smotrnost ter celovitost komunističnega svetovnega nazora. Te ugotovitve so vodile avtorja pri ocenjevanju sodobnih sovjetskih pesnikov in pisateljev, ki jih tu omenja in analizira.

»Zvezda«, Moskva 1963/XL, št. 7, str. 195 do 202.

PRÉSENTATION: TACHES ET RÉALISATION DE LA RECHERCHE MARXISTE EN ESTHÉTIQUE (Predstavitev: naloge in realizacija marksističnega raziskovanja v estetiki)

O stanju sodobne marksistične estetike na zahodu in vzhodu: intenziven razvoj, boj proti dogmatizmu, odprtost za vse sodobne tokove v umetnosti, raziskovanje posameznih umetnosti. Prispevek posameznih dežel k raziskovanju dejavnosti na področju marksistične estetike. Članek je nekak uvod v problematiko, kateri je posvečena 38. številka te revije.

»Recherches internationales«, Paris 1963, št. 38, str. 3—19.

Girosi Sandra

IL CONVEGNO DI ANTROPOLOGIA CULTURALE (Zbor kulturne antropologije)

Maja preteklega leta je bil v Rimu Zbor kulturne antropologije (antropologia culturale), ki so se ga udeležili filozofi, psihologi, sociologi, etnologi ter verski zgodovinarji; vsi so razpravljali o eni temi: Človeku. Kulturna antropologija je v Italiji nova veda in zato še tečejo razprave, kaj bi moral biti pravi kulturni antropolog. Po Klimbergu bi moral biti etnolog in psiholog; po Cantoniju pa bi moral biti izvedenec na različnih področjih biologije, geografije, predzgodovinske arheologije, psihologije in sociologije. Po mnenju enih udeležencev bi se morala kulturna antropologija omejiti na študij kulture ter pustiti sociologiji raziskovanje družbe, psihologiji pa raziskovanje posameznika, po mnenju drugih pa takih mejnikov ne bi smeli postavljati. Nameravajo ustanoviti stolico za kulturno antropologijo.

»Tempi moderni«, Roma 1963/VI, št. 14, str. 188—190.

Lichtheim George

ON THE RIM OF THE VOLCANO (Ob žrelu vulkana)

Podnaslov: Heidegger, Bloch, Adorno. Esey o intelektualni situaciji v Zah. Nemčiji, zlasti v filozofiji. Paralela Bloch (vir sta Hegel in Marx) in Heidegger (vir Nietzsche). Löwithova študija »Von Hegel zu Nietzsche« — Heidegger je predstavnik dekadence, Hegel pa viška evropske intelektualne moči. Adorno ponazoruje sintezo hegelianiziranega marksizma z neke vrste »Kulturkritik«. Konfrontacija Adorno- Lu-

kaas. Končna paradoksalna ugotovitev; marksizem v Zah. Nemčiji oživlja, v Vzhodni pa izumira.

»Encounter«, London 1964, št. 4, str. 98 do 105.

Čepo Zlatko

ARNOLD HAUSER — FILOZOFIJA POVIJESTI UMJETNOSTI

Čepo posreduje vodilne misli tega Hauserjevega dela. Filozofsko-problemski aspekt umetnosti v njem dopolnjuje umetnostno-zgodovinskega v Socialni zgodovini. Dosledna uporaba sociološke metode, ki jo Hauser obdela v posebnem poglavju in prikaže tudi njene meje. Način pristopa. »Umetniških del ne razlagamo, z njimi se spuščamo v boj«. Tako delo je fenomen, ki ga nikoli ne moremo do kraja razložiti. Relativnost zgodovinsko-umetnostnega vrednotenja. Cilji in meje sociološke metode. Sociološka, psihološka in stilno-zgodovinska determinanta umetnosti. Osnovni problem je ideološki karakter umetnosti. Polemika s psihološko metodo. Zgodovinski materializem in psihoanaliza. V tem poglavju vidi Čepo poskus usklajevanja Marxa in Freuda in ga odklanja. Hauserjeva kritika Wölflinove »Zgodovine umetnosti brez imena«. Zaključno poglavje dela je Pogled na dialektiko zgodovine umetnosti.

»Naše teme«, Zagreb 1964, št. 1/2, str. 201—206.

Babić Ivan

AKTUELNOST FILOZOFIJE JOHNA DEWEYA

Kontroverzije o pomenu Deweyeve filozofije in pragmatizma v svetu in pri nas. Vpliv Darwina in Marxa. Njegov filozofski opus. Pedagoško-reformatorska dejavnost in politična angažiranost v skladu z njegovo socialno-politično filozofijo. Vrednotenje D. intelektualnega značaja. Globalni razvoj pragmatizma. Filozofija in filozofska rekonstrukcija. »Realizacija« filozofije. Kriteriji za oceno njegove aktualnosti.

»Naše teme«, Zagreb 1964, št. 1/2, str. 178—96.

Schorer Mark

TEHNIKA KAO OTKRICE

Lepota in resnica sta v umetnosti eno in isto. Prva je tehnika, druga pa predmet umetnosti, subjekta ni brez oblikovanja. Pripovedna tehnika ne vsebuje le intelektualnih in moralnih implikacij, marveč jih

tudi odkriva. Wells je tehniko na svojo škodo zanemarjal. Kontradiktorno stališče D. H. Lawrenca. Skladnost pri Joycu prehaja v primarnost tehnike. Hemingwayev stil je brezhiben nadomestek za konvencionalnega komentatorja. Tehnika moderne proze dosega celoto moderne zavesti.

»Republika«, Zagreb 1964, št. 2/3, str. 102 do 104.

El'sberg J.

V ATMOSFERE RASTERJANNOSTI I RASPAD (V vzdušju zmedenosti in razpada)

Polemika z novjšimi deli buržoazne literarne teorije. Značilnosti: subjektivizem, agnosticizem, iracionalizem, nejasnost principov, pomanjkanje humanističnih vrednot. Formalizem, »nova kritika«, strukturalizem, lingvistična filozofija, mitologija in misticizem. Eksistencializem poudarja neodvisnost umetnosti od družbe. Književnost in psihologija. Ves ta individualizem ignorira revolucionarnost množic in formiranje socialističnega človeka. Konfrontacija modernizma s sovjetskimi stališči.

»Voprosy filosofii«, Moskva 1963/VII, št. 11, str. 152—168.

10 DOMANDE SU »NEOCAPITALISMO E LETTERATURA« (Deset vprašanj o »neokapitalizmu in književnosti«)

Na temo »neokapitalizem in književnost« je uredništvo revije razposlalo 10 vprašanj: 1. ali je odnos med določeno moderno literaturo in neokapitalizmom podoben odnosu med hermetizmom in fašizmom, 2. ali so skupna stališča na kulturnem področju med reformo in komunizmom na eni strani in neokapitalizmom ter kontrareformo na drugi strani, 3. smatrate, da je različnost med marksizmom (humanističen) in neokapitalizmom (produktivističen) vir antihumanizma »nouveau romana« in moderne literature nasploh, 4. mislite, da se predstavlja »nouveau roman« v Franciji skupaj z gaulizmom tako kot v svojem času Ronda s fašizmom, 5. smatrate, da izhajajo abstraktni literarni proces novega romana iz Kafke in še nazaj iz Dostojevskega, 6. ne mislite, da neokapitalizmu bolj ustreza, da se literatura bolj ukvarja sama s seboj kot z njim, 7. smatrate, da je podobnost med tehniko novega romana in tehniko moderne industrijske produkcije, 8. se vam ne zdi, da so osebe novega romana v bistvu predvsem potrošniki, 9. se vam zdi, da so literarni razgovori v okviru moderne literature isti kot ekonomski raz-

govori in družbeni v okviru neokapitalizma, 10. se vam ne zdi, da je odnos med neokapitalizmom in literaturo v končni analizi odnos med neokapitalizmom in književniki, če jih smatramo kot posameznike v njihovi osebni situaciji? — Na vprašanja so odgovarjali: Alberto Albaisino, Gabriele Baldini, Nicola Chiaromonte, Pier Luigi Contessi, Giorgio Cusattelli, Umberto Eco, Giulio Guglielmi, Francesco Leonetti, Alberto Moravia, Ottiero Ottieri, Pier Paolo Pasolini, Giovanni Raboni, Renzo Rosso, Roberto Roversi, Enzo Siciliano, Antonio Sacca, Elio Vittorini.

»Nuovi argomenti«, Roma, 1964/IX, št. 67/68, str. 1—140.

Falardeau Jean-C.

LE DÉSIR DU DÉPART DANS QUELQUES ANCIENS ROMANS CANADIENS (Želja po begu v nekaterih starejših kanadskih romanih)

Rezultati sociološke raziskave, ki so jo izvedli kanadski sociologi, da bi ugotovili vzroke naslednje značilnosti francoske kanadske književnosti iz obdobja romantike: želja, zapustiti domače okolje, potreba po odhodu v tujino. Analizirali so romane: »Charles Guérin« (Chauveau), »Jean Rivard« (Gérin-Lajoie), »Robert Lozé« (Errol Bouchette). Vzroki: naraščanje števila svobodnih poklicev, v katerih se mladi ljudje zelo težko uveljavijo, ali pa jim to sploh ne uspe. Od tod razočaranje, obupavanje, hrepenenje po begu in upanju na uspeh na tujem. Potreba po avanturi ni vezana le na družbene vzroke, temveč tudi na značilne bajke stare kanadske književnosti.

»Recherches sociographiques«, Quebec 1963-IV, št. 2, str. 219—223.

Janković Velmar Svetlana

IZGLEDI I DILEME

Roman in bralec. Nepravilno je mnenje, da roman ni književna zvrst sodobnosti. Roman 19. in 20. stoletja. Ne ukvarja se več z znanstvenim proučevanjem družbe, zato se lahko posveča skritim resnicam v človeku. Avtentična umetnost. Poezija in bralec. Moderna poezija je začela z analizo pesniških možnosti pri odkrivanju zapletene notranje strukture in danes se že loti sinteze spoznanj o sodobnem človeku. Primeri iz domače in tuje književnosti.

»Književnost«, Beograd 1963, št. 10, str. 324—30.

«CHOSISME» A SOCIO-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION («Chosizem» v družbeno-psihološki interpretaciji)

«Chosisme» je literarno gibanje v francoskem novem romanu, njegovi najvidnejši predstavniki so: Alain Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute, Michel Butor. Studija velja prvemu, ker je najbolj značilen, najbolj ekspliciten, ne samo v fiktivnem pisanju marveč tudi v svojih kritičnih in filozofskih esejih. Njegova etika je katabazična, koncept naracije je nov. Poudarja, da se je novi roman razvil kot reakcija na staro in s tem tudi definira sebe v opoziciji do tradicionalnega romana. V romanih N. Sarraute je poskus revizije tradicionalne koncepcije verjetnosti in realnosti. Čeprav se A. Robbe-Grillet strinja z njenim kriticismom tradicionalnega romana, jo obtožuje, ker ni šla dovolj daleč v koncipiranju novega romana, tj. obtožuje njen psihologizem, a s to razliko, da bolj upošteva jezik globinske psihologije kot racionalne, ki prevladuje v tradicionalnem romanu. Junak njenih romanov je tako podoben Kafkinim. Robbe-Grillet pa uničuje svojega junaka celo v njegovi notranjosti. Analiza R.-G. romanov: »Lani v Marienbadu«, »Le Voyeur«, »La Jalousie«, »Dans le Labyrinthe«, »Les Gommages«. Mentalna struktura »praznega junaka« (blank hero) — logično neopredeljen. Njegova percepcija samega sebe je običajno pod družbeno in kulturno ravniyo okolice. Družbeno je nihče. Družbeno-zgodovinsko ozadje »chosističnega« romana. Začetki, segajo v čas demokratičnih resolucij v Franciji in Ameriki.

»Archives Européennes de sociologie«, Paris 1963/IV, št. 1, str. 127—47.

Goldmann Lucien

INTRODUCTION À UNE ÉTUDE STRUCTURALE DES ROMANS DE MALRAUX (Uvod v študijo struktur v Malrauxovih romanih)

Studija je nekaka notranja analiza, ki skuša podati prvo skico značilnih struktur, tipičnih za Malrauxova dela. Ugotavljanje zveze med evolucijo pisateljevega dela in kulturo, družbeno in politično zgodovino Zah. Evrope od konca I. svetovne vojne dalje. Notranja koherenca M. del, ki jo Goldmann osvetljuje, dokazuje velik pomen M. pisateljske osebnosti. Njegov razvoj postavlja glavne probleme, ki so posledica odnosov med kulturo in najnovejšo fazo zgodovine zahodnih industrijskih družb. Zbliževanje teorije o elitah ustvar-

jalcev v zadnjih pisateljevih delih z implicitno pozicijo Heideggerja (Sein und Zeit). Hipoteze o M. delu: Ali je pisateljevo delo bolj ali manj tipičen izraz misli in čustev neke družbene skupine? Ali je del široke strukture, ki vsebuje tista dela, s katerimi je v strukturalni relaciji? Odnos med strukturami intelektualnega in strukturami ekonomskega, družbenega in političnega življenja med dvema vojnoma v Franciji in Zahodni Evropi? Zveza med M. razvojem in razvojem drugih intelektualnih pisateljev, ki so opustili revolucionarne vrednote? Katera so pomembnejša dela francoske literature v obdobju med obema vojnoma, napisana v duhu humanizma? Kakšne so strukture njihovega univerzuma? — (Malrauxova dela, zajeta v študiji: Raouaume Farfalu, Lunes en Papier, Tentation de l'Occident, Les Conquérants, La Voie Royale, La Condition Humaine, Le Temps du Mépris, L'Espoir, Les Noyers de l'Altenburg).

»Revue de l'institut de sociologie«, Bruxelles 1963, št. 2, str. 295—392.

Vatsyayan H. S.

QUELQUES ASPECTS DU ROMAN INDIEN CONTEMPORAIN (Nekateri vidiki sodobnega indijskega romana)

Ocenjevanje težke situacije, v kateri je sodobni indijski pisatelj, dedič dveh nezdržljivih literarnih tradicij, evropske in indijske. Primerjanje tradicionalnih klasičnih relacij med avtorjem in publiko s tipom relacij, ki so sedaj v veljavi. Avtor postavlja obe vrsti relacij v perspektivo historičnega razvoja. Odnosi med vzhodom in zahodom, vloga Rabindranatha Tagoreja, ki je videl v nasprotju med zahodom in vzhodom enega od aspektov indijskega nacionalizma. Roman po I. svetovni vojni, glavna tema: družbeno-ekonomska borba, avtorji so blizu idejam socializma in marksizma, problemi individualne zavesti in portreti individuov odpadejo, nadomestijo jih stereotipne osebe. Roman pred I. svet. vojno: romanopisci ne uporabljajo le zahodnih analitičnih metod, vedno bolj se naslanjajo na tradicijo. O načinih prikazovanja konfliktov v človeških odnosih, primerjanje z zahodnoevropskimi načini. Individuum v evropski in indijski umetnosti. Avtor navaja ideje, ki so jih sodobni pisatelji razvili v svojih delih. Zahod in Vzhod imata eno skupno značilnost na področju romana: borba proti brezosebnosti. Zdravilo proti temu iščejo Indijci v pogumu: pogum v tragični situaciji v klasič-

nem obdobju, pogum v nesreči v srednjem veku, pogum za borbo proti nečlovečnosti. Najvišja oblika poguma je boj proti absurdnosti.

»Diogene«, Paris 1964, št. 45, str. 52—68.

Popović Bruno

REGIONALNO U KNJIŽEVNOSTI

Regionalnost naše književnosti. Imamo pa več piscev povsem intelektualno-literarne smeri. Osvetlitev pojma. Regionalno poreklo dela je skoraj neizogibno, v njem odkrivamo izvirnost. Regionalno je treba premagati zaradi univerzalnega duha umetniškega dela. Evropeizacija jugoslovanske književnosti v moderni. Regionalizem in regionalnost. Primeri iz svetovne književnosti. Konkretna analiza hrvatske književnosti.

»Forum«, Zagreb 1963, št. 7/8, str. 67—83.

THE IMPORTANCE OF NIETZSCHE (Nietzschejev pomen)

Razmerje med vojaško silo in intelektualno premočjo. Nietzschejev vpliv na nemško književnost. Njegovo osnovno spoznanje je v ugotovitvi, da je bog mrtev, iz česar izhaja vzrok za velike nevarnosti, sovraštvo je propad vseh vrednot, beg pred vprašanjem, kaj je smisel življenja. Fenomen nihilizma in krščanska tradicija. Nietzsche kot psiholog. Spoznavanje duše. Moralna odgovornost politike in znanosti. Konceptija o novi vrsti psihičnega zdravlja o nadčloveku in možnost napačne interpretacije. Paradoksalnost Nietzschejevih del.

»Encounter«, London 1964, št. 4, str. 59—66.

Furbank P. N.

JOHN BULL IN THE GERMAN GARDEN (John Bull v nemškem vrtu)

Nemčija je v angleški književnosti prikazana v skladu s splošno angleško predstavo o Nemcih: značilna omejenost v dveh interpretacijah, Nemci nimajo smisla za relativne vrednote, ali pa je ta smisel perverzno-filistrski. Thackeray, G. Eliot, Kipling, D. H. Lawrence in drugi (tudi najmlajši književniki) o Nemcih.

»Encounter«, London 1964, št. 4, str. 85—91.

Sabljak Tomislav

MLADI JOHN UPDIKE — KNJIŽEVNA SENZACIJA AMERIKE

Updike piše prozo in pesmi. Uveljavil je nov stil. Pravi, da je pisateljeva dolžnost slikanje dvomiselnosti življenja in sestave

družbe, v kateri živi. Človekova notranjost je primarna. Njegova dela prežema tragična vizija izgube. V prozi je Joycov in Faulknerjev učenec, v poeziji pa delno pripada beatnikom. Je najmarkantnejša osebnost mlade ameriške literature.

»Republika«, Zagreb 1964, št. 2/3, str. 122.

Nikolajev D.

NOVAJA OBLAST' LITERATURE (Nova zvrst književnosti)

Nova vrsta literarne znanosti je kinodramaturgija. Sovjetska znanstvena dela s tega področja. Avtor polemizira s stališči posameznih študij in prikaže zgodovino kinodramaturgije, njene specifičnosti, različne teorije o scenariju ter literarno in filmsko bistvo scenarija. V SZ se s temi problemi podrobneje ukvarja revija »Voprosy kinodramaturgii«.

»Voprosy filosofii«, Moskva 1963/VII, št. 11, str. 181—194.

Wain John

GUIDES TO SHAKESPEARE (Vodič v razumevanje Shakespeara)

Esej zahteva neposredno interpretacijo S. del brez posrednikov. Za izhodišče pri razumevanju Shakespeara jemlje srednjeveške misterije in Ovida. Stare bistroumne interpretacije so prezrle S. poetično in simbolično vrednost. Identičnost S. idej o redu in harmoniji s sodobno integracijo osebnosti. S. ne išče izvirnih tem, pač pa genialno spaja različne komponente evropske zavesti. Poetična drama in gledalci. Najboljše novejšje študije o Shakespearu in Weinova polemika z njimi.

»Encounter«, London 1964, št. 3, str. 53—62.

Kustov Michael

RECHERCHE D'UNE PASSION (Raziskava nekega zanosa)

Po »jeznih mladeničih« je nastopil v Angliji »novi val mladeničev brez jeze«, to je generacija, ki se razvija zadnjih osem let. O gledališču pripoveduje režiser Peter Brook; za to kulturno vejo je značilno delo Arnolda Weskerja »Chips with everything«. Ena karakteristik angleškega »novega vala« je vzročna postavitev artistskih konvencij, spremljana z družbeno in politično angažiranostjo. Večina literarnih del se odvija na severu. Televizijski program (TWTWTW...): National Theatre in njegova usmerjenost. Novo generacijo, ki se je od 1956. leta začela uveljavljati v

gledališču, filmu in literaturi, je okarakteriziral John Arden v uvodu k Plesu oficirja Murgrava. Drugi avtorji in njihova angažiranost.

»Esprit«, Paris 1964/XXXII, št. 4, str. 610 do 610.

Melchinger Siegfried

THE OPULENT CULTURE (Bogata kultura)

Ali »nemški sistem« v gledališču res deluje, se vprašuje avtor, ko primerja način delovanja britanskih gledališč in nemških. Ugotavlja razlike v igri sami ter v sistemu programiranja: sodobnost na eni strani ter kontinuiran program na drugi. Večina nemških gledališč igra več serijskih iger v eni sezoni, s čimer zadrži ansambel z dolgoročnimi pogodbami. Delo posameznih nemških gledališč: Hoftheater v Berlinu, Deutsches Theater, Freie Bühne, Volksbühne. Kratek pregled razvoja nemškega gledališča, njegovo občinstvo, kritika.

»Encounter«, London 1964, št. 4, str. 67—71.

Novak Zrnka

TEATAR I PUBLIKA

Včasih je bila gledališka predstava svečana prireditev, danes pa je gledališče odvisno od občinstva in njegovega reagiranja. V zgodovini evropskega gledališča sta značilna dva ciklusa: cikel javnega, prigodniškega in ljudskega gledališča in cikel institucijskega gledališča v novjšem času. Podrobna analiza obeh. Vloga filma in televizije v gledališču, sodobno evropsko gledališče.

»REPUBLIKA«, Zagreb 1964/XX, št. 1, str. 32—33.

Adorno-Wiesengrund Theodor

JAVNO MNENJE I MUZIČKA KRITIKA

Vprašanje odnosa javnega mnenja do glasbe, povezano z vprašanjem funkcije glasbe v današnji družbi. O kritiki kot institucionalnem organu javnega mnenja. Kritika mora objektivno presoјati, zoperstavljati družbeno resnico o javni zavesti, ki jo je družba negativno preoblikovala. Sedanje stanje javnega mnenja o glasbi je moč ugotoviti le v kontekstu z zgodovino javnega mnenja nasploh. Odsotnost tradicije, vračanje k primitivnemu stadiju — značilnosti najmlajše glasbe, ki kot senca spremlja družbeni razvoj.

»Izraz«, Sarajevo 1963/VII, št. 8/9, str. 116—159.

Le Bras Gabriel

SUR LE SOCIOLOGIE DE LA MUSIQUE SACREE (O sociologiji sakralne glasbe)

O razpravi, ki je posvečena sociologiji sakralne glasbe (Paul Hoenigsheim: Musiksoziologie« v Handwörterbuch der Sozialwissenschaften). Eden glavnih ciljev te glasbe je vzpostaviti kontakt med skupino ljudi in onostranstvom. Način glasbenega ustvarjanja je odvisen od dolčene družbe. Avtor se zavzema za temeljito proučevanje sakralne glasbe, ki je možno le z sočasnim proučevanjem moralnih in kozmičnih načel določene religije. Posebno poglavje o ugledu glasbenika v družbi. Orkestralna kompozicija, izbira instrumentov, oblike izvajanja kultov so delno odvisne od tabujev, predsodkov določenih religij.

»Archives de sociologie des religions«, Paris 1963, št. 8, str. 139—40.

Jelenski K. A.

APRES CINQUANTE ANS D'AVANTGARDE (Po petdesetih letih avantgarde)

Članek je sinteza mišljenj raznih znanih kritikov o »art informel«, ki jih je v nadaljevanjih objavila revija Preuves. Osnovni problemi: 1. Slikarstvo in anti-slikarstvo; uvedba pojma »antiumetnost« (Marcel Duchamp, Picabia, smer Dada) — umetnost brez vsebine in lepote, umetnost ki ni več vir estetskih užitkov. Harold Rosenberg — aplikacija pojmov eksistencializma na analizo moderne umetnosti; »action painting« — slika je dejanje. Clement Rosenberg, Georges Mathieu in Pierre Schneider o problemu. 2. Revolucionarna umetnost: moderna umetnost hoče biti za vsako ceno revolucionarna, nastopa proti tradicionalni umetnosti in prerokuje »konec umetnosti«, vendar je krepko zasidrana v preteklosti. 3. Umetnost vseh časov je sodobna; razvoj estetske zavesti, ne v smislu zahodnoevropske tradicije, temveč v smislu preteklega in sedanjega razvoja kultur (Elie Faure, Worringer). 4. Za ali proti industrijski družbi; futurizem, suprematizem in konstruktivizem so sprejeli in integrirali industrijsko družbo, dadaizem in surrealizem sta jo odklonila, prav tako tudi lirčna abstrakcija po II. svetovni vojni. O umetniški svobodi, katere izraz je v veliki meri »action painting«; o »pop-art«, ki predstavlja vrinenje elementov industrijske družbe v umetnost; 5. Sodobna umetnost in narava (Yves Bonnefoy, Roger Caillois, Jacques Audibert). Vpliv orientalske metafizike.

»Preuves«, Paris 1964, št. 158, str. 28—34.

Micha René

LE NOVEAU CINÉMA (Novi film)

Festival v Knokke-le-Zoute je bil namenjen eksperimentalnim filmom, vendar se prav po zadnjem postavlja vprašanje, kaj je sploh še eksperimentalno v filmu. Ob tem podaja pisec svoja opazovanja, analizira filme, avtorje in posamezne nacionalne šole, ugotavlja sociološke in dokumentarne posebnosti ter sortira filme po vrednosti.

»Les temps modernes«, Paris 1964, št. 214, str. 1717—28.

Argentieri Nino

IL CINEMA CHIEDE LUMI ALLA LETTERATURA (Film išče osvetlitev v književnosti)

Že vrsto let delujeta literatura in film povezano, številni avtorji so dajali s svojimi literarnimi deli pravi vir za filme. Med temi je tudi Moravia, katerega zadnja ekranizacija je Prezir. Ne dosega literarne predloge. Wellesov Proces se je oddaljil od Kafke predvsem zaradi predloge, ki jo je bilo težko ekranizirati, vendar je ostal redko filmsko impresiven.

»Rinascita«, Roma 1963/XX, št. 46, str. 29.

Dobin E.

TEORETIČESKIE ZAMETKI (Teoretični poskusi)

Prvo poglavje študije nosi naslov Sudby metafor v kino. Teoretična razprava o montažah, ki so jih v SZ imenovali ameriške, v ZDA pa ruske. Zmeda, zaradi katere je treba v sovjetski kinematografiji marsikaj spremeniti, obnoviti. Ob analizi posameznih filmov in prizorov v njih predlaga avtor novosti, zlasti na področju metafore.

»Isskustvo kino«, Moskva 1964/XXXIV, št. 2, str. 13—25.

PROSE ET POESIE AU CINÉMA (Proza in poezija v filmu)

Študij filmskega jezika zahteva najprej raziskavo upodobitve misli. Ogorčene diskusije so v sovjetskem filmu nasprotovale pionirjem »poezije« in »proze«, »emocionalnega šoka« in psihološke analize, ki se nanašajo na epopejo, naracijo, metaforo, ravnanje in teorijo Eisensteina, Pudovkina in Dovženka. Vendar poezija v filmu ne more obstajati brez proze; metafora ne more brez naracije dati popolne podobe o človeku. To je nasvet že dolge zgodovine sovjetskega filma. — Po tem uvodu avtor analizira v članku (objav. že v Isskustvo

kino 1960/8) posamezne filme ter razprave različnih avtorjev o filmu.

»Esthétique«, Paris 1963/VII, št. 38, str. 129—163.

Ministro del Maurizio

CINEMA, ARTE E CULTURA (Film, umetnost in kultura)

Claudio Varese, znani italijanski kritik je zbral v delu z gornjim naslovom svoje članke, kritike in razprave o filmu, predvsem o italijanskem. O svojih pogledih na film pravi, da ga pri pisanju vodita dva aspekta: raziskovanje zgodovinskega filma iz časa fašizma, po drugi strani pa raziskava avtonomnega filmskega jezika v uporabi in ob inventivnosti režiserja. Analizira posamezne filme, veliko pozornosti posveča sodobnemu filmu in njegovim najrazličnejšim — nacionalnim smerem.

»Il ponte«, Firenze 1964/XX, št. 1, str. 124—26.

Benayoun Robert

CINÉMA SUR LE ZINC (Film na tapeti)

Vsakdanji obisk kinematografa je postal skoraj nekaj tako običajnega kot prelistavanje dnevnika. Ljudje postajajo »scopitoni«, zlasti mladina. Film sam pa je postal tudi največje umetnike na vseh področjih. Odnos med televizijo in filmom.

»France observateur«, Paris 1964/XV, št. 726, str. 17.

RASNI PROBLEM U AMERIČKOM FILMU

Obravnavanje rasnega problema vse od Griffitha naprej je bilo enostransko. Temnopolte ljudi so prikazovali kot brutalne, služabnike, le redko so bili postavljeni v enakovreden položaj. Obratno pa je Clarkejeva posnela črnski film, ki je izrazito antibelski. Črnskim temam se izogibajo celo predstavniki newyorške filmske šole ter neodvisni režiserji.

»Telegram«, Zagreb 1964/V, št. 193, str. 6.

Olivier Anne

FRITZ LANG CONTRE PROKOSCH (Fritz Lang proti Prokoschu)

Avtorica je Goldmannova sodelavka, zato uporablja iste lukasevske metode v literarni kritiki. S tega stališča se tudi loti filma Prezir, za katerega pravi, da ga predvsem ne smemo razumeti kot zgodbo o

zakonskem polomu, marveč kot transpozicijo pogojev človeka v sodobni družbi. Zaključuje, da je film uspel.

»France observateur«, Paris 1964/XV, št. 722, str. 13—14.

Marteau Robert

NE MÉPRISONS PAS GODARD (Ne prezirajmo Godarda)

Godardu manjka predvsem kultura, sicer pa njegov film *Prezir* ni slab. Glorifikacija ženske se vpija v lepoto kozmosa, priroda in njene barve so nenadkriljive. In kaj bi še hoteli? Fritz Lang se moti, ko trdi, da so ljudje ustvarili bogove, treba se je spomniti Hölderlina, ki pravi, da prisotnost bogov straši ljudi, njihova odsotnost pa jih opogumlja.

»Esprit«, Paris 1964/XXXII, št. 2, str. 229 do 230.

Pons Maurice

MONSIEUR GODARD ET LA CULTURE OU L'ODYSSÉE SELON SAINT JEAN-LUC (Gospod Godard in kultura ali Odiseja, kot si jo je zamislil sveti Jean-Luc)

Po filmu *Prezir*. Vzbudil je najrazličnejša negotovanja. To pot se kritik ustavlja predvsem ob Godardovem pogledu na kulturo — nekateri so ga celo imenovali fašista. Vendar pa pravi Pons, da je Göbbels streljal na kulturo, medtem ko jo Gotard obravnava s prezirom. Tak je ves njegov film, ki se vrti okrog intelektualca, pisca kriminalnih romanov. Vse je le prikaz nepomembnih stvari, osebe so obravnavane s prezirom, celo Fritz Lang, ki v filmu igra samega sebe, mu je le objekt za neduhovite opazke. BB je sicer dobra igralka, ni pa vse v umetnosti »montrer les culs«. Lepi so v filmu le prikazi v prirodi, uspešne so tudi barve.

»Les temps modernes«, Paris 1964/XIX, št. 213, str. 1533—36.

Wuilleumier Marie-Claire

MAIN BASSE SUR LA VILLE (Roke nad mestom)

V tem družbeno pogojenem Rosijevem filmu je glavni akter mesto Neapelj. Ne gre samo za samovoljno podiranje starega mesta in postavljanje novih stavb po načrtih arhitekta Nottola, temveč tudi za politične boje med različnimi strankami, kjer komunistična — oziroma njen predstavnik Vita — propade. Je veren, skoraj dokumentaren prikaz samovolje urbanistične politike Italije, njenih predvolilnih

bojev ter strahotnih razlik med skrajnima dvema razredoma kapitalistične družbe.

»Esprit«, Paris 1964/XXXII, št. 1, str. 99 do 101.

Volk Petar

SENTIMENTALNOST I EKONOMIKA NAŠEG FILMA

Finančno poslovanje v domači kinematografiji je že od vsega začetka otežkočeno. Dotacije, ki so jih dobivali posamezni filmi iz proračuna, dotiranje posameznim podjetjem. Kakšni so ekonomski načrti za to leto. Finančna situacija filmske proizvodnje je zelo nejasna, ne uspejajo niti velika podjetja, vendar nihče ničesar ne napravi, da bi se to izboljšalo.

»Telegram«, Zagreb 1964/V, št. 195, str. 6.

Argentieri Nino

E'DAVVERO IN CRISI L'INDUSTRIA DEL FILM? (Ali je filmska industrija res v krizi?) I.

Italijanska filmska produkcija je spet v krizi, ne v umetniški, filmi ne prinašajo dovolj denarja. Največ finančnega uspeha so prinesli tuji spektakli (lista). Avtor nadaljuje raziskavo v naslednjih številkah revije po poglavjih: II. LA DISERZIONE DEL PUBBLICO (Pobeg občinstva): od leta 1955 je vsak italijanski kinematograf izgubil veliko število obiskovalcev. Izguba se čuti predvsem v Srednji Italiji, na jugu in na otokih. Raziskava je pokazala, da je temu največ kriva televizija, botrovali pa so tudi drugi socialni fenomeni. Statistični podatki in liste. III. LA VITTORIA DI PIRRO (Pirova zmaga): raziskava o sodobnem italijanskem filmu je pokazala, da so velike razlike med kinematografijo in njeno strukturo. Med filmskimi delavci se pojavlja brezposelnost. Razlika je tudi med dohodki, ki jih prinašajo italijanski filmi, in tistimi, ki jih prinašajo tuji. Najbolj uspešni italijanski in tuji filmi, uspešni tudi finančno, lista. IV. UN ASSURDO GIROTONDO (Nerešljivi absurd): finančna situacija; odnos med snemalnimi stroški in dohodki ni realen ne za filme, ki jih predvajajo samo doma ne za tiste, ki jih prodajajo v tujini — Ameriki. Statistični podatki. V. NEL VENTRE DELLA BALENA (V kitovem trebuhu): poslovanje filmskih ustanov, tistih, ki omogočajo finančno poslovanje filma ter vseh onih, ki vplivajo na ustvarjanje filma — cerkev, posamezniki. Statistični podatki.

»Rinascita«, Roma 1964/XXI, št. 5, str. 6—7; št. 6, str. 8; št. 7, str. 9—10; št. 8, str. 9—10; št. 9, str. 21—23.

